

סמינר הקיבוצים
כנס תל אביב-יפו לחינוך מתקדם

מחשבה רב-תחומית בחינוך ההומניסטי

"60 שנות ישראל: לאן נוליק את החינוך?"

אסופת מאמרים מן "הכנס הארצי השלישי לחינוך מתקדם"

בסמינר הקיבוצים

המכללה לחינוך לטכנולוגיה ולאמנויות

י"ח באייר תשס"ח, 21 במאי 2008

כרך מס' 4, אייר תשס"ט - מאי 2009

ISSN 1565-8376

כתב־העת **מחשבה רב־תחומית בחינוך ההומניסטי** יוצא לאור על ידי "קתדרת אונסקו לחינוך הומניסטי - המכון למחשבה חינוכית", סמינר הקיבוצים - המכללה לחינוך לטכנולוגיה ולאמנויות.
כרך זה הופק בתמיכת "הוועד הישראלי לאונסקו" ו"המחלקה לקשרי תרבות של שגרירות ארה"ב בתל אביב".

Interdisciplinary Thought In Humanistic Education is published by the "UNESCO Chair in Humanistic Education", Kibbutzim College of Education.

The current Volume – No. 4, May 2009 – contains the lectures and speeches from the "Tel-Aviv Conference for Progressive Education", held in May 2008. Its title was: "60 Years of Israeli Public Education – Reviving our Commitment to Quality, Equity and democracy". The publication of this volume was made possible by the sponsorship of "The Israel National Committee for UNESCO" and "The Office of Public Diplomacy of the U.S. Embassy, Tel Aviv".

עורך: **נמרוד אלוני**

עורך משנה: **דור הררי**

עריכה: **עדה סער**

עיצוב העטיפה: **יהודית בר-נתן**

הפקה: **מחלקת הוצאה לאור וגרפיקה - סמינר הקיבוצים**

סמינר הקיבוצים - המכללה לחינוך לטכנולוגיה ולאמנויות

דרך נמיר 149 תל אביב 62507

טלפון: 03-6901224, פקס: 03-6990269

© כל הזכויות שמורות לסמינר הקיבוצים

מאי 2009

תוכן העניינים

5	מושב הפתיחה
7	נמרוד אלוני, יו"ר הכנס - די להשרדות: רוצים חינוך ותרבות
10	דב לאוטמן, החינוך כדרך האמיתית לסגירת פערים ולקידום החברה
12	א.ב. יהושע, לעשות סדר בזהות: יהודי, ישראלי, ציוני ומה שביניהם
17	שמעון פרס, על כוחם וטובם של ההשכלה והחינוך
21	מושב: הדגלים הנאורים של החינוך הממלכתי
23	ציפי ליבמן, דברי פתיחה
25	זאב תדמור, על חשיבות החינוך המדעי לשגשוג ישראל
29	עליזה שנהר, מדעי הרוח, מצב הרוח ועתיד החברה בישראל
32	מרדכי קרמניצר, חינוך לאוריינות פוליטית בחברה דמוקרטית
36	יצחק קשתי, השוואת ההזדמנויות החינוכיות: ההשקעה הטובה ביותר
38	מושב: רפורמה בחינוך האינטלקטואלי
41	אייל נווה, דברי פתיחה
43	ענת זוהר, חשיבה יעילה, ידע משמעותי ותפקוד בעולם משתנה
47	גבי סלומון, שינוי משמעותי בבחינות הבגרות: מנוף לתיקון החינוך
50	יאיר קארו, תשתיות תרבות, רלוונטיות אישית ומעורבות אזרחית
53	אריאל הירשפלד, מנהיגות חינוכית היא להנגיש לתלמידים את המעולה והחשוב
57	מושב: ישראליות יפה, ישראליות מכוערת - אתגרים בחינוך הערכי
59	אסתר יוגב, דברי פתיחה
61	גאלב מג'אדלה, בזכות דיאלוג וקבלת האחר
63	גבריאלה שלו, החזרת האמון בסמכותו המוסרית והחינוכית של בית המשפט
67	יובל שרלו, חינוך ערכי: גם אוניברסאלי גם פרטיקולרי ועם הרבה צניעות
70	דניאל בן סימון, הפריפריה הפסיכולוגית שבראש
73	מושב נעילה
75	אהוד אולמרט, אתגרים ישראליים: עשיית שלום עם השכנים ושיפור החינוך בבית
78	רון חולדאי, משימת החינוך: מיצוי מלוא הפוטנציאל של המחצב האנושי
81	יולי תמיר, לקראת אופק חדש בחינוך
85	דליה דורנר, על הזיקות בין דמוקרטיה, זכויות אדם וחינוך

מושב פתיחה

דברי פתיחה: די להישרדות, רוצים חינוך ותרבות

לפני שנתיים, בל"ג בעומר, 16 במאי 2006, קיימנו את הכנס הראשון לחינוך מתקדם. שלוש מטרות הנחו אותנו. המטרה הראשונה הייתה להציב את החינוך במרכז השיח הציבורי. חשבנו אז, והיום אנו בטוחים בכך שבעתיים, שאם יש דבר שהוא יותר מכל דבר אחר תשתית מבטיחה לשגשוג וצמיחה, זהו החינוך. כלכלה פורחת וביטחון עוצמתי הם דברים חשובים, אך אין בהם ערובה לאיכות חיים. לעומת זאת, חינוך שיהיה גם איכותי וגם שוויוני יכול לעשות זאת ולקדם את ישראל לשיאים חדשים של שגשוג, ביטחון, דמוקרטיה ויצירה תרבותית.

אם ניקח בחשבון את הכנס הזה, שהוא כבר השלישי במספר, ואת הכנסים הרבים שעוסקים בחינוך שבאו בעקבותיו, וכן את האינטנסיביות של הדיון הציבורי בנושא איכות החינוך ואת היוזמות החדשות של משרד החינוך בתחום "אופק חדש" ובהקטנת מספר הילדים בכיתות - כשכל אלה לנגד עינינו, אזי דומה שמבחינת מרכזיותו של החינוך אכן התקדמנו לא מעט.

המטרה השנייה שהצבנו לעצמנו היתה ליצור ברית, ולהעמיק את שיתוף הפעולה בין אנשי החינוך שבשטח לבין אנשי אקדמיה שבמחקר ובהכשרת מורים. שיתוף פעולה בין חינוך לאקדמיה הוא כור מצרף לסוג הידע שנדרש לקידום משמעותי של החינוך. שיתוף פעולה כזה הוא גם הזדמנות לצמיחה אישית ומקצועית של המורים - כי רק מורים צומחים, כך אנו מאמינים, יכולים להצמיח את התלמידים. גם בתחום זה חלה התקדמות מסוימת, והיום יותר מתמיד המכללות והאוניברסיטאות מעורבות ביוזמות חדשות ובהדרכה שוטפת בשדה החינוך.

המטרה השלישית שאותה ראינו לנגד עינינו, ועליה ארצה להרחיב, היתה חידוש הברית שבין חינוך לתרבות. להשיב לחינוך את האהבה, את האתגר ואת התובענות שקשורים בחתירה לסטנדרטים גבוהים בתחומים השונים של התרבות.

אם חינוך זה אכן טיפוח של אנשים מתוך זיקה גם לסגולי שבאישיות וגם למעולה שבתרבות, עלינו להתייבב, לתת דוגמה אישית, לטפח, ולתבוע סטנדרטים של איכות בתחום תרבות המחשבה ותרבות הדיבור, תרבות המדע ותרבות היצירה, תרבות התקשורת ותרבות הסביבה, התרבות המוסרית והתרבות האזרחית.

ואכן, בכנס הראשון היה זה פרופ' אבי רביצקי שפתח בהדגשת החשיבות של חיים שהם לא רק מהנים אלא גם מלאים ומשמעותיים. סגר את אותו כנס שופט בית המשפט העליון, משאל חשין. הוא התייחס בדבריו לתרבות ההתנהגות החברתית, והוכיח אותנו, הישראלים, שהגיע הזמן שנפנים "שיש דברים שפשוט לא עושים", "שלא ייעשה כן במקומנו", שאין להשלים עם נורמות נפסדות של הונאה, עבריינות, אלימות, אכזריות והפקרות.

את הכנס השני, כנס 2007, הקדשנו ל"השבת הרוח והתרבות לחינוך". נשיאת בית המשפט העליון, דורית ביניש, קשרה בהרצאת המבוא שלה את החינוך האיכותי לחשיפת הטוב שבאדם, לזכויות הילד, לחוסנה של הדמוקרטיה ולתרבות החוק והמשפט. במושב הסיום, הסופר מאיר שלו וכלת פרס ישראל לחקר החינוך, הפרופסורית מרים בן פרץ, קשרו שניהם את החינוך לרוחב דעת, לעומק תרבותי ולרגישות אמנותית.

פרופ' נמרוד אלוני הוא מרצה לפילוסופיה של החינוך במכללת סמינר הקיבוצים, ויוזם הכנס השנתי לחינוך מתקדם.

בנקודה זו, לעניות דעתי, לא התקדמנו; אולי בעצם נסוגנו, ולבטח יש מקום לדאגה. אני מתכוון בכך לאותה משמעות ידועה של תרבות אשר מתגלמת בחריגה מחוק הג'ונגל של "כל דאליס גבר", וגיבושה של אמנה חברתית שבה כולם נהנים ממינימום מסוים של ביטחון קיומי, זכויות אדם ואפשרויות להגשמה עצמית.

תרבות, כך למדנו וכך אנו מלמדים, היא צורת קיום אנושית שמשחררת את בני האדם ממלחמת ההישרדות ומאפשרת להם להקדיש את זמנם לדברים החשובים באמת: התקדמות לקראת יתר מימוש עצמי ויתר הרמוניה חברתית. פירמידת הצרכים של מאסלו היא אולי הדוגמה המוכרת ביותר לכך: אחרי שהובטחו צורכי היסוד הקיומיים, יכולים בני האדם להתרומם אל פסגת הפירמידה, אל חיים של היגיון, הגינות, שלום ונדיבות.

כאשר אנו מדברים על אנשים בקרבות הישרדות - רע לנו בנשמה. בתחילת החודש ציינו את יום הזיכרון לשואה ולגבורה. מיליונים נרצחו ועוד מיליונים רבים אחרים שרדו, אך נשאו מצולקים עד יומם האחרון. במאה העשרים, למעלה ממאה מיליון בני אדם נרצחו תחת משטרי טרור ובניסיונות להשמדת עמים, ומיליונים רבים שרדו בקושי אחרי שבגופם הוטל מום, צלמם האנושי קועקע ואנושיותם נרמסה.

כשאנו חושבים על שגרת יומם השורדנית של תושבי שדרות ותושבי עזה - רע לנו בנשמה. כשאנו חושבים על אזרחי ניו אורלינס ואזרחי תאילנד ואזרחי בורמה ואזרחי סין, אשר בתקופה האחרונה עסקו בקרבות הישרדות נוראיים אל מול אסונות טבע - גם אז רע לנו בנשמה. ותמיד, כן תמיד, בכל חברה, מקום זמן, עלינו לחשוב על עניים מרודים, נכים קשים, ילדים עזובים, אמהות חד-הוריות, קשישים עזובים, מיעוטים מדוכאים ועוד אחרים המתקיימים בשולי החברה. כל אלה עסוקים בהישרדות. לא ביטחון קיומי, לא רווחה כלכלית, לא מעמד חברתי, לא הזדמנות למימוש עצמי ולא יכולת להשפעה חברתית. מהעוסקים בהישרדות נמנעת האפשרות לחיים אנושיים ומלאים של כבוד. אפילו בחינוך, כן גם בחינוך, מורות רבות מדווחות שאין הן יכולות ללמד, קל וחומר לחנך, כי הן עסוקות בכיתותיהן במלאכת ההישרדות. זכורה לכם לבטח אותה מורה שפרסמה את מאמרה בעיתון 'הארץ' - "אני המורה הסמרטוטה".

ועכשיו קהל נכבד, כשכולנו גדלנו על המחויבות לשמירת צלמו וכבודו של כל אדם, כשכולנו צמחנו על "איזהו מכובד המכבד את הבריות" ועל חובת הדאגה "לגר, ליתום ולאלמנה", כשכולנו מבינים שלכל אדם מגיעה הזכות לחרוג ממלחמת ההישרדות וליהנות מחיים של הגשמה והגינות - כשכל זה לנגד עינינו, נשאלת השאלה כיצד זה חדרה ההישרדות ונהייתה למנטליות ולריאליות החדשה שרווחת ופורחת במקומותינו.

כהורים וכמחנכים, זו מלחמה קשה לשחרר את הישראלי מן הכיעור של "אני ואפסי עוד", מן הוולגריות של "לא דופק חשבון", מן האנוכיות של "אחריי המבול", מן הכוחנות של הישראלי המסתדר, החוכמולוג והמתקמבן. והנה עכשיו, כגילום מקומי של תרבות הרייטינג ותופעת הגלובליזציה, פתאום נהיה אצלנו לגיטימי, ואפילו נחמד וסבבה, להתענג על הונאה, והשפלה, וביזוי, והדחה.

קהל נכבד, אל תקלו ראש בתופעה. הפקת הנאה מרוע מחלחלת בלבבות וגם מדבקת. כשזו תופעה שולית, אין מקום לדאגה, כשזו היסטריה לאומית, זה הזמן לעצירה ולמחשבה. אם הכל הישרדות, אזי נהיגה בכביש, טיול בטבע, עשייה פוליטית ויחסים עם השכנים - הכל מלחמה, הכל מניפולציה, הכל מותר, החזק שורד, החלש מובס, מודח או נכחד. זו תמונת עולם ששום חינוך לא יוכל לה. ביחסים מן הסוג המוסרי והחינוכי, אנו מבקשים את קרבתו של האחר כדי להעצים את כוחותיו ולהצמיח את אישיותו. ביחסים מן הסוג ההישרדותי אנו חותרים להרחקתו, להכנעתו ולמיגורו. אין לך שני הפכים גדולים מאלה.

האמנם עלייתה של תופעה זו מנותקת לגמרי מהקשרים אחרים של קפיטליזם, גלובליזציה

ודרוויניזם חברתי? ואולי זה כן קשור להשלמה שלנו עם פערים ההולכים וגדלים בין שכבות הציבור. אולי זה כן קשור לריבוי התופעות של ילדים זקנים ועניים ואחרים, שבקושי שורדים את מלחמות קיומם. ואולי זה כן קשור למעבר שעשינו מתרבות של צדק לתרבות של צדקה. ואולי זה כן קשור לעובדה שכל יום פחות חשוב לאנשים להיות חכמים, הגונים ועימי הליכות, ואזרחים תורמים, ואמנים איכותיים, והורים טובים וחברים נאמנים; ומנגד, כל יום, כך עושה רושם, העיקר הוא להיות למעלה, לנצח ולהשיג בכל מחיר, להיות עשירים וחזקים, להיות מצליחנים וידוענים, להיות שרדנים אולטימטיביים משגשגים. כל כך חרוצים היום האנשים במלאכת ההישרדות והמצליחנות. כל כך עצלים היום בני אדם במלאכת האנושיות והאזרחות. אין לנו את הזמן להמשיך ולעסוק כאן בסוגיה זו, אך חינוך שמתעלם מסביבותיו, חינוך שמנותק ממרחשת האקטואליה, יהיה לחינוך עקר. ומכאן, חברים, משום שחידוש הברית בין חינוך לתרבות הוא אחת מן המטרות המוצהרות של כנס זה, אסור לנו להתעלם מן הנסיגה המזרה והמסוכנת הזו מתרבות להישרדות.

לסיום אני מבקש לומר כמה מילים לא רק על המורשת הערכית שיש להחיותה, ולא רק על ההישרדות העכשווית שיש למגרה, אלא גם משהו על הכיוון הרצוי לעתיד. חזרתי לא מזמן מביקור לימודים במדינה שבחרה במדיניות של מינימום הישרדות ומקסימום חינוך. כוונתי לפינלנד. זו המדינה שמובילה במדדים רבים של איכות חיים וצדק חברתי: גם הישגים לימודיים, גם צדק חברתי, גם שוויון מגדרי וגם טוהר מידות פוליטי. בפינלנד, שהיתה עד לא מזמן מדינה בעלת הישגים בינוניים למדי, העבירו חקיקה שקבעה את השבתת החינוך ליעד הלאומי מספר אחת וכמנוף לצמיחה אישית וחברתית. הם בחרו במדיניות רווחה של מניעת פערים בין שכבות האוכלוסייה, ובמדיניות חינוך שקידמה את מעמד המורים, הכשרתם ושכרם. תוך עשר שנים, במהלך מקיף שכלל חקיקה ושינויים ארגוניים ואקדמיים, הם הביאו את עצמם להישגים חסרי תקדים בתחומים שונים של החיים.

החשוב מכל, וזה מתקשר לדברים הקודמים שעליהם דיברתי, בכל מסמך ובכל הרצאה הם פותחים כך: "בבסיס החינוך שלנו עומדת המחויבות הערכית לאמון, לשוויון ולאיכות". שימו לב, תרבות של אמון, שוויון ואיכות, הלא זו בדיוק המנטליות והריאליות ההפוכה מזו של "הישרדות". סיכומי של דבר, ועם הפנים קדימה, חינוך זה לא עניין של טכניקות הוראה ושיטות ניהול, אלא של אנשי חינוך עשירים ברוחם, נדיבים באופיים ומיומנים במלאכת ההנגשה התרבותית והדיאלוג הבין-אישי. לפיכך, ללא שיפור משמעותי במעמד המורים ואיכותם לא נצליח לקדם את מערכת החינוך. החינוך הרי לא פועל בוואקום תרבותי, ומכאן החשיבות הגדולה בהקפדה על סטנדרטים גבוהים של תרבות בכל מעגלי החיים. מי ייתן ורעיונות אלה של קידמה חינוכית ותרבותית יזכו לנתח נאה מן הפופולריות של הישרדות. או אז הציבור הרחב יעמוד על שלו וידרוש ממנהיגיו – די להישרדות, רוצים חינוך ותרבות.

דב לאוטמן

החינוך כדרך האמיתית לסגירת פערים ולקידום החברה

47 שנים מחיי הייתי תעשיין, תעשיין גאה, ואהבתי כל דקה. לא זכור לי יום אחד שלא קמתי בבוקר בשמחה לעבודה - וכידוע לכם גם בתעשייה יש לפעמים בעיות. אבל במקביל, תמיד עסקתי קצת בענייני ציבור, דבר שהביא אותי להבין את חשיבות החינוך. בעצם, היה זה רצח רבין, שלאחריו התכנסנו קבוצת אנשים וחיפשנו דרכים לשמר ולהעביר לציבור את חזונו של רבין. מהר מאוד הגענו למסקנה שצריך לעבוד עם הנוער, עם הצעירים, עם הילדים. וכך קמו שלוש עמותות שאני הייתי בין מייסדיהן. כך בעצם נכנסתי למעורבות בחינוך. עד אז, אני מוכרח להודות, לא הייתי בקיאה במה שקורה במערכת החינוך.

עם השנים התעמקתי יותר ויותר בענייני החינוך, וכשפרשתי לגמרי מעיסוקיי, לפני כשלושת רבעי שנה, החלטתי שאני עוסק בחינוך ובדו־קיום. הסיבה לכך היתה, לא רק מפני שהחינוך הוא נושא חשוב, אלא משום שהחינוך הוא הדרך היחידה לסגור את הפערים בחברה הישראלית. ואני אומר לכם, ברצינות ובאחריות, שאם יש משהו שמטריד אותי, שאני חושש ממנו כמאיים על קיומה של החברה שלנו, זה לא החיזבאללה, זה לא החמאס, זה אפילו לא האיראנים, אלא הפערים בחברה הישראלית. הם, יותר מכל דבר אחר, צריכים להדאיג את כולנו. פערים בין עניים לעשירים, בין ערבים ליהודים, בין חילונים לחרדים.

תנו דעתכם לכך שאלימות בכלל ובמשפחה בפרט, שמצוקות בריאות וקשיי התפתחות, בעצם כל נושא שאתם נוגעים בו, אם תמדדו אותו מול חינוך והשכלה, הרי שהם נמצאים בקשר ישר. במילים אחרות, מיעוט השכלה וחינוך לקוי מולידים נחשלות חברתית. בעניין זה הגיע אליי לאחרונה דו"ח על בריאות הציבור. ההבדלים בתמותת תינוקות לאמהות שאינן משכילות לאמהות משכילות עומד על פי 4.5 - וזה לא מפני שמערכת הבריאות לוקה בחסר. לכן, אין ספק שאם לא נשקיע יותר בחינוך, אם לא נביא באמת את החינוך לדרגות שיוכלו לתת תשובה אמיתית לפערים בחברה - ואנחנו יודעים שקורים פה גם דברים נפלאים - אזי אנו גוזרים על עצמנו את הרס החברה והבית שלנו.

אני מוכרח להודות, שמצד אחד אני מודאג, וכאזרח ותיק קשה לי להשלים עם העובדה שישראל מצויה במקום ה־42 במתמטיקה. קשה לי להבין, איך זה ייתכן. יש ויכוחים אם אמנם היינו פעם במקום הראשון בטבלת ההישגים, אך גם אם היינו מקום עשירי, הרי שאנחנו הולכים ומידרדרים ויורדים בשתיים או בשלוש דרגות מדי שנה. העם היהודי, שילדיו קראו בתורה כבר בגיל ארבע, מצוי במקום ה־30 בהבנת הנקרא. איך אפשר להשלים עם זה? אין ספק שהמערכת הציבורית זקוקה לחיזוק, ואיני בא כאן לבקר, ואני יודע שנעשים דברים יפים ועכשיו גם התחילה רפורמה של "אופק חדש", שהיא רפורמה והתחלה חשובה. אבל כולנו, עם יד על הלב, כולנו מסכימים שמערכת החינוך הציבורי זקוקה לחיזוק ולשיפור האיכות שלה.

זו הסיבה, שאנחנו, קבוצה של אנשים שעוסקים בחינוך, באקדמיה, בכלכלה, בעסקים, ברוח ובתרבות - התכנסנו יחד והקמנו תנועה שנקראת "הכל חינוך: התנועה לקידום החינוך". שמנו יעד לעצמנו, ולא נוותר ולא נרתע, להשפיע על מקבלי החלטות - ובמיוחד על חברי הממשלה וחברי הכנסת - כדי שיעבירו רפורמה ארוכת טווח בחינוך. רפורמה שלא תתחלף עם כל חילוף

דב לאוטמן הוא חתן פרס ישראל על מפעל חיים ויו"ר עמותת "הכל חינוך".

של שלטון וחילוף של שר חינוך, אלא רפורמה ארוכת טווח שמעוגנת בחקיקה, שמעוגנת בתקציב ארוך טווח. כמו שאיש לא מעלה על הדעת שמדינת ישראל לא תחזיר את חובותיה, כך איש לא צריך לעלות על הדעת שמדינת ישראל תקצץ או תימנע מלתת את התקציב לרפורמה בחינוך, אותה רפורמה שתביא את ישראל חזרה למקום מכובד בקהילת העמים מבחינת הישגי מערכת החינוך שלה.

עם כל הדברים שאמרת, ואני אופטימיסט בטבעי, דבר שגורם לי להאמין שאפשר להגשים את המטרות ולהגיע להישגים האלה, נוכל להתקדם בזכות האנשים הנפלאים במערכת החינוך, שפגשתי בשנה האחרונה ובשנים שקדמו לה. אני פוגש לאחרונה באנשים מדהימים. צעירים ומבוגרים, שמתוך שליחות ערכית עוסקים בחינוך, הן במערכת הציבורית והן במגזר השלישי. הם מוותרים על עיסוקים אחרים, רווחיים הרבה יותר, כדי לקדם את מה שיקר בעיניהם וחיוני לחברה הישראלית – קידום החינוך.

א.ב. יהושע

לעשות סדר בזהות: יהודי, ישראלי, ציוני ומה שביניהם

כאשר ביקשו ממני לבוא לכאן, שאלתי את עצמי, במה אוכל להועיל בכנס כזה של חינוך. לדבר נוסטלגיה על העבר, זה לא הז'אנר שלי; לתת את הקינות על ההווה, יש מומחים גדולים ממני; ולדבר על העתיד, יש מוסמכים ממני, בעלי דברי חזון יפים על העתיד. מכאן שחשבתי שהטוב ביותר הוא לעשות משהו מאוד מעשי, מאוד יעיל ואולי גם יעזור לכם בסופו של דבר. משהו שהוא יותר מאשר דברים כלליים. אני מתכוון להציע הגדרות יסוד לשלושת מושגי הזהות המרכזיים שבהם אנחנו משתמשים יומם ולילה.

אני אומר את זה כיוון שיש לי הרגשה שחלק מן הבלבול, מן הפלורליזם הלא טוב שרבים מבקרים בימינו, נובע גם מהשחיקה בבהירות של שלושת מושגי היסוד, מושגי הזהות שבהם אנחנו משתמשים. לכן מה שאני מבקש לעשות כאן הוא דבר פשוט ביותר: להציע הגדרות, הגדרות שהן אובייקטיביות לפי דעתי. הגדרות, באותו מובן שאדם שצריך להגדיר כיסא, הוא נדרש בהגדרה שלו לכלול את כל הכיסאות שהיו אי פעם וכל הכיסאות שיהיו אי פעם, ולהגדיר על מנת שברגע שהגדרה תעמוד היא תוכל להקיף את כולם וכמובן למנוע בלבול עם שרפרף או עם כורסה.

שלושת מושגי היסוד הם כמו שלושה מיתרים על גיטרה, גיטרת הזהות שלנו: יהודי, ציוני, ישראלי. כל אחד יכול לנגן את המנגינה שלו, את מנגינת הזהות שלו על פי רצונו. אחד פורט באופן חזק על יהודי, ומוסיף כמה פריטות על ציוני. השני דווקא ישראלי, והשלישי עושה תערובת של שלושתם. כל זה טוב ויפה, שכל אחד מנגן את המנגינה הזהותית שלו על שלושת המושגים הללו כפי שהוא רוצה, אבל זאת בתנאי ששלושת המושגים הללו אכן מכוונים נכון, כמו מיתרים על כל הגיטרות.

התו או הצליל "מי", הוא "מי", לא רק "מי" שלי. הוא "מי" גם בגיטרה אחרת. ה"סול" הוא גם "סול" במערכת אחרת ואז המנגינה תצא כפי שהיא תצא. לכן אני לוקח את שלושת המושגים הללו יהודי, ציוני וישראלי, שאתם בוודאי משתמשים בהם בכיתות בלי הרף ומתלבטים בהם כל הזמן, ומנסה לתת הגדרות. אני חוזר ואומר, לא הגדרות סובייקטיביות של "מה שאני רוצה", אלא של הדברים הללו עצמם.

אני לוקח את המושג "מיהו יהודי?" ורואה שמשוהו מדהים קורה, וזה לא קורה בפינלנד, אלא כאן. עם בן 3,300 שנה עדיין מתלבט בשאלה "מיהו יהודי", ועדיין מברר ומתפלמס על "מיהו יהודי", וההגדרה של "מי יהודי" בחוק השבות של מדינת ישראל כבר השתנתה שלוש פעמים ב-60 השנים האחרונות. סימפוזיונים נערכים לאין ספור בדבר "מיהו יהודי ומהו יהודי", ודברים חוזרים ונשנים סביב הוויכוחים הללו. מה קרה כאן? מה יש במושג הזה שמעורר כל הזמן אי-שקט, מחלוקת, בירורים. למה אי אפשר להגיע לאיזו הסכמה הקשורה במושג היסוד הזה? האם אין לנו בעיות אחרות לדון בהן, שאנחנו משתעשעים בבירור של המושג מיהו יהודי? יש לנו בעיות חמורות יותר, ובכל אופן המושג הזה חוזר ומלבה ויכוחים ובירורים. מדוע?

א.ב. יהושע הוא סופר וחתן פרס ישראל לספרות.

מיהו יהודי? אם לוקחים את הגדרת ההלכה אנחנו מוצאים דבר מדהים. הנה, הגדרת ההלכה והיא הגדרה עתיקת יומין: "יהודי הוא בן לאם יהודייה". מי זאת האם היהודייה שהעניקה את יהודיותה לבנה? יהדותה נובעת בגלל שהיא בת לאם יהודייה וכן הלאה וכן הלאה. כאשר בודקים את ההגדרה, ואני חוזר ואומר הגדרה, נדהמים לראות את ריקותה. יהודי איננו חייב לגור בטריטוריה מסוימת כדי להיות יהודי. יהודי איננו חייב לדבר בלשון מסוימת כדי להיות יהודי. יהודי לא חייב להיות ביחס מחייב עם יהודים אחרים כדי להיות יהודי. יהודי לא צריך להאמין באלוהים כדי להיות יהודי – וזו הגדרת ההלכה. טעות לומר נוצרי, מוסלמי, בודהיסט, יהודי – זהו כשל לוגי. צריך לומר נוצרי, מוסלמי, בודהיסט, יהודי. אפילו על פי הגדרת ההלכה אין שום מרכיב אמוני בהגדרת היהודי. כמה קל היה, עוד לפני 200 שנה, להגדיר את היהודי כמי שמאמין בתורת משה. זה היה מכסה 99 אחוז מהיהודים שהיו קיימים אז על פני התבל, אבל לא כך.

הגדרת היהודי היא הגדרת לאומיות אבל במנעד נמוך ביותר. אינני חושב שיש עם שמגדיר את עצמו במנעד נמוך כזה. לא טריטוריה, לא לשון, לא מסגרת מחייבת. קובעים את היהודיות של מישהו רק בהיותו בן לאם יהודייה. אבל אם כך, האם מדובר כאן על גזע? האם מדובר כאן על קבוצה אתנית שמעבירה בגנים שלה את היהודיות? לא ולא. אם אנחנו בודקים את ההגדרה לעומקה, קיומה של אם יהודייה איננו מחייב אותך להיות יהודי. יהודים רבים שהיו להם אמהות יהודיות עזבו את היהדות. אין זה בשום אופן לא גזע ולא קבוצה אתנית. מספר היהודים בסוף בית שני היה בין ארבעה לשישה מיליון. למרות כל התוספות שפרופ' שלמה זנד מזמן לנו עכשיו, הגענו לתחילת המאה ה-18 כשאנחנו מיליון אחד בלבד. מה קרה? מאות אלפי יהודים עזבו את העם היהודי לאורך כל הדורות. האם היהודייה קובעת, ואין זה דבר גנטי וגם לא דבר אתני. מאידך, מי שאין לו אם יהודייה יכול להפוך להיות יהודי. המסדרונות לצאת ולהיכנס לתוך הזהות היהודית הם אולי מסדרונות דתיים, אבל לא הם שקובעים את העניין, אלא, וזה האלמנט הנוסף שמתברר סביב המושג הזה חירות: חירות אפילו אנרכית – יהודי הוא מי שמזדהה כיהודי. תאמרו אולי: "זאת הגדרה של משורר", ואולי "הגדרה של סופר" – לא ולא. זאת היתה ההגדרה בחוק השבות הישראלי החל מ-1948, כאשר קלטנו כאן מיליוני עולים. ההגדרה של היהודי הייתה יהודי על פי הצהרתו, בתנאי שאין הוא בעל דת אחרת.

אני מציין את העובדה הזאת, ואני חוזר ואומר שלא הגדרתי יהדות, לא הגדרתי תרבות יהודית, לא הגדרתי דת יהודית, אלא הגדרתי "יהודי". יהודים הם יהודים על פי בחירתם, ולא בגלל שמישהו הכריח אותם להיות יהודים או שלא היתה להם ברירה אלא להיות יהודים. העובדה שבמשך שנות השואה ומה שקדם לה, הנאצים אמרו שיהודי אינו יכול לעזוב את יהדותו – זה איננו מגדיר את היהודים. אחד הדברים המתועבים עליו ביותר הוא, כאשר מישהו אומר לשני בהתרסה: "אתה רוצה לברוח מזהותך היהודית, אבל האנטישמי יחכה לך בקצה הרחוב והוא יכריח אותך להיכנס בחזרה אל העם, הוא לא יאפשר לך לעזוב אותו". זאת אמירה מתועבת. לא אנטישמי מגדיר מיהו יהודי ומיהו לא יהודי, ולא היטלר מגדיר מיהו יהודי – רק משום שהיה לו הכוח להרוג יהודים. ההגדרה של יהודים היתה בעצם כל הזמן – יהודי הוא מי שמזדהה כיהודי. זאת הגדרה בעייתית, זאת הגדרה אנרכית ברמה מסוימת, זאת הגדרה שיש בה הרבה בעייתיות, אבל היא ההגדרה הנכונה.

אני לוקח את המושג ציוני, וכאן, בניגוד גמור למושג יהודי, המושג ציוני הוא פשוט, ברור, מוגבל. אלא שבשנים האחרונות סיבכנו אותו ללא צורך. היום 'ציונות' ו'ציוני' הם מושגים המצויים במרכז המטרה – נגדנו. שימו לב, החמאס לא מדבר על חיילים ישראלים אלא על חייל ציוני, חיזבאללה לא מדבר על יהודים או על ישראלים, אלא על ציונים, ובאוניברסיטאות בארה"ב או באנגליה מדברים על דה-ציוניזציה של מדינת ישראל. המושג ציוני הפך למושג הגרוע ביותר,

המוכתם ביותר שעליו מתרכזת כיום ההתקפה עלינו בחוץ. לעומת זאת, בתוכנו זה הפך להיות מושג אינפלציוני. אם אני בא לפניכם היום, אדם שנחשב ציוני מיליטנטי, ומציע לכם להפסיק את השימוש במושג ציוני - אני נדרש להסביר זאת, וכך אעשה.

מיהו ציוני? עד 1948 המושג היה פשוט. ציוני הוא יהודי שרצה להקים מדינה יהודית בארץ ישראל. הדגש הוא על מדינה יהודית, ולכן אין שום טעם לדבר עליו לפני אמצע המאה ה-19 או סוף המאה ה-19, כמו שאין שום משמעות לדבר על סוציאליזם לפני המאה ה-19. ציוני הוא אדם שרצה להקים מדינה יהודית בארץ ישראל - לא רק להתיישב בארץ ישראל. אבות אבותיי הגיעו לארץ ישראל בתחילת המאה ה-19 - הם לא היו ציונים. הציונות קשורה ברצון להקים מדינה יהודית בארץ ישראל, זה הכול.

איזו מדינה? לכל אחד היה חלום אחר, לכל אחד היתה אידיאולוגיה אחרת, כמו בכל עם אחר. כאשר מדברים על כך ש"המיתוס הציוני נשבר", ואתם שומעים את זה הרבה מהתלמידים שלכם ש"החלום הציוני נשבר", ובכן: הוא לא נשבר, אלא המדינה קמה. נשברו כל מיני כוונות אחרות, טובות או רעות, שהיו בתוכניות. אין לזה שום קשר לציונות. אני חוזר ואומר זאת, כיוון שהעובדה שברגע שקושרים כל דבר לציונות, זה הופך אותה למין רוטב שזורקים אותו על כל צלחת - וכך סר טעמה. בכך גם מטשטשים את הוויכוחים האמיתיים בינינו.

לאחר שהוקמה המדינה, ציוני הוא מי שמכיר בעובדה שמדינת ישראל, ואני אומר מדינת ישראל, אינה שייכת אך ורק לאזרחיה. אכן, בראש ובראשונה היא שייכת ל-7.2 מיליון שהם אזרחיה של מדינת ישראל ויש להם תעודת זהות ישראלית. הם בעליה הראשונים של מדינת ישראל. מבחינה זאת צדק נשיא בית המשפט העליון אהרון ברק, שאמר שהוויכוח בדבר מדינת כל אזרחיה, במדינה יהודית, הוא ויכוח שווא. ראשית, כל המדינה הזאת שייכת לאזרחיה, אבל הציונות גורסת שהמדינה שייכת גם לעם היהודי, באותו מובן של חוק השבות - זה הכל.

אין צורך לסבך את הדברים הללו בתוצאות שאינן נחוצות. הוויכוח על ארץ ישראל השלמה או הוויכוח על הכיבוש איננו ויכוח על ציונות. הכיבוש איננו מכתים את הציונות. ארץ ישראל השלמה, ויכוח על טריטוריות והוויכוח על ביטחון המדינה: עמים רבים עסקו ועוסקים בשאלות הללו, ואין זה קשור בהכרח לציונות. תרפו ככל האפשר מין המילה הזאת והימנעו מלהכניס אותה לכל ויכוח. השפה מספיק עשירה כדי לומר שאדם שהולך היום לשדרות כדי לעזור שם לתושבים הוא לא ציוני יותר מבעל מכולת בתל אביב. הוא פטריוט יותר, הוא חלוץ יותר. לשפה יש מספיק מושגים כדי לתאר את זה.

ברגע שמכסים כל ויכוח במילה "ציונות" מטשטשים את הוויכוח. הוויכוח על פערים חברתיים אינו ויכוח על ציונות. ויכוח על פערים קיים במדינות אחרות, ומכאן שאינו קשור דווקא לציונות. כשזורקים את המילה "ציונות" לכל מקום ולכל דיון, מנכרים גם את הערבים שבתוכנו, שהם חלק ממדינת ישראל ושהבעיות הללו הן גם בעיות שלהם. מי שאומר שהוא פוסט-ציוני, זכותו לומר את זה וכוונתו היא שהוא בסך-הכל מתנגד לחוק השבות. זה הכל.

מכאן אני בא למושג 'ישראלי'. המושג הישראלי מתפקד בשפה בצורה דומה למושגים אנגלי, צרפתי, תאילנדי, פניני, ארגנטיני וכו'. המושגים הללו הם מושגים שמורכבים משני אלמנטים: מאלמנט של אזרחות ומאלמנט של זהות. יושבים כאן בטח אנשים רבים שיש להם אזרחות אמריקאית, צרפתית, או אחרת, ועכשיו פופולארי לקבל אזרחות פולנית, אז יש כאן ודאי גם פולנים. יש להם אזרחות, אבל אין להם זהות פולנית ואין להם זהות אמריקנית. הבחור שבא עכשיו מפקיסטאן, שירש את הדרכון הבריטי של אביו והוא עומד בנמל התעופה בהית'רו ומוסר את הדרכון הזה, הוא אזרח בריטי בדיוק כמו ראש ממשלת בריטניה, אבל אין לו זהות בריטית. הוא אפילו לא מדבר אנגלית, הוא לא יודע מי זה שייקספיר. כמובן שיייתכן שיום אחד תהיה לו זהות בריטית.

יש צורך, ראשית לכל, להבדיל הבדלה ברורה, כפי שזה קיים בכל עם, בין אזרחות לזהות. זה לא אותו דבר. במדינת ישראל ישנה אזרחות, והאזרחות הזאת כוללת גם מיעוט ערבי, מוסלמי, דרוזי, ואחר, וכל אחד מאלה מגדיר את עצמו על פי הגדרתו כבעל זהות פלשתינית, ערבית, מוסלמית וכו'. כאשר אני נכנס למושג זהות, אזי רלוונטית אמירתו של דוד בן גוריון, בהכרזת העצמאות, ש"אנחנו מקימים בכך מדינה יהודית בארץ ישראל היא מדינת ישראל". וכשאנחנו מדברים על הזהות, אנחנו מדברים על הזהות היהודית הטוטאלית. אנחנו לוקחים בחוק את הריקות שהיתה בהגדרת היהודי וממלאים אותה מתוך חובה, בחוק, בזהות הישראלית.

פעמים רבות אני עומד נדהם, בעיקר לנוכח אנשים דתיים, בסיטואציה שאני צריך להילחם למען המושג "ישראלי". הלא המושג ישראלי הוא השם האמיתי, הראשוני, המקורי של העם היהודי. במשך יותר מ-700 או 800 שנה זה היה השם היחיד לפי המסורת שלנו. מכאן המושג ישראלי, ולכן ארץ ישראל. כאשר אני חושב על כך שהיו באים לכנס הזה משה, אהרן, ישעיהו ודוד, ואנחנו היינו שואלים לזהותם, הם היו עונים לנו: "אנחנו ישראלים, בני ישראל". ואם היינו מקשים ושואלים: "האם אתם יהודים?", הם היו אומרים: "אנחנו לא יודעים, וכלל לא מכירים את המושג הזה". משה לא הכיר בכלל את המושג יהודי, ישעיהו לא הכיר את המושג יהודי. הם לא היו מבינים בכלל על מה מדובר, שהרי יהודי זה משהו חלקי, מישהו שקשור בחבל יהודה.

מה קרה ב-48? קרה אז דבר מהותי בשלושה מרכיבים. ראשית, היהודי צריך היה לתת תשובות למכלול החיים. לא רק לקרוא טקסט, לא רק לעיין ברמב"ם, אלא לתת תשובה: האם ראוי שמפעל נשק של מדינת ישראל, המסייע למגר את האבטלה, ימכור נשק לדיקטטורה באפריקה. זאת שאלה נכבדה שיהודי מעולם לא היה צריך לענות עליה. מה צריך להיות הביטוח הלאומי? מה יורים ומה לא יורים? איך מתנהגים כלפי מיעוט? אלפי שאלות שמעולם לא היו בכלל בטווח החלטותיו של היהודי, הפכו להיות במכה אחת החלטות שישראל צריך לענות עליהן.

דבר שני, יחס מחייב אחד לשני. יהודי בחו"ל הוא יהודי חופשי. הוא חופשי מיהודים אחרים, יהודי לא יכול לגעת בו, לא יכול לכפות עליו דבר. אנחנו חיים במסגרת מחייבת. יהודי יכול להכניס יהודי לבית סוהר, יהודי יכול לשלוח יהודי למלחמה, יהודי יכול לפנות יהודי מביתו, יהודי קובע את המבנה הכלכלי של יהודי אחר. זהו יחס מחייב שקיים גם בכל עם אחר, אבל בשבילנו הוא היה דבר חדש. היהודי בגולה היה יהודי רצוני – אם הוא רצה את זה – אז הוא היה, אם הוא לא רצה – הוא אז.

דבר נוסף, יהודים חיים ביחסים כוללים בתוכם. איפה יושבים יהודי רפורמי ויהודי אורתודוקסי באמריקה? אין שום פורום שבו הם יושבים, ודאי לא יהודי חילוני. אבל כאן יושב הרב רביץ עם נציג מרצ בוועדה בכנסת והם צריכים להחליט, זה מול זה, בהחלטה מחייבת אם יהיו נישואים הומוסקסואליים או לא. היהודי הדתי עומד כאן מול מציאות הרבה יותר מורכבת והרבה יותר מחייבת מאשר יהודי שדומה לו, שנראה בדיוק כמוהו, עם זקן ופאות בברוקלין או במקום אחר. זהו יהודי שעומד מול טוטאליות החיים ועכשיו הוא ייתן את התשובות שלו על-פי ההלכה או לא על-פי ההלכה. זה עניינו. אדרבא, שייתן את התשובות על-פי ההלכה, אבל הוא צריך לתת תשובות שההוא, היהודי מתקופת קדם-המדינה, כלל לא נזקק להן.

המושג של "יהודי חדש" הוא לדעתי מושג לא נכון. הבעיה כאן אינה בין יהודי חדש ליהודי ישן, משום שגם היהודי האמריקני הוא יהודי חדש ושונה לעומת סבו שחי בשטעטל בפולין. מדובר כאן ביהודי טוטאלי, בתוקף המציאות שבתוכה הוא חי. לכן, יהודים לא יכולים להתבולל כאן כשם שצרפתי לא מתבולל בצרפת. למרות שהוא לא שמע בימי חייו על מולויר ועל רסין, והוא עוסק ביין או בגבינות, הוא צרפתי בדיוק כמו פרופסור בסורבון. אין בכלל מושג התבוללות. אתם לא יכולים להצביע על אדם אחד סביבכם שתקראו לו יהודי מתבולל. המסגרת מחזיקה אותו כפי שהוא. דוגמה נוספת היא של הטייסים הבריטים שלחמו על הגנת שמי בריטניה בזמן

הבליץ. עליהם אמר צ'רצ'יל: "כל כך רבים חייבים לכל כך מעטים". אולי הם לא ידעו אפילו את שמות המחזות של שייקספיר - אז מה? מישהו הטיל ספק בבריטיות שלהם? מכאן, אני לא הייתי אומר "מדינה יהודית ודמוקרטית", אלא מדינה "ישראלית ודמוקרטית", בה שותפים גם הערבים הישראלים שהם חלק מאיתנו והם משפיעים על האזרחות ועל הזהות שלנו כשם שאנחנו משפיעים על הזהות שלהם.

אבל יש כאן דבר נוסף שקשור לפיצוליות הזאת, או ליתר דיוק לחשיבות של הזהות כישראלית ולא כישראלית-יהודית. ראשית, אם היהודיות הופכת להיות לגלעין הפנימי העמוק ביותר בתוכך, הישראליות הופכת להיות לבגד. אין פלא ש־800 אלף ישראלים כבר עזבו אותנו ונמצאים משוטטים בעולם. להם קל יותר לעשות את זה מאשר לדנים ולפינים ולתאילנדים אפילו. זאת מכיוון שברגע שהם עוזבים את ישראל יש להם את הזהות היהודית הקלאסית, ההיסטורית, ואיתה הם יכולים להיות בכל מקום. הם מגדילים לעשות ומסתובבים אחר כך עם הדרכון הנוסף, כאשר הזהות היהודית שלהם מאפשרת להם להיות בכל מקום בעולם. אבל, אם הישראליות היא לא רק בגד - כמו שהיו הפולניות או הצרפתיות או העיראקיות בשעתן - אלא היא עור והיא בנויה ממה שזהות בנויה (טריטוריה, נוף, תרבות, חיים משותפים ביחד על כל מה שקשור בכך), אזי את העור הזה קשה להוריד ולכן לא קל ללכת בלעדיו למקום אחר.

אבל לא רק זה: ברגע שישנה פיצוליות כזאת, יהודי־ישראלי או ישראלית־יהודי, זאת הדרך היעילה ביותר להטיל כל פעם את הדבר הרע על החלק השני. לדוגמה, כאשר חיילים ישראלים מתעללים בפלשתינים בחברון, יש האומרים: "הו, הם שכחו את הלב היהודי הרחום שלהם"; וכאשר מעבירים כסף במעטפות, אומרים "זה שוב פעם הפויילעשטיקים היהודיים". כלומר, יש לך מנגנון כזה שבו אתה יכול להשליך בכל פעם את הרע על החלק השני של הזהות. לפי דעתי זה מסוכן, זה גם לא נכון, ובסופו של דבר מונע את הדבר העמוק ביותר, והוא לעמוד באחריות טוטאלית על כל המציאות.

לסיכום, יהודי מגלה לנו את הריקות בהגדרה, על כל הפרובלמטיות שלה. ציונות איננה אידיאולוגיה, היא פלטפורמה לאידיאולוגיות רבות. ציונות קשורה רק ביחס בינינו לבין התפוצות והיא קשורה בחוק השבות כפי שהוא מנוסח.

ישראליות, כמו כל זהות אחרת, יש בה רכיב של אזרחות ויש בה רכיב של זהות, ובאומרנו שזהותנו ישראלית אנחנו מציינים בהכרח את הזהות היהודית הטוטאלית על כל מרכיבי החיים.

על כוחם וטובם של ההשכלה והחינוך

אפתח בדברים הנוגעים ליעד שאליו אני חושב שצריך להגיע, ואחר כך אסביר למה כל כך קשה להגיע אליו ולהשיגו. אנחנו צריכים להגיע למספר מחוזות: הראשון הוא הזהות. תעודת הזהות של העם היהודי עומדת תמיד בפני סכנות לא מעטות, וזאת גם משום שיותר קל להגן על ארץ מאשר להגן על תרבות. לארץ יש גבולות, יש צבא, יש עם, אך כשזה בא לתרבות, כאן לא רק שאין גבולות ואין צבא ואין עם, יש פיתויים ותחרויות והתבוללויות לאין סוף. המורשת שלנו היא לא של פגודות או של פירמידות או של כנסיות גדולות. המורשת שלנו היא של כתובים, של ספרים. אולי התרומה הגדולה ביותר של העם היהודי זה מסמך אחד, שבסך הכל יש בו כמה אלפי מילים ועשר דיברות, שאף אחד לא הצליח לשנות אותו וכמעט אי אפשר להתקיים בלעדיו, לא רק אנחנו, אלא גם כל הציוויליזציה המערבית. אין מסמך אחר השווה בערכו או דומה בקיצורו, או שיכול למלא את מקומו בתמציתיות כזאת, כמו המסמך הזה שכתוב בעברית. המסמך הזה הוא מסמך יסודי, שמחייב כל הזמן טיפוח ופירוש והגנה והקנייה של משמעויותיו.

אז אם אנחנו צריכים להגן על הזהות המורשתית, אנחנו מוכרחים באותו הזמן לעסוק גם בעתיד. הייתי אומר שכמו שאני רואה את מדינת ישראל, היא חייבת להיות עתיקה כעשרת הדיברות וחדשנית כננו־טכנולוגיה. להגן על המורשת ולפענח את החדש, לא לפגר באף אחד מהשניים. למעשה, אתם המורים, צריכים להקנות לאדם הצעיר, לילד, לנער, לעלם, שתי תעודות חדשות: תעודת זהות חדשה ותעודת מסע חדשנית.

תעודת הזהות איננה כיום ארצית. זה לא עניין טריטוריאלי. גם הגבולות איבדו במידה רבה מאוד את משמעותם, הקרקע איבדה במידה רבה מאוד את ערכה. תעודת הזהות היא באמת אינטלקטואלית, מוסרית, וגם נושאת על כתפיה את משקלו ואת ערכו של הזמן. זהו משא כבד שקשה מאוד להקנותו לזולת. ומצד שני, כל האנשים, ולא חשוב איפה הם ממקומים, נמצאים היום במסע אחד גדול אל עולם שאנחנו לא מכירים אותו ולא יודעים אותו, אבל יודעים שגורלנו תלוי בו.

פעם לימדו בבתי הספר את מה שידועים. היום צריך ללמד בבית הספר איך ללמוד את מה שלא ידוע היום ויכול להיות הדבר המכריע מחר. בעצם, מה שצריך ללמוד זה כיצד ללמוד. כל החלוקה לכיתות ולבתי ספר יסודיים ותיכוניים, אוניברסיטאות, היא קצת מלאכותית מפני שכל מה שאנחנו יודעים הולך ומשתנה במהירות בלתי רגילה. אומרים שזה תלוי בתגליות, תלוי בהמצאות, אבל אין זה כך: כל הדברים האלה היו קיימים לפני שגילינו אותם, כל הדברים האלה היו קיימים לפני שפענחנו אותם, מה שאנחנו מורידים מעצמנו זה את העיוורון שהיה מונח על פנינו.

בספר שפרסם הרופא האישי של מאו טסה טונג, הוא מספר את הסיפור הבא: כשמלאו למאו טסה טונג 75 שנה היה לו קטרקט באחת העיניים, והרופאים 30 במספר, שחלקם למדו בארה"ב וחלקם למדו בסין פתחו בוויכוח איזו דרך עדיפה לנתח אותו: בשיטה הסינית או בשיטה האמריקאית. היות וסין היא סין, אספו 150 אנשים בגילו של מאו טסה טונג, כולם עם קטרקט בעין. את מחציתם ניתחו כך, את החצי הנותר ניתחו בשיטה השנייה, ואת התוצאות הביאו בפני

שמעון פרס הוא הנשיא התשיעי של מדינת ישראל.

מאו טסה טונג כדי שיחליט. הוא בחר בשיטה הסינית. למה? משום שהיא פחות כואבת, גם אם בסופו של דבר היא מאפשרת ראייה פחות טובה. ואני אומר, מה שצריך לעשות זה ניתוח כואב: להסיר את הקטרקט מן העין ולראות את העולם כפי שהוא. זו הדרך האמיתית להתקדמות. אני רוצה להתייחס לדבר שאולי קשה לתפוס אותו ברגע הראשון, למחשב הראשון, הגדול, שנכנס לשימוש לפני 25 שנים. זה היה מחשב שמילא חדר עצום, הוא התנהל באיטיות והתוצאות באו לאט. במשך 25 השנים שחלפו מאז, כוח המיחשוב גדל פי מיליארד. גם לטלפון הסלולארי יש פי מיליארד אפשרויות מאשר היה במחשב הקבוע והענק. מה משמעות הדבר הזה?

לפי דעתי, התגלית הזאת של כוח החישוב והמיחשוב, מעמידה כוחות שמאפשרים לאדם להפליג במהירות בתוך חידות בלתי מפוענחות, וגילויים וחידושים אלה אינם נופלים בערכם מגילוי יבשות. אף לגילוי אמריקה הייתי משווה זאת. לדעתי, כוח המיחשוב העצום נותן היום לאנושות יותר אפשרויות מחייה ושל ארץ חדשה מאשר נתן לעולם גילוי אמריקה. זה בא לידי ביטוי בין השאר במדינות כמו סין והודו, שעברו ממצב של רעב נורא ועוני מחפיר להיווצרותו של מעמד בינוני גדול, משכיל ומבוסס. וכל זאת לא בגלל שינויים במשאבי הטבע או באידיאולוגיה האנושית, אלא הודות לכוחות המדע והטכנולוגיה.

יש עוד דבר אחד חשוב ומרתק, והוא אינדוידואלי לא פחות משהוא גלובלי, והכוונה היא לכוחם העצום של יחידים לחדש ולשנות ולהשאיר חותם ולפרוץ דרכים חדשות. ביל גייטס הוא לא קולקטיב, ושני מייסדי גוגל לא מייצגים יבשת או ארץ או מדינה. בסך הכל שני אנשים צעירים מאוד, בשנות ה-30 שלהם, שהתחילו במיזם ושינו את העולם. האינטרנט, כידוע, משנה סדרי עולם. היום כל ילד, כל ילדה ובכל גיל כמעט, יכולים להתקשר עם אנשים שבעבר לא יכלו לפענח איפה הם נמצאים ומה הם מדברים. האדם נהיה גם חזק יותר ובריא יותר. כיום נערה או נער בגיל 15 או 16 לא נופלים מבחינה פיזית ממה שפעם נחשב לאדם במיטב גילו, במיטב יכולתו. הם יותר בריאים, הם יודעים לשמור על הגוף, על המזון, הם יותר אינטליגנטים, מפני שהם יונקים משלושה בתי ספר: מבית הספר המסורתי בבוקר, מבית הספר של הטלוויזיה בערב ובאינטרנט כל הזמן. האינפורמציה שהם נחשפים אליה אינה יודעת גבולות. נערים ונערות בימינו הם אנשים בעלי יכולת רבה, שמצד אחד ההיררכיות החברתיות והכלכליות והפוליטיות נעולות בפניהם, ומצד אחר, הם יוצאים למסעות חסרי גבולות בשדות הידע. והחשוב מכל, שהם לומדים בטבעיות ומתוך סקרנות ראשונית כיצד ללמוד וכיצד ליישם את הידע בחייהם.

אני שואל את עצמי לפעמים, מדוע ישראל היא ארץ כה מוצלחת מבחינת ההיי-טק, ותשובתי, ואני אומר את זה חצי בהומור וגם חצי ברצינות, היא שהתרומה הכי גדולה של העם היהודי לאנושות זו הכנסת אי שביעות הרצון. יהודי נולד כדי שלא יהיה שבע רצון. מהיום הראשון ועד היום האחרון, מי שמתחיל להיות קצת שבע רצון, פורש מהיהדות. אי שביעות הרצון הזאת היא בעצם מקור של יצירתיות. אתם מכירים יהודי אחד שמסתפק במה שיש או מסכים עם מה שאומרים? אין דבר כזה.

אנחנו עם שכל הזמן חותר לגלות יבשות חדשות, אופקים חדשים, עולמות חדשים. שאלו את איינשטיין מה קריאת הקרב שלו? הוא אמר חוצפה, לערער על הקיים, לשאול מחדש, לחפש תשובות חדשות, ועל כן עיצוב אופיו של האדם איננו פחות חשוב, אולי יותר חשוב מאשר הטענתו במספר רב או בכמות גדולה של ידע. כשאני אומר אדם, אני מודע לכך שזה מתחיל מיד אחרי הלידה. זה שאנחנו חושבים שהתינוק לא מבין, לא שומע, לא רואה, זו שגיאה. כבר מהיום שאדם יוצא לעולם הוא תחת השפעה – של ההורים, של הסביבה, של המורים, והוא קולט דברים בלי לבקש רשות מאף אחד. ואם התינוק והתינוקת לא מקבלים את אבות המזון ואת מהות הידע הם יגדלו נכים וחסרים. אין לנו רשות להזניח את הגיל הרך, כמו שאין רשות להפסיק את

הלימודים. הדבר החשוב ביותר הוא שבאוניברסיטה לומדים כיצד לשאול, מפני שהתשובות הן כל פעם חדשות, ואילו השאלות נשארות.

ועל כן, על החינוך מוטל היום לא תפקיד מקצועי. להיות מורה היום זה לא מקצוע, להיות היום מורה זה להיות אדם שמתמודד עם כל החדש שנופל על הישן, ושמיכיר את כל הישן, שבלעדיו לחדש אין משמעות. ובנוסף לכך, להיות מודע לכך שידע בלי ערכים יטשטש את המרחק בינינו לבין בעלי חיים אחרים. אנו זקוקים לשני הדברים האלה כאחד.

בעצם, המהפכה לא יכולה להתחיל אצל הילדים. המהפכה חייבת להתחיל אצל המורים. אני מודה, כאבא וכסבא, שכאשר נפגש עם הילדים והנכדים אני לא מתבייש להכיר בכך שיש לי מה ללמוד מהם יותר מאשר מה ללמד אותם. הם כבר יודעים כל כך הרבה דברים שאני לא יודע, ויש להם העדפות שאני לא מורגל בהן. אני רק יודע דבר אחד, שאין לי רשות לגזול את היותם, את מה שהם, את היותם דור חדש שנווד במדבר אדיר של אפשרויות, שמגלה את הקוסמות שמחוץ לאדם ואת הקוסמוס שבתוכנו.

המכשיר החשוב ביותר שישנו בחיים זה המוח. כידוע, עדיין לא פענחנו אותו, וכמו שאנחנו לא יודעים מה שנעשה במרחבי החלל, אנחנו גם לא יודעים מה שנעשה בראש הקטן שלנו. מה שמעניין הוא שהמכשירים שעומדים בידי האדם הם גסים בהשוואה למכשירים או לנימים או לעורקים או לוורידים או לדם שנמצאים בראש. אחת הסיבות, מדוע כל כך קשה לחקור את המוח, היא משום שאין לנו מכשירים שהם עדינים דיים לטפל בכל המסתתר ביצירה אדירה ונפלאה זו. על כן, אם עם רוצה להתקדם, אין לו ברירה אלא להשקיע הרבה יותר ברצינות ממה שהשקענו בשתי התעודות האלה: בתעודת הזהות המסורתית שבעיקרה היא לשונית, תרבותית, רוחנית, ובתעודת המסע החדשנית, שמי שנשאר באותה תחנה ולא מתקדם במסע, נהיה מיד לאדם מפגר.

ישראל אינה גדולה בשטח וגם אינה מבורכת בהרבה אנשים. אנחנו ארץ קטנה, גם בשטח וגם באוכלוסייה, וקשה לעמוד בכל התחרויות שישנן בעולם. אנחנו לא יכולים להיות שוק עולמי: 7.5 מיליון בני אדם היום זו בסך הכל טעות סטטיסטית בשנתון הסיני; והשטח של ארצנו גם כן יכול להיחשב טעות דפוס ביבשות הגדולות שישנן בעולם. אבל מה כן? אנחנו חיים בעולם שהיום נמדד לא לפי מספר הקילומטרים, גם לא לפי מספר אנשים. הוא נמדד לפי מספר המדענים או המשכילים לכל קילומטר. בשל כך ישראל היא בין הראשונות בעולם, אולי הראשונה שבעולם, והיא נמדדת לפי האמביציה שלה להתמודד עם העיוורון הטבוע באופיינו.

תינוק נולד עיוור, כך אנחנו חושבים, אך אסור להישאר עיוור כל החיים. מבחינה זו, ישראל היא באמת מדהימה. מה שמקיים את המדע זה מה שהורג את הפוליטיקה בישראל. אנחנו אנשים כל כך אמביציוזיים שבמדע זה מביא לגילוי, אך בפוליטיקה זה עושה נזקים. מעבר לתובנה זו, כדי למלא את שליחותנו צריך שני דברים: צריך שהיחסים בין המורים לבין המדינה לא יהיו יחסי עובד מעביד, כאילו שזה עניין של "טרייד יוניון", או רק עניין של שכר. זאת משום שמדובר בשליחות הרבה יותר גדולה, ולכן דרושה גם הידרות הרבה יותר עמוקה. אי אפשר לעשות את המהפכה הזו בלי המורים. זו שטות. מי שחושב שהוא יכול לשבת במשרד ולהחליט מה המורים ילמדו חי בטעות. גם המורים עצמם מוכרחים להבין שאנחנו עוסקים לא בתחזוקה, אלא בתמורה עמוקה, ולא רק שהם צריכים ללמד, הם גם חייבים ללמוד בעצמם, וצריך לאפשר להם ללמוד מפני שכל מה שלמדת מתיישן כל הזמן. יותר מאשר בתחום הכלכלי, חייבת להיות ברית שהיא בתחום החינוכי, ברית של שליחות.

והדבר השני, צריך להבין שבכל פעם שעולים בדרגה מבחינה כלכלית, גם העדיפויות משתנות. כשהאדם הוא עני, הבעיה העיקרית שלו זה מזון ואחר כך עבודה. כשהוא עובר למעמד גבוה יותר, למעמד הבינוני, סדר העדיפויות שלו הוא, בריאות, חינוך, שיכון וטעם בחיים. זה משנה הכול

וצריך לראות בחינוך היום את הענף החשוב ביותר של השקעה. אני מודה שלמדתי כלכלה מאיש אחד, שבעיניי היה הכלכלן הגדול ביותר שפגשתי בחיי וזהו דוד בן גוריון. איך למדתי ממנו כלכלה? כפי שאתם יודעים, הייתי המנכ"ל שלו ואחר־כך סגנו. הייתי בא אליו בבוקר ואומר: "בן גוריון, בוא נעשה את זה ואת זה". הוא היה שואל: "כמה זה עולה?" הייתי אומר לו "מיליון". "מיליון?" היה שואל, "מאיפה ניקח את הכסף?" היו עוברים כמה ימים, והייתי בא ואומר "בן גוריון, בוא נעשה את זה ואת זה?" הוא היה עונה: "כמה זה, מיליון?" ומוסיף: "זה כלום". כלומר, בעצם אם זה חשוב, זה זול. אם זה מיותר, זה יקר. לסיום, אני סבור שדרוש מהפך ביחסי המורים והמדינה: לעבור משלב הסתדרותי "טרייד יוניוני" לשלב של הידברות אחראית על עתיד ילדינו, על עתיד המדינה שלנו. דרוש מהפך בתוך המדינה, להבין שהרבה כסף זה לא הרבה, אם עושים איתו את השימוש הנכון. צריך לתת את הכלכלה הבן גוריונית לנושא הזה, וגם לראות כנושא המרכזי של החינוך את הילד, את הנער, את האיש עצמו. אני משוכנע שבכל אחד מהם טמונים אוצרות, יכולות בלתי ידועות. אני משוכנע שכל אדם, כל אישה, יכולים לעשות הרבה יותר ממה שהם עושים, אם החברה לא תדכא את הפוטנציאל שלהם, לא תזלזל, לא תפריע למיצוי יכולותיהם. להפך, עלינו לעודד ללא סוף את הפוטנציאלים הגנוזים בכל אדם לפי רצונו, לפי נטיותיו. לדמוקרטיה בימינו יש שני כללים חדשים: אחד, שהיא לא רק עניין של ביטוי חופשי, אלא במידה רבה מאוד עניין של ביטוי עצמי. אם הוא כנר ואם הוא צייר ואם הוא מדען או כל דבר אחר, תנו לו, תנו לו ללכת, תנו לו ללכת רחוק. והדבר השני, שהיום דמוקרטיה איננה רק הצורך להכניס שוויון בין כל האנשים אלא גם את הצורך השווה אצל כל האנשים לכבד את השוני שבהם. אנחנו חברה שבנויה על שוני, ואנחנו צריכים הרמוניזציה בין השוני, משום שהתוצרת הרבה יותר רחבה והרבה יותר מגוונת. אני מאחל לכם הצלחה.

הדגלים הנאורים של החינוך הממלכתי

דברי פתיחה

אני שמחה מאוד לראות אתכם בכנס שלנו, שהוא הכנס השלישי לחינוך מתקדם. אני מורה בסמינר הקיבוצים כבר למעלה מעשרים שנה וכיום מכהנת כרקטור המכללה. אני מתכבדת בזאת לפתוח את המושב הראשון של הכנס, המוקדש לדגלים הנאורים של החינוך הממלכתי. דגלים שלאורם פעל, הוא פועל, ואולי צריך לעשות עוד קצת כדי שיפעל עוד יותר טוב.

חוק חינוך ממלכתי, שנחקק רק ב-1953, היה בגדר משאלת לב שהועלתה הרבה קודם לכן. עם קום המדינה, נמנע הממסד מלהתעסק בשאלה זו, ובשל כך גם לא מונה שר חינוך עד לחודש מרץ 1949. הנושא עלה שוב כחלק מהמדיניות הממלכתית של דוד בן-גוריון, ראש הממשלה. בן-גוריון טען, שהמצב שהיה קיים ביישוב היהודי טרם הקמת המדינה, לפיו כל אזרח יכול לבחור את הזרם שבו יתחנכו ילדיו, אינו יכול להמשיך ולהתקיים גם אחריה. וכך, החל מעבר איטי ממפלגתיות לממלכתיות, מעבר שאותו הנהיג בן-גוריון ביד רמה.

בן-גוריון פחד שהאינטרס המפלגתי יגבר על האינטרס הלאומי, ולכן התחיל בהלאמה של מוסדות שנטלו על עצמם את תפקידי המדינה. אחד השיאים של התהליך הזה היה חקיקת חוק חינוך ממלכתי. החוק נחקק ב-12.8.1953 בתמיכה של 39 חברי כנסת מול 36 שהתנגדו.

החינוך היה אחד הכלים המרכזיים שעמדו לרשות המפלגות, בבניית מאגר אלקטורלי עתידי. החינוך היה מרכז כוח אדיר, וויתור עליו לא היה קל למפלגות. הוויכוח על ביטול הזרמים היה אחד הוויכוחים העמוקים והמרכזיים שהתקיימו במדינת ישראל, וזאת בעיקר בשל חשיבותו – עיצוב דור העתיד. החוק בא לבטל את שיטת הזרמים בחינוך וליצור מערכת חינוך אחת, נייטרלית מבחינה אידיאולוגית ומפלגתית, שתחנך את התלמידים על פי ערכי תרבות ישראל והישגי המדע. עוד נקבע, בין השאר, שבבתי הספר יחנכו את התלמידים לאהבת המולדת, לנאמנות למדינה, לעבודה, להכשרה חלוצית ולשאיפה לחברה הבנויה על יסודות של חירות, שוויון, סובלנות, עזרה הדדית ואהבת הבריות.

מחוץ למסגרת האחידה של חוק חינוך ממלכתי, נותרו בתי ספר של החינוך העצמאי, של הזרמים החרדיים, שנותרו משויכים מפלגתית. הסיבה להכרה בזרמים אלו, היה הרצון לחבר אותם למדינה ולשלבם בעתיד במוסדות המדינה. האמונה של בן-גוריון ושל אחרים היתה שהיהדות החרדית לא תמשיך להתקיים במתכונתה הנוכחית לאורך זמן, וזאת לאור המודרניזם והקמתה של המדינה. מטרתו זו של החינוך הממלכתי – חינוך הניתן מאת המדינה על פי תוכנית לימודים, ללא זיקה לגוף מפלגתי, עדתי או ארגון אחר מחוץ לממשלה – לא התקיימה כידוע, במלואה.

בשנת 2000 עבר החוק שינוי ועדכון. מטרות החוק, לאחר תיקון זה, מפורטות בסעיף 2 לחוק, ואקרא רק כמה מהן: (1) לחנך אדם להיות אוהב אדם, אוהב עמו, אוהב ארצו, אזרח נאמן. (2) להנחיל את העקרונות שבהכרזה על הקמת המדינה, את ערכיה כמדינה יהודית דמוקרטית. לפתח יחסי כבוד לזכויות אדם, לחירויות, לערכים דמוקרטיים. (3) ללמד את תולדות ארץ ישראל ומדינת ישראל. (4) ללמד את תורת ישראל, תורת העם היהודי, מורשתו. (5) לפתח את אישיות הילד והילדה, לטפח יצירתיות, כישרונות שונים ולהביא למיצוי מלוא יכולתם. (6) לבסס את הידיעות של כל ילד וילדה בתחומי הדת והמדע השונים, ביצירה האנושית לסוגיה. (7) לחזק את

ד"ר ציפי ליבמן היא המשנה לתכנון ופיתוח במכללת סמינר הקיבוצים.

כוח השיפוט והביקורת, לטפח סקרנות אינטלקטואלית. (8) להעניק שוויון הזדמנויות לכל ילד וילדה. לאפשר להם להתפתח בדרכם הייחודית. (9) לטפח מעורבות בחברה הישראלית, נכונות לקבל תפקידים ולתת תרומה לקהילה. (10) לפתח יחס של כבוד ואחריות לסביבה, זיקה לארץ, לנופיה, לחי, לצומח. (11) להכיר את השפה, התרבות וההיסטוריה של האוכלוסייה הערבית ושל כל קבוצת אוכלוסייה אחרת במדינת ישראל, להכיר בזכויות השוות של כל אזרחיה.

עם תום חגיגות השישים של המדינה, אנו שואלים לאן הגענו? האם אכן החינוך הממלכתי פעל ופועל לאורן של מטרות חשובות אלו? ובעיקר, מה רצוי לעשות בעתיד? בזאת נעסוק במושב הזה.

יש לנו ארבעה דוברים, שיתייחסו לחוק חינוך ממלכתי, לדגלים הנאורים שלו, דרך המשקפיים של תחומי מומחיותם. התפתחות המדע - הדובר הראשון; טיפוח הרוח וההתנדבות - הדוברת השנייה; מיסוד אזרחות דמוקרטית - הדובר השלישי; קידום שוויון הזדמנויות - הדובר הרביעי.

על השיבות החינוך המדעי לשגשוג ישראל

במהלך שישים השנים האחרונות היו למערכת החינוך בישראל הישגים ללא תקדים. היא הצליחה להבטיח חינוך חובה לכל ילד וילדה עד בגרות, תוך כדי קליטת עולים מעשרות מדינות הדוברים עשרות שפות, וגידול האוכלוסייה בשיעור של כמעט פי עשרה. היא הצליחה להעלות בעשרות מונים את מספר מקבלי תעודת הבגרות, ובכך אפשרה למערכת ההשכלה הגבוהה לצמוח ממערכת אליטיסטית למערכת עם נגישות רחבה, וליצור את התשתית האנושית של מדינה מודרנית. מערכת החינוך הצליחה להכין, גם במדע ובטכנולוגיה, את התשתית האנושית לצורכי ביטחון וכלכלה ההולכים ומשתכללים, למערכת אוניברסיטאית מעולה, להישגים מדעיים חשובים בתעשייה עתירת ידע ועוד הישגים רבים נוספים.

עד כאן לגבי העבר. באשר לעתיד, יש לצערי מקום לדאגה. על כן טוב עשו מארגני הכנס שלרגל שישים שנה למדינת ישראל, שואלים: לאן נוביל את החינוך?

ובכן, מבחינה מערכתית לפחות, נראה לי שלא אנחנו מובילים את החינוך, אלא החינוך מוביל אותנו, או נכון יותר, כוחות חיצוניים, החזקים מהמחנכים, מהמורים, מהמנהלים ומהמערכת כולה, מונעים על ידי אינטרסים דתיים, אתניים, כיתתיים ופוליטיים, הם שמובילים את החינוך, והם מובילים אותו למחוזות לא רצויים. כיוון שהם הצליחו לפורר את החינוך הממלכתי הכללי האחיד לרסיסים, לערער את הליבה המשותפת שכל עם זקוק לה, לרוקן מתוכן את חלומו של בן-גוריון לממלכתיות בחינוך, וגם לאיים על עתידה המדעי והטכנולוגי של מדינת ישראל.

העתיד מאוים, מאחר שהרוב המכריע של המועמדים ללימודי מדע והנדסה מגיעים מהזרם הממלכתי הכללי, אשר הולך ומצטמק ואיכותו אינה משתפרת אלא להיפך. תהליכים אלה מונעים את מיצוי מלוא הפוטנציאל המדעי טכנולוגי שלנו, ולכן, הן הכלכלה והן הביטחון שלנו מאוימים ולא בעתיד הרחוק.

נתוני משרד החינוך מצביעים על כך, שחלקו של החינוך הממלכתי הכללי מכלל החינוך העברי בבית הספר היסודי ירד מ-67 אחוזים ב-1960 ל-56 אחוזים ב-2005, או ל-41 אחוזים מכלל החינוך היסודי. ותזכרו, שללא העלייה הרוסית שבאה בשנות התשעים, המצב היה עוד הרבה יותר גרוע. כל זאת בשעה שהחינוך החרדי היסודי עלה באותה תקופה מ-7 אחוזים ל-25 אחוזים מהחינוך העברי, או ל-18 אחוזים מהחינוך הכללי, ואילו החינוך הממלכתי-דתי ירד מ-25 אחוזים ל-19 אחוזים או 14 אחוזים מהסך הכל.

מצב החינוך העל-יסודי דומה. החינוך הממלכתי היווה ב-2005 רק 52 אחוזים מהחינוך התיכוני, ואני מניח שלקראת 2009 המצב גרוע יותר.

בדקתי, למשל, בטכניון מחזור אחד. ובטכניון לומדים רק מדע, הנדסה וטכנולוגיה. מאיפה באו התלמידים של אותו מחזור? אם כן, 80 אחוזים הגיעו מזרם הממלכתי הכללי, שמהווה, כאמור, 52 אחוזים. 7.5 אחוזים באו מהזרם הממלכתי הדתי, שמהווה 14 אחוזים מהסך הכל. אפס אחוזים באו מהזרם החרדי, שמהווה 15 אחוזים מהסך הכל, ו-12.5 אחוזים באו מהמסלול הערבי, שמהווה 19 אחוזים. אם מסתכלים על בית הספר היסודי, רואים שהמגמה הזו תחריף עוד יותר בעתיד.

פרופ' זאב תדמור הוא חתן פרס א.מ.ת למדעים מדויקים ובעבר נשיא הטכניון.

ומה באשר למקצועות המדעיים? 50 אחוזים מהבוגרים לומדים מתמטיקה בהיקף של 3 יחידות לימוד, שזו החובה המינימלית, אבל רק 20 אחוזים לומדים בהיקף של 5 יחידות לימוד, ואף מתוך אלה כמובן רבים הולכים למקצועות שאינם מדע, הנדסה וטכנולוגיה. באשר למקצועות המדעיים האחרים, המצב גרוע יותר, כי רק 13 אחוזים למדו פיזיקה, מתוכם רק 9 אחוזים למדו ברמה מוגברת; 10 אחוזים למדו כימיה, מתוכם 8 אחוזים ברמה מוגברת; 15 אחוזים למדו ביולוגיה, מתוכם 13 אחוזים ברמה מוגברת. ולבסוף, נתונים לגבי השפה האנגלית: לבחינה ניגשו 88 אחוזים, רק 36 אחוזים ברמה גבוהה.

מנתונים אלה נובע, שמשתתפים גיל מסוים לומדים מתמטיקה מורחבת רק 11 אחוזים, פיזיקה מורחבת 5 אחוזים, כימיה מורחבת פחות מ-5 אחוזים, ביולוגיה מורחבת 7.5 אחוזים ואנגלית 20 אחוזים. זה בלתי סביר לחלוטין שעם מאגר כה קטן של לומדי מדעים ומתמטיקה ניתן לשמר ולקדם מדינה מודרנית, המתיימרת לבסס את עתידה על מדע וטכנולוגיה.

לתמונת המצב הלא מעודדת הזאת לגבי לימודי מדעים, נוספים הפערים הגדולים, עד בלתי נסבלים, בין מרכז לפריפריה ולחינוך הערבי, אשר מונעים את הגדלת המאגר הפוטנציאלי ללימודי מדע וטכנולוגיה. זאת משום שההישגים בבתי ספר האלה נמוכים יותר ופחות מגיעים שם לבגרות. אגב, באשר לפערים בחברה הישראלית, יושב פה אבי רונן, שהוא מנכ"ל עמותת בשע"ר, שהקמנו לפני עשר שנים, אקדמיה למען החברה בישראל. חברים בה 750 פרופסורים ויש לנו הרבה תוכניות שמנסות לגשר על הפער הזה. אפשר לשאול כל שאלה דרך האינטרנט, ואנחנו, גם מורה וגם תלמיד, מעבירים אותה לפרופסור המתאים ביותר לענות עליה. אנחנו גם מביאים בקיץ מאות ילדים לאוניברסיטאות כדי לשבור מחיצות.

אם כן, נראה שמספר המועמדים הפוטנציאליים למדע ולטכנולוגיה הולך ומצטמצם, אבל מה באשר לתוכן? ראשית, נראה מה הן הדרישות לקבלת בגרות במדינת ישראל בעשור הראשון של המאה ה-21, מאה המאופיינת על ידי גלובליזציה, כלכלה תלויה מדע וטכנולוגיה, ותחרות אכזרית ובלתי מרוסנת, שבה מתחרים תמיד עם הטובים ביותר, ורק הם שורדים ומצליחים. כפי שאני מבין, אנחנו מעניקים היום תעודת בגרות לתלמיד שלמד 21 יחידות לימוד. 2 יחידות לימוד בהבעה, 2 בתנ"ך, 2 בספרות, 2 באזרחות, 3 במתמטיקה, 3 באנגלית ו-7 יחידות לימוד מתוך מגוון מקצועות. אני יודע שהרבה תלמידים לוקחים יותר מ-21 יחידות, אבל הדרישה הזאת משקפת את דרישות המינימום, דרישות הסף של המערכת מתלמידיה במאה ה-21.

הדבר הבולט בעיני הוא שבישראל אפשר לקבל כיום תעודת בגרות ללא כל דרישה ללימודי כימיה וביולוגיה. ואני תוהה, האם ארגז הכלים הבסיסי הזה, שאנחנו מעניקים לילדים, שאיתו הם יוצאים לדרך, הינו ארגז כלים הולם למאה ה-21? האם ניתן היום להוציא בוגר ללא הבנה בסיסית במתמטיקה, או לפחות עם בסיס איתן? האם ניתן להוציא היום בוגר ללא הבנה בסיסית בפיזיקה, המסבירה לנו איך העולם שבו אנחנו חיים בנוי, מאיפה הוא בא ומה הם החוקים השולטים בו? האם ניתן היום להוציא בוגר ללא הבנה בסיסית בכימיה, שהיא המעניקה לנו את המארג שדרכו אנחנו רואים וחשים ומבינים את העולם שסביבנו? האם ניתן היום להוציא בוגר ללא הבנה בסיסית בביולוגיה, המסבירה לנו ממה אנחנו עשויים ואת היופי המדהים והסיבוכיות האדירה של מכונת החיים, או ללא הכוונה בסיסית בתורת האבולוציה, שמסבירה למה ואיך הגענו לכאן? ולבסוף, האם ניתן להוציא היום בוגר ללא הבנה של התפקיד המרכזי והמכריע שהטכנולוגיה משחקת בגורל האנושי לכל אורך ההיסטוריה האנושית ואפילו בפרה-היסטוריה? כל המקצועות המדעיים האלה: מתמטיקה, פיזיקה, כימיה, ביולוגיה, יחד עם עוצמת המחשב, הם הם התשתית לטכנולוגיה מודרנית, לכלכלה משגשגת, שיבטיחו את ביטחונה, קיומה והישרדותה של מדינת ישראל. בוגר תיכון בעולם גלובלי צריך להיות אדם עם אוריינות מדעית ואופקים רחבים, ולי נראה שאנחנו מחנכים דורות של בוגרים עם אופקים צרים מדי, ובמידה רבה אגוצנטריים.

נראה לי שכדי שמערכת החינוך הישראלית תוכל למלא את תפקידה בחינוך מדעים וטכנולוגיה נחוצה לא רפורמה אלא מהפכה חינוכית. זה דורש שינוי מבני, שינוי תכני, הקדשת שעות לימוד רבות יותר לכל המקצועות ולמקצועות המדעיים בפרט, מורים מעולים, משאבים הולמים למעבדות, ובעיקר, העלאת סף הדרישות.

ומילה על החינוך במגזר החרדי. עם חלקו ההולך וגדל של מגזר זה באוכלוסייה, לא ייתכן שהמוני תלמידים ותלמידות אלה לא יקבלו בבית הספר, לטובתם האישית ולטובת המדינה, ארגון כלים מדעי בסיסי שיאפשר להם להתקיים בכבוד, שיאפשר להם להתקדם בכבוד וברוחה, ושיאפשר להם לתרום את חלקם הראוי לטובת הכלל, במקום לחיות על חשבון הכלל. מי יודע כמה מדענים מבריקים אנחנו מפסידים במגזר החרדי.

לקראת ההרצאה הזאת היו לי גם הפתעות נעימות. עיינתי בכ-15 ספרי לימוד במדעים ובמתמטיקה, כדי לקבל מושג ברור יותר במה תלמידי תיכון מתנסים היום. בין הספרים שעיינתי בהם מצאתי כמה וכמה ספרים מצוינים, שהלואי שאני יכולתי ללמוד בהם כשהייתי בבית ספר. למשל, ספר במכניקה ניוטונית של עדי רוזן, עם הגדרות ברורות, שפה ברורה, איורים צבעוניים מצוינים ומפתח עניינים בסוף, כראוי לכל ספר לימוד. כן מצאתי ספר טוב מאוד של משה פרידמן, על חשמל ומגנטיות, ושל דליה צ'סנובסקי בכימיה. ספרים טובים במיקרוביולוגיה של חנה ברהולץ, ליאורה פלד ורות וינקלר. בביוכימיה בתהליכים ביוטכנולוגיים ופרקים בביוכימיה, שניהם של עמיחי פרידמן וסימונה אברמוב. אגב, שניהם בלי אינדקס בסוף.

אכזבה גדולה עבורי הייתה המתמטיקה. עברתי על שני ספרים שנאמר לי שהם ספרי לימוד, אבל לטעמי הם אינם כאלה, אלא ספרי הכנה לבגרות המבוססים על שינון. שאלתי את פרופ' ניצה מובשוביץ הדר, שיושבת פה, שהיא פרופסור להוראת המתמטיקה בטכניון, האם ההתרשמות שלי נכונה? היא אמרה לי שכדוקטורנטית היא עברה על 70 ספרי לימוד נפוצים במתמטיקה והגיעה למסקנות עגומות דומות. לפיהן, אומרת ניצה, חינוך לערכים במסגרת לימודי המתמטיקה נדחק לגמרי לקרן זווית והספרים, רובם ככולם, מתמקדים בכיסוי החומר לבחינת הבגרות. אין בהם חיפוש פתרונות לבעיות מאתגרות.

שינון זה בדיוק מה שלא נחוץ במקצועות מדעיים, ובמתמטיקה במיוחד. מתי הילדים לומדים חשיבה וחקירה מתמטית, היא שואלת, מתי ניתנת להם הזדמנות ליצירה מתמטית? אם אכן הדבר כך, אני קורא לשרת החינוך לכנס את האוניברסיטאות ואת מערכת החינוך, כדי לשבת על המדוכה ולהחליט האם אנחנו רוצים בית חרושת לבחינות ולציונים, או חינוך מתמטי מדעי עם הבנה?

אני יודע שקל למתוח ביקורת ואני יודע שהנהגת משרד החינוך, במאמץ כמעט הירואי, מנסה לשפר את המצב מול מציאות קשה, כמעט בלתי אפשרית לפעמים, עם חסמים חיצוניים ופנימיים חזקים, והיא ראויה על כך להערכה והוקרה, כל זמן שהיא לא מורידה את סף הדרישות ובצורה כזאת מגדילה את מספר הבוגרים. אבל אם אנחנו רוצים לשרוד ולשגשג, אין ברירה ויש לשנות את המציאות.

אני רוצה לסיים בנימה אופטימית, אך זהירה. לפני כחודש הגשנו לראש הממשלה תוכנית מקיפה, הנקראת "ישראל 2028, חזון ואסטרטגיה כלכלית חברתית בעולם גלובלי", המטפלת בצורה קוהרנטית במכלול הבעיות העומדות בפני ישראל במישור הכלכלי והחברתי, והבעיות הן עצומות. התוכנית הוכנה במשך כשנתיים על ידי כ-60 חוקרים מהמגזר העסקי, הציבורי והאקדמי, בהנחיית ועדת היגוי ציבורית, שהיה לי הכבוד לשבת בה, בראשות אלי הורוביץ ובניהולו של דוד ברודט.

עבודה מקיפה זו היא ראשונה מסוגה בארץ, ודומה במהותה לתוכניות אסטרטגיות שנעשו בארצות קטנות אחרות, כמו אירלנד, אסטוניה, פינלנד, סינגפור ועוד, ארצות שהגיעו בעקבות

מימושן של תוכניות כאלה להישגים מרשימים מאוד. העבודה נעשתה ביוזמת נציבות ארצות הבית לישראל למדע וטכנולוגיה, שהוקמה על ידי יצחק רבין והנשיא קלינטון, כדי לקדם את הקשר המדעי בין שתי המדינות, ואנחנו, במוסד שמואל נאמן, שאני היו"ר שלו, הכנו חלק נכבד מהעבודה הזאת.

הצבנו את התוכנית האסטרטגית לאור החזון הבא: מדינת ישראל תהיה אחת מ־10-15 מדינות מפותחות בעולם במונחים של הכנסה לנפש, תפעל לטובת כל אזרחיה למען איכות חייהם ועתיד הדור הצעיר. יתקיימו בה חברה פתוחה ונאורה, כלכלה חופשית, מאוזנת והוגנת, הנשענת על יכולתה התרבותית, המדעית-טכנולוגית, על עושר ההון האנושי שלה, על חדשנות ויזמות. המדינה תשיג את כל זה בשיתוף כל מגזריה, מתוך שמירה על ערכיה וחיזוק דמותה של ישראל בעיני אזרחיה, שותפיה בעולם והעם היהודי.

הגשנו, כאמור, את התוכנית לראש הממשלה שהביא אותה לפני כשבועיים לממשלה, ונערך בה דיון שנמשך כארבע שעות. כל השרים תמכו בה עקרונית כדי לאמץ אותה כתוכנית אסטרטגית לאומית. שבוע לפני כן הבאנו את התוכנית לכל המנכ"לים של משרדי הממשלה, ולהפתעתי הגמורה גם הם תמכו בה. רבים מהם אמרו שהיתה חסרה תוכנית כזאת, כי היא נותנת כיוון ומצפן לאן המערכת צריכה ללכת.

אחת המסקנות החשובות שהגענו אליה, והיא רלוונטית לכנס הזה, היא זו: מאחר שהכלכלה הישראלית מורכבת מצד אחד ממגזר היי־טק קטן אבל מתקדם מאוד, שמעסיק רק כ־6 אחוזים מכוח העבודה, תורם רק 9 אחוזים לתמ"ג הלאומי, אבל תורם 45 אחוזים לייצור התעשייתי, ולידו יש מגזר הרבה יותר גדול של שירותים, תעשיות מסורתיות ודברים אחרים, שיעילותם נמוכה מאוד אבל הם תורמים את השאר לתמ"ג, הרי שבלתי אפשרי לקדם את ישראל לרמה שאליה אנחנו רוצים להביא אותה בלי להרים את המגזר הגדול והמפגר יותר, שמעסיק הרבה יותר פריפריה, כאשר הראשון מעסיק הרבה יותר מהמרכז.

אם כן, כדי שמדינת ישראל תוכל להשיג את מטרותיה הכלכליות, היא חייבת לפתור את בעיית הפער החברתי בארץ בין מרכז לפריפריה, בין יהודים לערבים. אי אפשר להגיע למטרות האלה אם לא נגדיל משמעותית את מספר החרדים בכוח העבודה, אם לא נגדיל משמעותית את מספר הנשים הערביות בכוח העבודה. יש לנו שוליים פנימיים רחבים מאוד, בלשון הכלכלנים, שאם נגיע אליהם נוכל להרים את המדינה כולה. מסתבר איפוא, שמה שהתחשבות, סובלנות, חמלה והגינות בסיסית לא עשו בגישור הפערים, אולי יעשה צורך כלכלי. ממערכת החינוך זה דורש, מצד אחד, להגדיל במידה רבה את רמת ההשכלה של מגזרים רחבים מאוד, כדי שבעוד 20 שנה 75 אחוזים מכל בוגרי התיכון יוכלו להגיע ללימודים גבוהים על־תיכוניים. ומצד שני, מערכת החינוך צריכה לספק את מאגרי התלמידים שיש להם נטייה למדע וטכנולוגיה ברמה גבוהה. אם נשיג את שני הדברים האלה, נוכל להביא את מדינת ישראל למחוזות שהיינו רוצים לראות אותה בהם.

הבעיה קשה ביותר היא ככל הנראה שבירת הפיזור של הזרמים השונים במערכת החינוך. זאת בעיה פוליטית קשה, שאפשר היה לפתור אותה בזמנו, כאשר בן־גוריון חלם על חינוך ממלכתי. אבל הוא בעצם היה הראשון שנתן פתח למגזר החרדי שצמח בינתיים לממדים ענקיים. לכן צריך לעשות בעניין הזה, ואתם שיושבים פה, אנשי חינוך שעוסקים במלאכה ביום יום, אני בטוח שתוכלו לעזור לפתור חלק מהבעיות האלה.

מדעי הרוח, מצב הרוח ועתיד החברה בישראל

אני מבקשת לפתוח את דבריי בציטוט אגדה מאוד ידועה מתוך התלמוד הבבלי, מסכת גיטין, שעניינה חורבן ירושלים. אגדה שבוודאי מוכרת לכולכם. המקור בארמית, ואני אקרא את הסיפור בעברית:

על קמצא ובר קמצא נחרבה ירושלים. אדם אחד, שאוהבו היה נקרא קמצא ושונאו היה נקרא בר קמצא, עשה סעודה. אמר לשמשו, לך הבא לי את קמצא. הלך והביא לו בטעות את בר קמצא. בא בעל הבית ומצא אותו, את בר קמצא, שהוא יושב בסעודה. אמר לו – הרי אדם זה, כלומר אתה, שונא של אותו אדם שלי, מה אתה רוצה כאן? צא. אמר לו בר קמצא – הואיל ובאתי הנח לי ואתן לך דמי מה שאני אוכל ושותה. אמר לו – לא. אמר לו בר קמצא – אתן לך דמי חצי סעודתך. אמר לו – לא. אמר לו – אתן לך את כל סעודתך. אמר לו – לא. אחזו בידו והעמידו והוציאו החוצה. אמר בר קמצא – הואיל והיו יושבים שם חכמים ולא מחו בו, למד אתה מכאן, שנוח להם. אלך ואלשין עליהם בבית המלך.

זכור, אכן הלך בר קמצא והלשין, וחכמים קיבלו את עמדתו של רבי זכריה בן אבקולס, שלא לעשות דבר נגד בר קמצא, וכיוון שכך, כיוון שלא עשו דבר, נתקבלה הלשנה על ידי המלכות והתחילה המלחמה, ובעקבותיה החורבן. אמר רבי יוחנן – ענוותנותו של רבי זכריה בן אבקולס היא שהחריבה את ביתנו ושרפה את היכלנו והגלייתנו מארצנו.

נדמה לי כי שתיקת אנשי הרוח בכל הקשור למשבר העובר היום על מדעי הרוח, כמוה כהסכמה ואישור למצב הקיים, ולא ניסיון להתמודד איתו. גם במקרה זה אפשר לומר, ענוותנותנו עלולה להחריב את ביתנו.

הסטודנטים שלנו, מסתבר, מעדיפים היום ללמוד משפטים, מינהל עסקים, כלכלה, חשבונאות. אין לדעתי הרבה סייסמוגרפים הרגישים כל כך למגמות פניה של החברה הישראלית כמו הפופולריות המשתנה של חוגי הלימוד באוניברסיטאות ובמכללות. קיים קשר דו-כיווני ברור בין הנורמות הערכיות של החברה לבין כיווני החיים שבוחרים צעיריה. הנורמה אשר רווחה בחברה הישראלית בעבר ואשר הדגישה את הערך ההשכלתי בקביעת מעמדו של משלח היד, נחלשה. הנורמה המדגישה את התגמול הכלכלי הולכת ומתחזקת, ומי יהיה הדור הבא של המורים בישראל? מצב מדעי הרוח בכי רע, אבל גם מצב הרוח בחברה הישראלית לא כל כך טוב. החברה הישראלית שרויה בתחושה עמוקה של בלבול ואובדן דרך. הדבק המאחד של כור ההיתוך התמוסס. הדיבורים על שבטים ועל מגזרים, על בלקניזציה של החברה הישראלית נשמעים בכל פינה. רשות הרבים, אותו מקום שהוא של כל אחד ושל אף אחד, סובלת מהזנחה. חרדים וחילונים, עשירים ומגזר מביט בעיניים צרות באחרים. כל קבוצה מושכת את השמיכה לצד שלה. אף צד איננו מכוסה באמת, אבל השמיכה מתחילה להיפרם.

מדינת ישראל, שהיא מדינה עם מוסדות יציבים, עם עוצמה כלכלית ועם עוצמה צבאית, נכשלה בדבר אחד והוא הקמת חברה צודקת. לא רק ברמה המעשית, הרי הפערים הולכים וגדלים, אלא גם ברמה האידיאולוגית. עקרונות השוויון והצדק החברתי יצאו מן האופנה יחד עם

פרופ' עליזה שנהר היא חוקרת ספרות ותרבות, נשיאת מכללת עמק זרעאל.

התנועה הסוציאליסטית ומפלגות הפועלים, שהנהיגו את היישוב עד שנות השבעים. ולא רק היחס לעניי עירנו מחפיר, אלא גם היחס לעובדים זרים, לנשים זרות הוא בגדר שערוריה. מדינת ישראל היא מדינה שהסולידריות החברתית בה מעורערת מאוד.

אשר לפרויקט התרבותי, הייתה לנו כאן הצלחה מרשימה למדי. קמה כאן אומה ששפתה עברית, אומה ככל האומות, שבניה יודעים להגן על עצמם ושורשיהם נטועים בקרקע, אך האומה הזאת סובלת עדיין מבעיות זהות קשות.

קיימת היום איזודאות במערכת כולה. לא תמיד אי הוודאות היא ביטוי של קריסת מערכות, לעיתים היא סימפטום בריא של השתנות. מערכת אחת של ערכים ויעדים הגיעה למיצוי, ובטרם תחליף אותה אחרת, היא עוסקת בניסוי וטעייה. אבל דומה שהתהליך הזה מתארך בצורה מסוכנת. מה הם הפרויקטים הלאומיים של המדינה? זה שנים רבות שאין בחברה הישראלית ההסכמה הנדרשת כדי להגדיר אותם באופן בהיר. אם המשימות הלאומיות אינן ברורות, אם אין הסכמה על היעדים הלאומיים, כיצד ניתן לחנך את הצעירים להתכונן אליהם? שהרי בית הספר איננו רק מקום שבו נערים ונערות רוכשים כישורים טכניים בסיסיים, לומדים קרוא וכתוב, מתמטיקה ושימושי מחשב. בית הספר אינו רק מכינה מקצועית, הוא מכינה אידיאולוגית לחיים. הוא נועד להקנות לאדם מערכת ערכים מסוימת ולעצב את דמותו.

בית הספר אמור להעניק לבאים בשעריו כלים שיאפשרו להם בעתיד להשתלב בשוק העבודה ולהתפרנס, או כאלה שישמשו בסיס להכשרתם כאזרחים פעילים ועובדים. אבל בית הספר מעניק לתלמידים גם כלים תרבותיים. הוא מעניק להם מטען ידע בסיסי, שייצור שפה משותפת של ערכים אסתטיים, של ידע בסביבה התרבותית שהם אמורים להשתלב בה. מטען ידע שבני הקהילה רואים בו בסיס לחוויה אנושית מורכבת ועשירה יותר מהקיים היום. המטען התרבותי הזה הוא בחלקו אוניברסלי ומקל על קיום הדיאלוג עם קהילות אחרות, ובחלקו הוא ייחודי. הוא מעניק לקהילה תחושה של זהות תרבותית, המבחינה בינה לבין קבוצות אחרות. בחלק ממערכות החינוך, בית הספר מתיימר לעצב אופי באמצעים שונים. לטעת בבני הדור הצעיר מקבץ של תכונות ושל ערכים מוסריים וחברתיים, הרצויים לחברה שהם חיים בה.

מדינת ישראל איננה שוויץ, אפילו לא איטליה. היא ניצבת בפני אתגרים וסכנות חמורים כל כך, שאם לא תשכיל ליצור מחדש סולידריות חברתית, הסכמות אסטרטגיות ומנהיגות משרתת, הפועלת לטובת הכלל וזוכה בהערכה וביוקרה בזכות פעולה זו, היא עלולה למצוא את עצמה בפני שוקת שבורה. אלה לא ימצאו לה בשיעורי מתמטיקה, אנגלית ומחשבים, חשובים ככל שיהיו. דבק תרבותי וחברתי לא נוצר במעבדות מדעי הטבע, אלא באותם מדעים רכים, המכונים מדעי האדם או מדעי הרוח.

ומצב הרוח אכן לא טוב. מעמדם של מדעי הרוח בבית הספר מעורער, הם אינם מעניקים כרטיס כניסה למועדון של בעלי ההכנסה הגבוהה, ושוב, הם נתפסים כמעניקי כרטיס כניסה למועדון התרבות המקומי. מדעי הרוח היו אמורים לספק לחברה בישראל עומק תרבותי שאינו רק סממן של סנוביות, אלא כלי חשוב לחשיבה מורכבת על העולם, אך הם אינם עושים זאת. למה איננו מצליחים לייצר כאן חינוך הומניסטי רלוונטי ואפקטיבי? אפשר להאשים את המצב, והמצב אכן מורכב. המדינה שרויה במשבר ביטחוני קשה, היא קולטת הגירה, לעיתים ללא קריטריונים רציונליים, מדחיקה בעיות מיעוטים, מוקפת אויבים, מתקשה למצוא את שלווה הנפש הדרושה לה כדי לשפר את מערכת החינוך שלה. היא מתקשה לייצר הסכמות נדרשות, כדי להסכים על אותו קאנון תרבותי משותף ועל אותם סולמות ערכיים הנחוצים לה. היא אינה מאפשרת למנהיגים בפוטנציה לצמוח בסביבה שיש בה מידה של קונצנזוס. בלעדיו, אנרגיות אדירות מושקעות בהתמודדות עם אי הסכמות עמוקות, אבל בצידן גם הרבה פעמים ציניות ואולי אפילו יאוש. אין חזון - אין מנהיגות, אין מנהיגות - אין חזון. החינוך בקשיים. אין ערכים משותפים, אין אפשרות להסכים על מערכת חינוך אפקטיבית, ומעגל הקסמים הזה לוכד את

כולנו.

אני סבורה, כי על בית הספר לשוב ולהיות מקום שנוצרות בו תובנות מהותיות. שהידע בו אינו מנוכר או מנותק, אלא חלק אינטימי מגיבושה של תפיסת עולם. את כל אלה צריך ללוות דגש שיטתי על שאלות של מוסר ואחריות מוסרית. מה הוא מחירן של החלטות חברתיות? מי משלם אותן? מה צריך לעשות כדי להפוך את העולם למקום טוב יותר? מה אנחנו יכולים וחיבים לעשות?

בית הספר צריך ללמד לא רק מה הן זכויות התלמידים, מה מגיע להם, אלא הוא צריך ללמד אותם גם על חובות, ובעיקר על אותם חובות שאינם נכפים בצו החוק אלא בצו המצפון. כדי שמדעי האדם, מדעי הרוח, יהפכו באמת ללב החי של בית הספר, לאתר החינוכי המובהק שלו, צריכה להתגבש ליבה הומניסטית.

במקום הקאנון הישן יש לגבש קאנון הומניסטי חדש. רשימה שתכלול היכרות עם מיטב החשיבה העולמית והישראלית, הן בתחומי הספרות והן בתחומי ההגות. זאת צריכה להיות רשימה גמישה, שיש בה מקום לבחירה. עם זאת, עליה לבטא שלושה דגשים חשובים: השותפות בקהילה העולמית וההיכרות עם תרבויות אחרות מתוך כבוד לאותן תרבויות; הייחודיות של המורשת היהודית על כל גווניה ועדותיה, כביטוי להיסטוריה מסוימת ולבחירות תרבותיות, אשר הן כוננו אותנו כתרבות; וההכרח המוסרי לנוע מהלכה למעשה.

מה שנראה לי מצער מאוד, זו החולשה של אנשי מדעי הרוח, מדעי האדם באוניברסיטאות. מדוע הם, אנחנו, לא התעוררנו, לא השתלבנו באותה מערכת, לא תרמנו לה? מדוע אותם אנשים העוסקים בניתוח מגמות, אלו המודעים לחומרת הסכנה המאיימת על החברה, אינם נחלצים לפעולה, לא כיחידים ולא כקבוצה? מדוע איננו נזעקים לתבוע את עלבונם של מדעי הרוח, את עלבונה של הרוח?

מתי לאחרונה התארגנו האוניברסיטאות והמכללות בארץ כגוף אחד להציע, מיוזמתן, פרויקט לאומי, פרויקט שיביא לידי ביטוי הן את מאגרי הידע האצורים בהן ואת מחויבתן לכלל? אני מתקשה לחשוב על פרויקט כזה. אני מתקשה לחשוב על פרויקט ראוי יותר מייזום תוכנית לעדכון רדיקלי של מערכת החינוך, תוכנית שיובילו חוקרים במדעי הרוח מכל התחומים, אבל ישתתפו בה גם מנהלים וגם מורים, שיש להם רבות מה לתרום לתוכנית, לתפיסה, לרעיון וליישום.

אם תשאלו מדוע אנשי מדעי הרוח באוניברסיטאות אינם עושים זאת? התשובה פשוטה מאוד: יש מעין הסדר לא כתוב בין החוקרים לבין המערכת האומר, חייבים להסתגר באוהלה של תורה. אנחנו, אנשי מדעי הרוח, כותבים מחקרים אקדמיים למען עמיתינו מעבר לים ואלו מעבר לים כותבים מחקרים אקדמיים למעננו. אנחנו הולכים ומתמקצעים, ממציאים שפה משלנו. פחות ופחות נגישים לחברה. במקום להוביל, ליזום ולהדריך, אנחנו מתקדמים במשעול הצר בלבד.

מדעי האדם אינם יכולים להתקיים בין ספרים בלבד. הם חייבים להתקיים תוך מגע עם בני אדם. מצב הרוח, כאמור, לא טוב, אבל הוא יכול להשתפר. אם תקום תנועה למען החינוך ההומניסטי, הפלורליסטי, הליברלי, תנועה שייטלו בה חלק כולם, מערכת החינוך, משרד החינוך, מורים, מנהלים ואנשי אקדמיה, נוכל לחולל שינוי. אי אפשר לעמוד ולהמתין. בהיסטוריה אי אפשר לומר בואו נעשה הפסקה, נחכה שייצא עשן לבן מהוותיקן ואז נמשיך. מי שאיננו מתלבש תוך כדי ריצה נשאר מאחור, במקרה הטוב, מצב הרוח לא טוב, אבל הוא יכול להשתפר.

מרדכי קרמניצר

חינוך לאוריינות פוליטית בחברה דמוקרטית

בית הספר הוא אחד המקומות שבהם מתעצבת האישיות, גם בתחום האזרחי, הערכי והפוליטי במובן הרחב של המושג פוליטי. מידת החוסן האזרחי והערכי של חברה היא כמידת העוצמה או החולשה בתחומים האלה של האזרחים והתושבים. טיבה של דמוקרטיה בחברה נקבע במידה מכרעת לפי התפיסה החברתית אודות אותה דמוקרטיה. האם היא תפיסה צרה או דלה שמבינה את הדמוקרטיה כהליכה לבחירות וכיבוד עמדת הרוב, או שמא היא תפיסה רחבה ועמוקה, שכוללת גם את הרעיון של זכויות אדם, שלטון החוק, הפרדת רשויות, צדק חברתי וכיוצא באלה. ואולי מעל לכל אלה, הרעיון היסודי הוא של כבוד האדם באשר הוא אדם, שבחברה הישראלית יש לו משמעות מיוחדת, משום שאנחנו חברה שבנויה על אחרים, ותמיד יש בעיה ביחס לאחר. השתתפותי הבוקר בכנס על אלימות, ולקראתו הסתכלתי על חלק מתופעות האלימות שמאפיינות את החברה הישראלית. אפשר לראות, גם אם זה לא מסביר את כל תופעות האלימות, ביטויי אלימות שבנויים על הרעיון שהאחר הוא לא אדם מלא. אני חושב שזה ההסבר לאלימות כלפי ילדים, זה גם ההסבר, קשה להגיד את זה, אבל זה נראה לי נכון, לאלימות כלפי נשים, וגם ההסבר לאלימות בין קבוצות שונות בתוך האוכלוסייה על בסיס אתני או עדתי. ולכן, השאלה של ההתמודדות עם היחס לאחר נראית לי כשאלת מפתח למערכת החינוך. האם גם האחר הוא בעינינו אדם מלא.

כדאי לשים לב לכוח של האזרח במדינה המודרנית. אני חושב שהכוח של האזרח, בלי שאנחנו מרגישים בכך, נמצא בעלייה, משום שהמנהיגות של פעם, שחשבה שהיא יודעת מה טוב לציבור, התחלפה במנהיגות שרוב מהלכיה נשלטים לפי הערכתה מה הציבור רוצה. וכך, המכשיר של סקר דעת הקהל הפך להיות מכשיר מרכזי בעיצוב מדיניות. מה שאנחנו חושבים הופך להיות הדבר שיש לו השפעה ניכרת על עיצוב המדיניות.

ברור שליציבותה של הדמוקרטיה יש פקטור מרכזי אחד, והוא מידת המחויבות של האזרחיות והאזרחים למשטר ונכונותם להגן עליו, להיאבק למען ערכים דמוקרטיים.

אני יודע שבית הספר הוא לא השחקן היחיד בזירה המעצבת הזאת. ישנם הבית, התקשורת וכמובן המנהיגות, במה שהיא עושה ולא עושה. נדמה לי שחלק מהגורמים האלה, זה נכון למרבה הצער לגבי המנהיגות, ונכון במידה לא מעטה גם לגבי התקשורת, לא עושים עבודה טובה במובן של השפעה חיובית על עיצוב אזרחי וערכי. התוצאה היא שזה מגביר את הנטל הכבד בלאו הכי שרובץ על בית הספר, על המערכת החינוכית. זה הופך אותה למעוז הכמעט אחרון שמופקד על ההיבטים האלה של החינוך.

כמובן שבית הספר יכול לגייס את הבית. בית הספר יכול, אם הוא רוצה, לחבור אל הקהילה, אל היישוב, אל המקום שבו הוא פועל. הוא יכול להפעיל מיזמים של שיתוף פעולה, הוא יכול לגרום לכך שהוא לא יהיה סוכן ההשפעה או השינוי היחיד. אבל דבר אחד ברור, בית הספר יתקשה למלא את התפקידים הרובצים עליו בתחום זה, אם לא יפתח נכונות שלא ללכת עם הרוח, אלא להתייצב מולה. וזו משימה לא קלה. לעמוד חזק על הרגליים אל מול הרוח הנושבת.

פרופ' מרדכי קרמניצר הוא מרצה למשפטים באוניברסיטה העברית ועמית בכיר במכון הישראלי לדמוקרטיה.

החינוך האזרחי והפוליטי בישראל ניצב מול אתגרים קשים במיוחד. גם מערכת חינוך מופצלת וגם העובדה שהחברה הישראלית בנויה מקהילות מתבדלות ומסתגרות, שחלק לא קטן מהן הן בלתי מוכרות. כל אלה הם קרקע שמצמיחה סטריאוטיפים ודמוניזציה של אחרים; הגידול בפער הכלכלי והחברתי; התרבות הפוליטית הקלוקלת; ההכרעות הגדולות שמונחות על שולחנו כחברה; אובדן האופי האידיאולוגי של הפוליטיקה; ההיעלמות של המימד החזוני מהשיח הציבורי והפוליטי; התפתחות רגש אנטי פוליטי אצל אנשים, במיוחד אצל צעירים, שנע על הצירים של אדישות, יאוש וגם עוינות ואיבה כלפי הפוליטיקה.

זו התמונה והיא מגדילה מאוד את האתגר ויחד איתו את הקושי להצליח. יחד עם זאת, מערכת החינוך לא יכולה להרשות לעצמה להרים ידיים או להיכנס לייאוש, היא חייבת לסגל לעצמה מידה של אופטימיות, אפילו אם זו אופטימיות אינסטרומנטלית.

מה רוצים להפיק מהמתחנך או מהמתחנכת? אני חושב שאנחנו מבקשים לטפח אזרחיות ואזרחים שמתעניינים בסביבה שלהם, ביישוב שבו הם חיים, במדינה, בעולם. אזרחים ואזרחיות שאכפת להם, שמרגישים שהם בעלי מניות בקהילה, שרוצים להשפיע על המתרחש ומאמינים ביכולת להשפיע. אזרחים ואזרחיות שמסוגלים להיות צרכני תקשורת מושכלים, כלומר, אנשים שמבינים את ההטיות של התקשורת ויודעים לקרוא תקשורת באופן ביקורתי, יודעים שהתקשורת נותנת לנו תמונה מעוותת של העולם. זהו דבר שחשוב מאוד להבין, כי התקשורת בהכללה לא מתעניינת בחיובי, אלא בהיבטים הפוכים.

ועוד דבר, רוב התקשורת היום, חוץ מהשידור הציבורי, נמצאת בידיים של בעלי הון, וברור לכן שהיא מוטה באופן שיטתי וקבוע לתפיסת עולם של הון. לא משום שמישהו מבעלי ההון כינס אי פעם את המערכת ששייכת לו ואמר, חבר'ה, תרקדו לפי החליל שלי. אבל הריקוד לפי החליל נעשה מעצמו, לא צריך לומר את זה. אלה דברים שמתרחשים מעצמם.

זה קריטי שהמתחנכים ייצאו לעולם שבו הם משחקים במגרש הפוליטי עם אוריינות פוליטית. אוריינית פוליטית מחייבת הבנה של אמות מידה סבירות, שבהן אנחנו מעריכים את הפוליטיקה. יש לי ביקורת קשה מאוד על הפוליטיקה בישראל, אבל יש לי גם ביקורת על האופן שבו המערכת החינוכית, ואני עושה פה הכללות, מחנכת אנשים להתייחס לפוליטיקה, ואתן שתי דוגמאות.

אני חושב שזה לגיטימי לחלוטין, שפוליטיקאים, כמו שאר בני אדם, רוצים להצליח ולהתקדם. מי שמציג את הדבר הזה כמשהו פסול או לא כשר, מעמיד אמת מידה בלתי סבירה, בלתי אנושית שתכשיל בהכרח את ההתייחסות שלנו לפוליטיקה. פוליטיקה בנויה על פשרות. אין פוליטיקה מציאותית בעולם, שבה מישהו יכול להגיד: זה המצע שלי ואני אגשים אותו מ-א' עד ת' בלי לזוז ממנו ימינה ושמאלה. אין דבר כזה, זה לא קיים. בפוליטיקה אתה מתפשר על דברים מסוימים במצע שלך, כדי לקדם את מה שאתה יכול.

אם אנחנו מחנכים אנשים צעירים שפשרה היא דבר מסריח, דבר מגעיל, אנחנו גוזרים כליה על הפוליטיקה. ואנחנו בתהליך של גזירת הכליה, כי תסתכלו מי הולך לפוליטיקה. לכן, חשוב מאוד להעמיד מול הפוליטיקה אמות מידה ביקורתיות, אבל חשוב שהן תהיינה אחראיות, סבירות, שמבינות את האופי של הפוליטיקה.

חינוך לאוריינות פוליטית מחייב להבין את ההטיות או הנטיות הטבעיות בתחומים שונים של הפעילות האנושית. כי רק אם אתה מבין לאן הרוח נושבת, תדע להעמיד מול הרוח הזאת כוחות מאזנים או בולמים.

לכל כוח שלטוני יש נטייה טבעית למצות את עצמו. בעיני זו נטייה טבעית, לא משום שהאנשים שם רעים, אלא משום שככה זה לגבי מי שיש בידו סמכות או כוח, שכן לכוח יש נטייה להשחית את מי שמחזיק בו. לכן, אנחנו צריכים את המנגנונים של דרישה לשקיפות, ושל פיקוח ושל ביקורת ושל שומרי הסף, ואת התקשורת, כדי ליצור בלימה, חסימה בפני הנטייה הטבעית הזאת.

ברור שהעידן החדש של הגלובליזציה יוצר שינויים בהתייחסות למעשה הפוליטי. עכשיו מנסים למכור לנו בשם הגלובליזציה, ובהצלחה לא מבוטלת, את הרעיון ששיטת המשטר שבה אנחנו חיים יכולה להיות רק קפיטליזם חזירי, וזאת כדי שנוכל להתמודד בשוק העולמי החופשי. אני חושב שמערכת חינוכית ראויה לשמה צריכה להעמיד סימן שאלה ביקורתי על המסר הזה, שזורם אלינו בעוצמה בלתי רגילה. ברור שיש מעבר של כוח מהפוליטיקה אל ההון. ועדיין לא פיתחנו כלים. אנחנו עדיין חדשים במשחק החדש, שבו יש אפשרות למי שמושכים בחוטים האמיתיים, למי שמרקידי את הפוליטיקה, והם בעלי ההון הגדול. איך מפעילים מערכת של בקרה ציבורית על הכוחות, שהם כנראה הכוחות האמיתיים במשחק הפוליטי החדש, זה דבר שמי שרוצה לעסוק בחינוך פוליטי, חייב להידרש לו.

המתחנכים אמורים להיות מסוגלים לחשיבה מושכלת, שלפיה כאשר אומרים לנו שיש דבר שהוא יעיל להשגת מטרה, שאני מניח כרגע לצורך העניין שהיא לגיטימית, זו לא תורה משמיים שזה אכן יעיל. לא כל מה שמוצג כאמצעי יעיל הוא אכן יעיל. כך לדוגמה, במשך שנים אנשים במערכת הביטחון נשבעו, שבלי האמצעי הברברי של הריסת בתים של מחבלים, אי אפשר להעניק ביטחון לתושבי ישראל. כולם אמרו שזה אמצעי מגונה, אבל הכרח בל יגונה שאי אפשר בלעדיו. אחרי הרבה מאוד שנים של לחץ, מינה הצבא ועדה משלו, לא היה שם שום אדם מחוץ למערכת הצבאית, לבדוק את העניין הזה. הממצאים של הוועדה הזו היו שהנזק שהריסת הבתים גורמת, מנקודת ראות ביטחונית, כתוצאה מהמוטיבציה שהיא יוצרת בקרב האוכלוסייה להצטרף לטרור או לתמוך בו, עולה על התועלת.

ברור שאתה לא יוצא ידי חובתך כמחנך בכך שאתה מפעיל או מעודד להפעיל חשיבה ביקורתית בנושא התועלת. החובה הגדולה של מערכת החינוך היא לפתח מסוגלות ומחויבות להערכה מוסרית. והערכה מוסרית עומדת בסוף על שאלה אחת: האם האמצעי היעיל לקידום מטרה הוא גם ראוי מבחינת מוסרית? ואם אתה מגיע למסקנה שהוא יעיל אבל לא בא בחשבון מבחינה מוסרית, אתה אומר, חרף יעילותו אני לא משתמש בו.

השאיפה הכי גדולה שאני רואה לנגד עיני לגבי מי שיוצא מהמערכת הזאת, מתמקדת בשני דברים, שיש ביניהם קשר: היכולת לבחון עמדה מקובלת באופן ביקורתי, או במילים אחרות, היכולת לצאת אל מחוץ לקופסה, אל מחוץ לקונצנזוס, דבר שמחייב גם ביקורתיות מפותחת וגם מידה לא קטנה של אומץ לב. ובית הספר הוא המקום שבו מוכרעת השאלה, האם יהיו לנו רק אנשים שמסוגלים לחשוב בתוך המסגרות המקובלות, או גם אנשים שמסוגלים לצאת מחוץ למסגרת. והנקודה השנייה, שקשורה לראשונה, זה חוש צדק ואומץ לצאת נגד עוול. בסופו של דבר, לדעתי, הדבר הכי חשוב שמערכת חינוך יכולה להשיג, זה החוש של אדם לאתר אי-צדק. זה לא כל כך קשה, אבל לצאת נגדו זה האידיאל.

לגבי השאלה איך עושים את זה, אקרא לכם ראשי פרקים שכתבתי:

1) עיסוק באקטואליה. אסור לברוח מהעיסוק באקטואליה, למרות הקשיים ואי הנעימויות ואי הנוחות. אין חינוך, לא מוסרי ולא פוליטי ולא אזרחי ולא דמוקרטי, אם לא עוסקים במה שקורה כאן ועכשיו.

2) גיוס כל החומרים. אני לא בקיא מספיק בחומרים בתחומים המדעיים, אבל לפחות בתחומים של מדעי הרוח, כל תוכן של סיפור בתנ"ך או יצירה ספרותית או שיר, יכול להיות המקום שבו דנים בשאלות הערכיות האזרחיות היסודיות הגדולות ביותר. אי אפשר ליצור אזרחים מפותחים באמצעות מקצוע שנקרא אזרחות. אתה חייב לגייס לטובת הדבר הזה את כל הארסנל של מדעי הרוח.

3) הרחבת סל ההישגים האפשריים של בית הספר, כדי שלא יהיה אף לומד אחד בבית הספר שלא יכול להצליח במשהו, ולכן אין לו תחושת ערך עצמי. זאת משום שמי שלא מכבד את עצמו, אין סיכוי שהוא יכבד את האחר.

4) עשייה בתחום החברתי. כלומר, לא רק לדבר אלא גם לעשות.

5) לפתח את הדיון התרבותי, שבו אנשים מתווכחים בצורה תרבותית, מנומקת. אבל אין להסתפק בכך, אלא להוסיף למודל הזה אדם שלישי שתפקידו לשאול: האם אני יכול לקרב בין העמדות האלה? האם יש נקודה שבה שני אנשים היוצאים מנקודות מוצא שונות, ויש להם זוויות ראייה שונות, בכל זאת מתקרבים זה לזה?

יצחק קשתי

השוואת ההזדמנויות החינוכיות: ההשקעה הטובה ביותר

אני מבקש לעסוק בנושא של שוויון הזדמנויות בחינוך. בעשרות השנים האחרונות, למרות שניסינו לפעול במישור הזה לא מעט, עניין השוויון בהזדמנויות החינוכיות נשכח והושכח, והוא כאילו לא קיים. לא שאיננו מעוניינים בכך, אנחנו מאוד מעוניינים, אבל אין תרגום מעשי ראוי מרמת ההמשגה והאידיאל המבוקש לרמת המעשה, והפער בין מה שהיינו אמורים לעשות ובין מה שאנחנו עושים כציבור, כיחידים וכמוסדות, הוא גדול מאוד.

הרעיונות שעסקו בשוויון בהזדמנויות חינוכיות הלהיבו בשנות השישים ציבור גדול בארצות הברית, וזאת בעקבות סוציולוגים מרכזיים של אותה תקופה, שביארו את המשמעות מרחיקת הלכת שיש לכך בחברה מפולגת ומקוטבת כשלהם. היום אנחנו נמצאים בדיוק באותו מצב.

גם בארצות הברית לא הרחיקו לכת בעניין הזה, והיום שוויון הזדמנויות בחינוך קיים בעיקר במישורים החשובים של המגדר ושל אוכלוסיות מיוחדות. הספרות הסוציולוגית לא עוסקת יותר בקידום קבוצות מזוהות באוכלוסייה, שמפאת מצבן הכלכלי, החברתי, האתני או אחר הן טעונות שיפור, קידום והשקעה, משום שהאידיאולוגיות החברתיות השתנו במידה רבה, ועוצמתן של האידיאולוגיות האלה משתקפת במדעי החברה.

שוויון ההזדמנויות החינוכיות התחיל כשוויון בחינוך הפורמלי. בברית המועצות של 1925-1927, לפי נתונים מאותה תקופה שפורסמו בשנות החמישים-שישים, הרוב המכריע של הילדים בני 7 עד 17 היו במסגרות של חינוך פורמלי. מדובר במיליוני ילדים שבאו מרקע נטול מסגרות חינוכיות באזורים נרחבים של ברית המועצות, והם הוכנסו לבתי ספר.

אבל מי שהתחילו לדבר על הזדמנויות חינוכיות והשוואתן, היו השוודים. מפלגת העבודה השוודית תכננה כבר ב-1920 תוכניות מרחיקות לכת בתחום. הם ראו את הנולד ודיברו על השוואת תנאי הלמידה של ילדים כפריים לאלה של ילדים עירוניים, של מי שבאו ממשפחות חסרות השכלה מול אלה של ילדים מהמעמד הבינוני וכיוצא בזה. כמוכן בשנות המלחמה שמו לאל כל התקדמות וכל התעמקות ברעיונות האלה.

בארץ ישראל, מערכת החינוך היסודי משנות העשרים ואילך כבר דגלה, אם כי לא ניסחה את זה כך, בשוויון פורמלי מרחיק לכת, וזאת למרות קיומם של הזרמים בחינוך. זה התממש במידה לא מבוטלת בשיעור הילדים שהלכו לבית ספר יסודי, שהגיע ל-94 אחוזים. אבל ההתלהבות תהיה מוקדמת ומוגזמת, שכן משנות ה-30 הילדים העולים המזרחיים לא מוצאים את מקומם בבית הספר העברי היסודי. כמחצית מהילדים המזרחיים, שהיו אז כ-22 אחוזים מסך הילדים בבתי הספר היסודיים, עזבו עד גמר כיתה ג'-ד'. נתונים בדוקים. משארית הפליטה עזבו 50 אחוזים עד כיתה ח'.

בחינוך העל-יסודי, עד שנות ה-50, וכנראה שגם בשנות ה-50, ייצוגם של ילדים מזרחיים היה נדיר. שיעור התלמידים המזרחיים שלמדו בחינוך העל-יסודי בשנים הללו נע בין 10 ל-15 אחוזים. ככל שעלינו בעשורים זה היה יותר קרוב ל-15-17 אחוזים, לא יותר. לפיכך, עם כל ערכי השוויון הגדולים שטמונים בליבנו הציוני הפועם, השוויון הזה לא התממש בחינוך היסודי.

לשוויון בחינוך ולשוויון ההזדמנויות בחינוך היו שני מקורות מרכזיים: אחד הוא הלאומיות

פרופ' יצחק קשתי הוא מרצה לסוציולוגיה של החינוך, אוניברסיטת תל אביב ומכללת סמינר הקיבוצים.

של המאה ה-19. זה לא קרה בכל מקום, אבל במרכז אירופה, בהשפעתו של הקיסר פרנץ יוזף, ששלט באימפריה האוסטרו-הונגרית, הייתה כבר באמצע המאה ה-19 חקיקה שקבעה שש שנות חינוך חובה.

מה שהזין את הקיסר ואת שר החינוך והדתות שלו, היה הרצון בלאומיות חדשה, בתרבות לאומית חדשה זו, הם אמרו, יכולה להיבנות רק בבתי הספר. כי רוב המדינות האלה היו רב לאומיות, והמקום היחיד ליצור אחדות תרבותית, מצע תרבותי משותף לכל, היה בית הספר. זה לא הצליח, אבל זה היה המאמץ. אלמלא המאמץ הזה לא היינו מכירים את חוקי חינוך חובה באירופה, שחוק חינוך חובה אצלנו הוא תוצאה ישירה שלהם.

הגורם השני שמזין ערכים של שוויון בחינוך, הוא סולידריות חברתית. המצע של מפלגות פועלים, המצע של מפלגות סוציאל-דמוקרטיות. אלה הגורמים שמקדמים רעיונות של שוויון, ותמיד התחילו בשוויון בחינוך, כי הבינו שזה המפתח של היחיד ושל הקבוצות השונות, מעמדיות או אחרות, לעתיד.

ברור שאם ברמה הלאומית הסולידריות נפגמת, ואם ברמה החברתית הסולידריות נשחקת, אין ממה לפרנס את הרצון ליצור שוויון בין בני אדם, לרבות שוויון בחינוך, ולרבות שוויון הזדמנויות בחינוך. למרות המסקנה המעציבה הזאת, אציע בסוף דבריי זיק של תקווה, אבל לפני כן אתייחס לשוויון ההזדמנויות בחינוך מבחינת התוצאות, ואעשה זאת באמצעות נתונים על בחינות הבגרות.

כ-48 אחוזים מבני ה-17 ניגשים לבחינות בגרות. זה הישג לא מבוטל בקנה מידה בינלאומי, אבל כשאנחנו מדברים על שוויון אנחנו רואים לנגד עינינו קבוצות שהשוויון ושוויון הזדמנויות באים לתקן את מצבן. באזורים מבוססים כלכלית וחברתית, למשל באזור החיוג 03, שיעור הניגשים לבגרות הוא 75 ולפעמים יותר מ-80 אחוזים. זה הישג מרשים. בצורה יוצאת מהכלל הצלחנו ליצור שוויון והזדמנויות באזור המרכז, שבו נמצאות כמובן הקבוצות החזקות ביותר בחברה.

אבל באזורים כמו עיירות פיתוח לשעבר, ולא חשוב איפה תשימו את האצבע על המפה, אם בצפון או בדרום, שיעור הניגשים לבגרות נע בין 30 ל-35 אחוזים מבני ה-17, אולי קצת יותר פה ושם. ואם מסתכלים על יישובים מודרים, מלשון הדרה, exclusion, כמו היישובים הערביים, אז רק כ-25 אחוזים מבני ה-17 מסיימים את בית הספר עם תעודת בגרות.

אם אחזור למה שפרופ' תדמור אמר לפניי, מי הן ומה הן העתודות לחינוך הגבוה, אז מצבנו קשה מאוד. משום שאזור חיוג 03 ובתי הספר שלו הולכים וקטנים בסך הפרופורציות של אוכלוסיית התלמידים בישראל, בעוד שהאזורים האחרים גדלים. ללמדנו, שכשלושים שנות השקעה, תשומת לב, אידיאולוגיה חינוכית, בהשוואת הזדמנויות חינוכיות משנות ה-70 ועד ימינו אלה, לא הניבו את התוצאות שלהן קיוונו. ולעניין זה יש תוצאות מרחיקות לכת בהנצחת הקיטוב הכלכלי והחברתי.

אני חושש מאוד שלא נוכל, באמצעות קידוש האידיאולוגיות של סולידריות חברתית לחדש את הלהט הנדרש כדי להשקיע הרבה כסף בהשוואת הזדמנויות בחינוך הישראלי. אבל אני מצטרף למה שאמר פרופ' תדמור, שאם אתה בוחן את ההשקעות בחינוך תחת השם "השוואת הזדמנויות חינוכיות", או "תקצוב שווה דיפרנציאלי", כפי שמשרד החינוך קורא לכך, אם אתה בוחן את הדברים האלה בפרספקטיבה כלכלית – זה נכון להשקיע בצמצום ההבדלים בחינוך, משום שההשקעה הזאת היא ככל הנראה, ההשקעה היעילה ביותר גם במשק הקפיטליסטי. אם נעשה זאת – ייתכן שיש לנו תקווה.

אם הצלחנו לגרום לכך שמשקיעים מיליארדים בתשתיות, הרכבות דוהרות בלי הרף, אולי תהיה איזו הצלחה חלקית קטנה גם בכך שהכוחות המתאימים, הפוליטיים והמוסדיים, משרד

מחשבה רב־תחומית בחינוך ההומניסטי - כרך מס' 4, מאי 2009

החינוך וראשיו, יצליחו לשכנע את מפלגת האוצר, שיקבלו את העמדה הצנועה הזאת. השקעה בהשוואת הזדמנויות חינוכיות, כפי שביקשתי לומר קודם, היא ככל הנראה ההשקעה הטובה ביותר, גם על פי הפרדיגמה הכלכלית החברתית המקובלת עליהם.

רפורמה בחינוך האינטלקטואלי

דברי פתיחה

המושג, שמדבר על הצורך ברפורמה בחינוך האינטלקטואלי, מתייחס לנושא המרכזי במערכת החינוך. הידע, ההבנה, הלמידה, ההשכלה, מה הוא האופק הרצוי של טיפות, אולי הנחלה, אולי הבנייה, אולי ביקורת של הידע. ה"אולי" האלה יוצרים בפנינו אופציה שהדברים האלה לא סגורים. לשם כך הבאנו לכאן אנשים שזו מומחיותם, כדי שהם יעזרו לנו בהגדרת הדברים ובאפיונם. ואכן, בשנים האחרונות אנחנו עומדים, מבחינת הידע, בצמתים מרתקים, שלגבי חלק מהאנשים הם גם מפחדים, ולגבי אחרים הם מעוררי עניין.

שאלות כמו האם הדיסציפלינות שאנחנו למדנו לפיהן כילדים עדיין שרירות וקיימות, בבחינת נכסי צאן ברזל, או שאולי הגיע הזמן לסוג אחר של הבניית ידע בין-תחומי? מה המדד להעריך ידע, מה היא הדרך לדעת שתלמיד או תלמידה אכן יודעים משהו בסופו של תהליך ההכשרה או בסופו של תהליך החינוך, והאם המדד הזה אכן חשוב? האם יש קשר בין ידע לבין למידה משמעותית? הרי יהיה מי שיטען שאם אין משמעות בלמידה, אז אין ידע ולא יעזור כמה מידע נשפוך על הלומדים. ברגע שזה לא מחובר לאיזה תחום תוכן משמעותי מחייהם, זה ייכנס וייצא, ולא ישפר כהוא זה את המצב האפיסטמולוגי של התלמיד, היינו, את הידע שאמור להיבנות אצלו. האם יש בכלל קשר בין ידע, הבנה ונאורות, לבין הדרישות הפורמליות, שבסופו של דבר מסתיימות בבחינה, שאנחנו עדיין קוראים לה בחינת בגרות, במובן זה שהאדם הבוגר מובחן מהאדם הלא בוגר על ידי בחינה שבדקת, ותיכף נשאל את מה? האם בחינת הבגרות הזאת היא באמת שיא של בדיקת מעמד הידע אצל התלמיד, או שאולי היא חסם בפני ידע? אולי היא בדיוק ההפך מידע? אולי, כמו שאני אומר לתלמידי בהיסטוריה, עד עכשיו למדנו היסטוריה, ומפסח אנחנו לומדים לבגרות, שזה לא היסטוריה.

מאחר שאין כאן אף אחד מתחום ההיסטוריה, הרשו לי לדבר מעט על היסטוריה. אתמול קראתי בעיתון שסוף כל סוף מובן מדוע אחוז ההצלחה בהיסטוריה הוא בין 60 ל-70, כלומר, הרוב לא מבינים היסטוריה. הם לא יודעים להבדיל בין: השווה, הדגם, הסבר, ציין. כלומר, בוחנים אותם באיזה מיון קטגורי והם נכשלים בבחינה, כי במקום להדגים הם מסבירים; במקום לציין, הם משווים, ואז הכל מתבלבל.

האם בשביל זה צריך ללמוד היסטוריה? האם אי אפשר לעשות את זה בכיתה ג' או ד' או ה'? להגיד: יש ארבע קטגוריות, השווה, כלומר, משווים בין שני דברים; הדגם, כלומר, יש משהו אבסטרקטי, ואתה מממש אותו בצורה קונקרטי, נותן דוגמה. נאמר, אהבה. אז לדוגמה, אבא ואמא אוהבים זה את זה.

אפשר לעשות את זה בגן. למה אנחנו צריכים לגמור את זה בבחינת הבגרות בהיסטוריה ולהגיד, אוי, הם לא יודעים?

החזון שלי הוא שבבחינת בגרות בהיסטוריה, אלה שאוהבים תיאטרון יעלו הצגה על חלוצים בשנות ה-20. אולי ישו את זה לאותן שנים ב"ליל העשרים", מחזהו של יהושע סובול. אלה שאוהבים משפט, יקיימו משפט חוזר, נאמר לשופטיו של קסטנר, זה יהיה הפרויקט שלהם לבגרות. אלה שאוהבים עיתונאות יכתבו על עיתונות של חלוצים, או על העיתונאות של אנשי

פרופ' אייל נווה הוא מרצה להיסטוריה באוניברסיטת תל אביב ובמכללת סמינר הקיבוצים.

המהפכה הצרפתית. יוציאו עיתון של המהפכה הצרפתית, ואלה שבאמת אוהבים להתווכח, ייתנו תשובה לבן־גוריון על יחסו לערבים. במקום להשוות בין יחסו של בן־גוריון לערבים לבין יחסו של ז'בוטינסקי אליהם, שזה מעניין כשלג דאשתקד, פשוט ישיבו לז'בוטינסקי או לבן־גוריון. הם ייבחנו על יכולת הניסוח שלהם, על יכולת בניית הטיעון ועל יכולת הבחירה המשמעותית, ויתרה מזאת, אולי יעסקו בנושא כמו הבלגה אז ועכשיו, ואז יוכלו לקבל גם מימד מוסרי או אתי. המושב הנוכחי הוא בתחום האפיסטמולוגי, ידע, הבנה. יש פה הדגמה למבוכה, לפחות בדיסציפלינה אחת שנמצאת במערכת, והתשובות שהיא נותנת רק מעצימות, לדעת, את המבוכה. הערך המוסף של המושב הזה הוא בכך שנמצאים כאן אנשי מקצוע, שמעבר למקצוע יכולים גם להשכיל אותנו וגם לעזור לנו להתמודד עם אותה מבוכה, שלחלק ממנה התייחסתי בשאלות שהעליתי בהתחלה.

חשיבה יעילה, ידע משמעותי ותפקוד בעולם משתנה

נשיא המדינה, בהרצאתו המאלפת כאן אמר: "פעם בתי הספר לימדו מה שצריך לדעת, היום בתי הספר צריכים ללמד איך ללמוד". הוא גם ציטט את איינשטיין שאמר כי מה שצריך לדעת זה לדעת איך לערער על הקיים, לשאול כל פעם מחדש. הדבר הכי חשוב שלומדים באוניברסיטה, הוא אמר, זה כיצד לשאול. התשובות משתנות והשאלות נשארות.

מתוך ראייה דומה של מה חשוב היום בחינוך אינטלקטואלי, ניסחנו במערכת החינוך מסמך שמגדיר את המדיניות החינוכית הפדגוגית של המשרד, ונקרא האופק הפדגוגי. מסמך זה בא לתת את הרציונל למדיניות, ובו כתוב בין היתר: "העידן שבו אנו חיים מתאפיין בדורות קצרים של ידע, שמתחלף ומתרבה בקצב מהיר. כדי שבוגר מערכת החינוך הישראלית יוכל להתמודד בהצלחה עם האתגרים התרבותיים, הכלכליים, המדעיים והטכנולוגיים של המאה ה-21, דרוש שינוי בדמות הבוגר של המערכת. בוגר בעל מטען נכבד של ידע בתחומים מגוונים היה בעבר, ונותר גם בהווה, מטרה חשובה של מערכת החינוך".

אני מדגישה את הפיסקה הזו, כי חשוב לי לומר שאנחנו עדיין חושבים שידע, מטען של ידע במגוון תחומים, הוא דבר חשוב מאוד, וזו צריכה להישאר אחת ממטרותיו של בית הספר. אולם, הבוגרים העתידיים אינם יכולים להסתפק עוד בגוף ידע קבוע ומוגדר מראש, שאותו ירכשו בבית הספר. הם זקוקים ליכולות חשיבה גבוהות, שיאפשרו להם לרכוש במהלך חייהם ידע חדש, תוך הפעלת שיקול דעת, יצירתיות וביקורתיות. הידע הנלמד חייב להיות משמעותי, מובן ורלוונטי גם לחיים שמחוץ לבית הספר.

היכולות הנלמדות תסייענה לבוגרים העתידיים לתפקד טוב יותר בעולם המשתנה של המחר, לקבל החלטות שקולות. לאזרחי המדינה הדמוקרטית צריך להיות שיקול דעת מוסרי, יכולת לחשוב באופן ביקורתי, ויכולת לגבש עמדות מנומקות. כל אלה מצביעים על כך שלחינוך לחשיבה יש חשיבות, הן בפן הלימודי של מערכת החינוך והן בפן הערכי שלה. לפיכך, חיזוק החינוך לחשיבה הוא תשתית לכלל הפעילות הפדגוגית המתקיימת בבית הספר: רכישת ידע, עריכת היכרות מעמיקה עם התרבות, וגיבוש של עמדות ערכיות מושכלות.

הפיסקה הזאת מניחה בעצם את התשתית, את הרציונל התיאורטי לסיבה שאנחנו רוצים היום לקדם חינוך ללמידה ולהבנה. בעצם, אפשר לסכם את המדיניות המוצעת במשפט אחד: אנחנו מדברים על מעבר מלמידה שמתמקדת בשינון מידע, ללמידה שמתמקדת בהבנה ובפיתוח החשיבה.

האם זה אומר שאנחנו נגד שינון? התשובה, חד-משמעית, היא: לא. הבעיה איננה שיש שינון, אלא מה אנחנו דורשים שהתלמידים ישנו. אם דורשים מהם לשנון קטע מפרק בתנ"ך, אני חושבת שזה מצוין. אותו דבר אם אנחנו דורשים מהם לשנון קטע מיצירת ספרות. הבעיה מתחילה כשאנחנו מתחילים לדרוש מהם לשנון, למשל, פתרונות ל-150 בעיות במתמטיקה, וזה מה שמקנה היום לפחות שתיים מתוך שלוש יחידות במתמטיקה, או לחילופין, אני חושבת שזה רע אם כחינוך ערכי אנחנו חושבים ששינון של 100 מושגים יעשו את העבודה.

פרופ' ענת זוהר היא חוקרת חשיבה וחינוך, יו"ר המזכירות הפדגוגית, משרד החינוך.

אני יוצאת אפוא לא נגד שינון באשר הוא, אלא נגד שינון באותם מקומות שבהם הוא לא ראוי. אני רוצה גם להדגיש שהלמידה להבנה ולפיתוח החשיבה חייבת להתרחש בתוך מקצועות הלימוד, בתוך תחומי הדעת, כי אנחנו לא רוצים לזרוק את הידע לפח. אני חוזרת ומדגישה שהקניית ידע הייתה ונשארה מטרה חשובה.

אני גם רוצה להדגיש ששום דבר בתחום החינוך לחשיבה הוא לא בגדר חידוש. כבר סוקרטס דיבר על הצורך ללמד את בני אתונה לחשוב, ואם נלך להיסטוריה היותר קרובה של החינוך, הרי שגדול הפילוסופים של החינוך, ג'ון דיואי, דיבר בדיוק על הרעיונות האלה כבר לפני יותר מ־100 שנה. לכן, החידוש במדיניות של האופק הפדגוגי הוא לא בעצם ההתייחסות למטרות האלה, אלא שבכך שזו הפעם הראשונה שאנחנו מנסים היום להגדיר אותן כיעד פדגוגי ראשון במעלה במערכת החינוך הישראלית. הנחת העבודה שלנו היא שחתימה ממוקדת, מתוכננת, ומתואמת לקראת היעד הזה אכן תביא לכך שהבוגרים העתידיים של מערכת החינוך במדינת ישראל יהיו אנשים משכילים, שמתאימים יותר טוב מבעבר להתמודד עם אתגרי המאה ה־21.

החידוש הזה מתבטא בכך שאנחנו מציבים היום פיתוח הבנה מעמיקה ויכולות חשיבה כמטרות מפורשות וחשובות בסדר היום הבית ספרי, ואנחנו מצפים שמורים ותלמידים יגדילו את פרק הזמן היחסי שבו הם עוסקים בפעילויות שמפתחות הבנה מעמיקה ויכולות חשיבה. אנחנו דורשים להוסיף את המרכיב של מטה קוגניטיבית, שכל כך הרבה מחקרים, בין היתר גם שלי, מראים עד כמה התוספת שלו אכן מגדילה את יכולת התלמידים לבצע מטלות שדורשות חשיבה. אנחנו מדברים על כך שיש להפוך את שפת החשיבה לשפה שגורה בשיח מורה־תלמיד ובתרבות הבית ספרית. כמובן שכל זה לא יוכל להתרחש בלי שנעזור להכניס תהליך של התחדשות שיטתית בדרכי הוראת התכנים ובדרכי ההערכה שלהם, כך שהם יתאימו לתרבות של למידה לקראת חשיבה והבנה.

נקודה חשובה היא העצמת המורה. המורים אמורים לדעת איך להנחות את התלמידים ולא רק איך להעביר חומר; איך לאתגר את התלמידים וליצור שיח מעמיק בכיתה; איך לנווט תהליכים של חשיבה והבניית ידע. כל הדברים האלה, לתפיסתי, גם יעצימו את המורה כי הם יהפכו אותו להרבה יותר רלוונטי והרבה יותר אוטונומי בהתנהלות שלו או שלה מול התלמידים.

אני רוצה לעבור עתה מהרובד התיאורטי לרובד המעשי. איך עושים את זה? אני חושבת שהרבה אנשים יודעים איך עושים את הדבר הזה ברמה נקודתית. השאלה היא איך אנחנו מנצלים את מה שאנחנו יודעים מעבודה נקודתית לעבודה מערכתית, וכאן הקושי וכאן האתגר. בעצם, ההבנה שלנו היום היא שתוכנית אופרטיבית לשינוי מערכתי כולל, שמדבר על מעבר מלמידה שמתמקדת בשינון ללמידה שמפתחת הבנה וחשיבה, חייבת להתבסס על התקדמות בו־זמן בשלושה אפיקים, שהם שלושה קודקודים של משולש: קודקוד ראשון – תוכניות לימודים, סטנדרטים וחומרי למידה; קודקוד שני – פיתוח מקצועי של עובדי ההוראה בכל הרמות. ולכן אנחנו מדברים גם על הכשרה והשתלמויות; הקודקוד השלישי הוא הערכה. גם הערכה בית ספרית, אבל גם הערכה חיצונית, ואני מדברת על בחינות הבגרות שאייל נווה הזכיר, ועל המיצבים. את שלושת הקודקודים האלה חייבים לקדם בו־זמן, כי אם למשל נכין תוכניות לימודים, אבל לא נלווה את זה בהכשרת מורים, לא יקרה כלום. אבל גם אם נעשה את שני אלה אבל נשאיר את הבחינות, שבעיקרן דורשות שינון של חומר, גם אז לא יקרה כלום, כי המורים אומרים, ובצדק, אנחנו מלמדים לקראת הבחינה. לכן זה קריטי שכל שלושת הקודקודים של המשולש יתקדמו יחד, וזה גם מה שקשה, כי זו הרבה מאוד עבודה. אי אפשר לעשות את זה בצעדים מהירים, כי אחרת המשולש יתפרק. מה שאנחנו עושים היום זה דוחפים קדימה בו־זמן את כל שלושת הקצוות של המשולש.

עכשיו אתאר, על קצה המזלג, מה אנחנו עושים בכל אחד מהקודקודים. בקוטב של תוכניות

לימודים, חומרי למידה, סטנדרטים, ברור שתוכניות הלימודים חייבות לשקף חוץ ממטרות מפורשות בתחום התוכן, גם מטרות מפורשות בתחום יכולות החשיבה, ואנחנו מקפידים שתוכניות לימודים חדשות אכן תעשינה את זה. אגב, גם חלק מהתוכניות הישנות עושות את זה, אבל הבעיה היא שהרבה פעמים קיים פער גדול בין מה שרשום במסמך תוכנית הלימודים לבין איך שהוא מתורגם אחר כך בשטח, ועל הפער הזה חייבים לעבוד.

אין ברירה, ואם רוצים להעמיק חייבים לצמצם את היקף התכנים הנלמדים. גם כך אנחנו יודעים שבהרבה מקצועות קוצצו שעות ותוכניות לימודים לא הספיקו להתעדכן. איננו יכולים לדרוש שבאותו פרק זמן ילמדו אותה כמות חומר, אבל בהעמקה הרבה יותר גדולה. זה תהליך שייארך מספר שנים, אבל התחלנו לעשות את הצעדים הראשונים בו.

יש כמובן צורך בפיתוח חומרי למידה שישלבו למידה מעמיקה של תחומי התוכן עם פיתוח יכולות חשיבה, מעין דגמי הוראה, ואנחנו מחברים היום דגמי הוראה כאלה במגוון גדול של מקצועות. בעצם, הייחוד של חומרי הלמידה שאנחנו מפתחים הוא בכך שהם יציבו דרישה לפתרון בעיות, לחיפוש מידע ולשימוש בו בצורה מושכלת, לביקורתיות על התכנים, להסקת מסקנות, לניסוח טיעונים מנומקים, וכן הלאה. אנחנו גם מנסים שחומרי הלמידה האלה יכתבו באופן שיעודד למידה פעילה ושיתופית, תוך שימת לב לכך שהמטלות תהיינה מעניינות ורלוונטיות לעולמם של התלמידים. כאמור, אנחנו עובדים על יצירת מאגר של דוגמאות לחומרי למידה כאלה ולפעילויות לימודיות כאלה.

לגבי הקוטב של פיתוח מקצועי של עובדי חינוך והוראה, התחלנו כבר בשנת הלימודים שעברה לפרוש מעין מניפת הטמעה, שבסופו של דבר תתרחב ותגיע לשטח, למורים ולתלמידים. לשם כך קיימנו סדנה אינטנסיבית שבה 30 מפקחי מקצועות הלימוד (מפמ"רים), שחלקם אחראים על המקצועות המרכזיים במערכת החינוך, דנו בשאלה איך משלבים למידה והוראה אחרת בתוך המקצועות. היום יש כ-14 איש שעוסקים במלאכה הזו בצורה אינטנסיבית ב-14 תחומי דעת במערכת, ובעצם עברו להכשרה של מדריכים ומורים מובילים. בחודשים האחרונים הדברים מגיעים למורים, ואלפי מורים כבר התחילו לעבור הכשרה שבה הם לומדים דרכים אחרות של הוראה.

במקביל, קיימנו מספר קורסים כדי להכשיר אנשים שיוכלו לעסוק בהכשרה ובתהליכי שינוי. אנחנו גם עובדים על הטמעת הנושא במוסדות להכשרת מורים. כבר השנה, ביוזמה של המזכירות הפדגוגית במכללות ובמסלולים להכשרת מורים באוניברסיטאות, מתקיימים 39 קורסים בתחומי דעת שונים לפרחי הוראה בנושא. בשנה הבאה אנחנו מתכוונים להגדיל את המספר לכ-90 קורסים, וגם מתחילים לעבוד עם האגף להכשרת עובדי הוראה, עם נוח גרינפלד, על הטמעה של עבודה מערכתית בנושא הזה במכללות. במקביל, גם עובדים כבר על הרבה השתלמויות מורים, שתגדלנה ותתרחבנה בשנת הלימודים הבאה.

הקוטב השלישי, אולי הדרמטי ביותר וזה שעושה בדרך כלל הכי הרבה כותרות, הוא הקוטב של הערכה. ידידי פרופ' גבי סלומון, שידבר בהמשך, אמר לי פעם שבחינות הבגרות בישראל לא השתנו כמעט מאז שהוא עשה אותן, לפני 52 שנה. בדרך כלל אני אומרת שהן לא השתנו הרבה מאז שאני עשיתי אותן, אבל זה היה לפני פחות שנים. תראו, אני חושבת שבחינות הבגרות הן כל כך שמרניות שבעצם, ואשתמש פה בביטוי חריף אבל נראה לי שאין מנוס, הן מהוות מקל בגלגלים בדרך של כל שינוי פדגוגי מהסוג שהיינו רוצים להכניס.

יש התקדמות. יש היום לא מעט מקצועות שיש בהם, כחלק מציון הבגרות, הערכה אחרת. אני עצמי הייתי שנים מורה לביולוגיה, וביולוגיה היא מקצוע שמדגים את זה בצורה מאוד יפה, עם הביוטופ, עם המעבדה החוקרת. הבעיה היא ש-52 שנה אחרי שגבי עשה את בחינות הבגרות, הסוג הזה של הערכה עדיין שמור כמעט אך ורק למקצועות הבהירה, שמעט תלמידים בוחרים

בהם, ואילו ה-main stream של בחינות הבגרות במקצועות החובה נותר עדיין מה שהילדים אומרים: ישבתי, חרשתי, הוצאתי 90 ויום אחרי עשיתי delete ואני לא יודע מה נשאר. המאמץ שאנחנו עושים היום הוא לא רפורמה, לא רבולוציה, אלא אבולוציה. אני חושבת שיש ללכת בצעדים קטנים, אבל עקביים. קטנים, כי זה לא דבר שאפשר לשנות בבת אחת. אם נלך היום על מהפך בבחינות הבגרות, התלמידים לא מוכנים לזה, תוכניות הלימודים לא מוכנות לזה, המורים לא מוכנים לזה, ייווצר שבר במערכת. לא יגידו: הדרך שעשיתם לא הייתה טובה, אלא יגידו: חינוך לחשיבה ולהבנה לא עובד. לכן אני חושבת שאין ברירה אלא להיות סבלניים וללכת בצעדים קטנים אבל החלטיים. אם נלך בדרך הזאת מספיק זמן, נוכל להביא שינוי מאוד משמעותי, למה הכוונה? אנחנו בעצם רוצים לעבוד במקביל בשני אפיקים לגבי בחינות הבגרות: האחד, החל מהקיץ הבא נכניס לבחינות באופן הדרגתי, בכל פעם יותר ויותר שאלות שדורשות לנסח טיעון, לערוך השוואה, לשאול שאלות, להסיק מסקנות, לבקר, להביע עמדה מנומקת וכן הלאה. השינוי יהיה מספיק קטן כדי לא לגרום שבר, אבל מספיק גדול כדי לאותת למערכת שאנחנו רציניים, ושמי שמנסה ללמד אחרת, ועד היום אולי תוגמל באופן שלילי על ידי הבחינות, יתחיל בהדרגה לקבל תגמול חיובי, עד כדי כך שבלי הוראה כזאת אי אפשר יהיה עוד להצליח. במקביל, גם נגדיל את מספר המקצועות שבהם יוכנסו צורות הערכה שמאפשרות הוראה ולמידה אחרת. לסיום אומר שמבחינה ארגונית הדברים האלה מוטמעים במערכת דרך שני צירים. ציר אחד הוא ציר המפמ"רים שהזכרתי קודם, עבור דרך מקצועות הדת, והציר השני הוא בתי הספר. הציר הזה עוד לא מופעל ממש בשטח, אבל אנחנו מתכננים אותו והוא יתחיל לעבוד עם צוותים בית ספריים על יצירת תרבות אחרת של למידה והוראה. אין קיצורי דרך בתוואי שאנחנו הולכים בו. זהו תהליך שחייב להיות איטי, ואני מאמינה שאם נלך בעקביות בדרך הזו, התלמידים שלנו יוכלו להיות מוכנים טוב יותר להתמודד עם האתגרים האינטלקטואליים של המאה ה-21.

שינוי משמעותי בבחינות הבגרות: מנוף לתיקון החינוך

כמעט בכל הדברים שענת זוהר הציגה אנחנו "באותו ראש", לכן אציג כמה דברים שישלימו, אבל באמת שאיני רואה פה שום מחלוקת.

אחד הדברים שמטרידים אותי הוא העתידנות בחינוך. אנחנו נמצאים במאה ה-21, ומוכרחים לשנות את החינוך בהתאם. אני שומע כמה מעמיתיי, עתידנים מוסמכים, שהיו מוכנים להוציא גם את בית הספר מחוץ לתחום, כי האינטרנט יכול לעשות הכל. כשאני שומע את הפתרונות האלה, אני נזכר בכל מיני משיחי קסם ומשיחי שווא מהעבר. רבותיי, למידה מרחוק לא עובדת, ומי שרוצה להמיר מסעדה צרפתית במקדונלד'ס, שיעשה את זה אצלו בבית. גם המחקרים מאששים את דבריי. למשל, מחקר שנערך בקרב 14,500 תלמידים בארצות הברית, ובו השוו למידה מרחוק – שאותה הכינו 17 בעלי תואר שלישי ו-52 בעלי תואר שני, בהוצאה פנטסטית – מול ההוראה של למשל, גב' שפירא, שהיא עייפה, שחוקה ועם משכורת מגוחכת. המחקר, שהיה מקיף ביותר מבחינת גודלו, הראה שההוראה מרחוק לא מקדמת את התלמידים, אפילו לא במילימטר, מעבר למה שעושה הגב' שפירא. יתרה מזאת, הנשירה בה יותר גדולה, העמדות יותר שליליות.

מקביל לזה, בנוגע למה שקורה כרגע בבתי הספר, זהו כל עניין הטכנולוגיה בחינוך. אני יודע, אני סותר מה שאמרתי בעבר. מה לעשות רבותיי, כאיש שעוסק במחקר, אני לא יכול להתעלם ממחקרים שהולכים ומצטברים. במחקר שנעשה על יסוד הנתונים של פיזה, נמצא מתאם חיובי בין שימוש בטכנולוגיה בכיתה להישגים. שני חוקרים גרמנים חזרו על הנתונים ועשו להם ניתוח משני. הם בודדו את המשתנה שנקרא המאמץ הסוציו-אקונומי, והמתאם החיובי הפך לשלילי. אני עובד עם נורווגיה, מחקרים על גבי מחקרים מצטברים מארצות צפון אירופה, אנגליה וכו', והם מראים שאף על פי שיש איים של מצוינות במה שנוגע לשימוש בטכנולוגיה, יבשות של מצוינות – אין.

רבותיי, אנחנו כבר לא מדברים על מחלות ילדות. אם מותר לי לחלוק על כבוד נשיאנו, עניין הטכנולוגיה איננו בן 25 שנה. המחשב הראשון הוא כבר בן 60. מתברר ששימוש בטכנולוגיה מקדם רק את מי שהופך את הקערה הפדגוגית על פיה, וזה אפשרי במקומות מיוחדים, סלקטיביים, עם מורים מטורפים לעניין. זה כנראה לא עניין למערכת כולה. המערכת לא מסוגלת לעשות את המהפך הפדגוגי הדרוש כדי שטכנולוגיה תשנה באמת בצורה קיצונית משהו בחינוך. לצערי, כך גם הדבר באשר לקונסטרוקטיביזם, שהוא רעיון מופלא. מי כמוני, שגמר מה שנקרא פעם בית חינוך, בית ספר גורדון בתל אביב, שעבד ברוח דיואי, יודע שהיו דברים מעולם. אבל רבותיי, זו לא היתה מערכת שלמה עם מיליון תלמידים. זה היה בית ספר אחד, שעשה עבודה נפלאה בעניין הזה. היום מצטברים המחקרים, ועולות שוב ושוב השאלות, אם מדובר בהבנה עמוקה של תלמידים בלשון רבים, לא יחידים סגולה. יש שאלה, לא תשובה, אבל יש שאלה רצינית אם הגישה הקונסטרוקטיביסטית, והיא תשתלט על החינוך, אם היא טובה לכולם. כל עוד היא בגדר איים בודדים, זה משהו אחר.

פרופ' גבי סלומון הוא חתן פרס ישראל לחינוך, אוניברסיטת חיפה.

יש הבדל בין תלמידים שהם לומדי סולו, לבין תלמידים שהם מה שנקרא לומדים חברתיים. אני לומד נהדר בקבוצה. יש לי חבר טוב, האורד גארדנר שמו. תנו לו עיפרון ועליית גג עם עששית, והוא יכתוב לבד לפחות ספר מצוין אחד בשנה. הוא לא צריך אף אחד סביבו. כלומר, לא כולם פורחים בתוך סביבה פתוחה, אינטר־דיסציפלינארית. אבל פטור בלא כלום אי אפשר, ואי אפשר להיצמד לפדגוגיה של העבר, צריך למצוא בכל אחד מן הדברים את מה שחיובי בו, אבל לא לתת לו להשתלט על המערכת כולה, או על כל יום הלימודים, או על כל שבוע הלימודים.

לכן, אני מגיע לכמה מסקנות, שהן במובן זה מתונות יותר מההתחלה החריפה שלי. כבר ענת אמרה את זה, ואני מצטרף בכל לב: בחינות הבגרות חייבות להשתנות. לשינוי במערכת החינוך אנחנו צריכים מנוף, משהו שאם אתה תופס, המון דברים מתרוממים יחד איתו. נדמה לי שבחינת בגרות אחרת מזו שקיימת היום זה מנוף נפלא. לאו דווקא בזכות עצמו, אלא משום שהוא מנוף שעתיד לשנות את מה שקורה בבית הספר העל יסודי, שעתיד לשנות את מה שקורה בבית הספר היסודי. זה לא יכול לקרות ביום אחד, אני מסכים, ובחינת הבגרות בביולוגיה מהווה דוגמה בעניין, אבל היא יחידה.

תארו לעצמכם שיושבת קבוצת תלמידים ומקבלת בעיה שמעולם לא נתקלה בה קודם ואין לגביה חוברות שמישהו הוציא. בעיה אמיתית מן החיים. למשל, עיריית אשדוד מתלוננת שמי הביוב מחלחלים למי התהום. איך מתמודדים עם הבעיה הזו? יש לכם פקס, אינטרנט, כתבי עת, תפרקו את הבעיה הגדולה למרכיביה הכלכליים, הגיאוגרפיים, הכימיים, אולי גם הפסיכולוגיים וכיוצא בזה, נסו להתמודד וצאו עם נייר מוסכם שמציע שניים־שלושה פתרונות חלופיים כדי להתמודד עם הבעיה.

זו בחינה שבאמת בודקת בגרות, יכולת להתמודד עם בעיות חדשות, לקשור בין תחומי דעת שונים, וצריכים ללמוד את תחומי הדעת השונים. אנחנו לא מוותרים עליהם. אם יהיו בחינות כאלה, אפילו רק חלק מהן, אתם יכולים להעלות בדעתכם למה יוקדש חלק מהזמן בתיכון? ואם זה כך בתיכון, מה יעשו בכיתה ד'? זו דוגמה, יכולים להיות הרבה רעיונות אחרים איך משנים את בחינות הבגרות, כך שלא רק שהן ישתנו בעצמן, אלא שזה גם ישפיע על מה שקורה בבית הספר. הנקודה השנייה, ושוב אני עונה כהד לכמה דברים שאמרה ענת, היא שתוכנית הלימודים שלנו קורסת מעומס דברים, ולכן סובלת משטחיות איומה, שהיא מחויבת המציאות. כי מה שאתה לומד בהיסטוריה הוא קצת תקופה של בין המלחמות וטיפה ציונות, והכל על קצה המזלג. על רומא לא שמע איש, יוון לא הייתה ומעולם לא התקיימה, לא היו ימי ביניים, לא הייתה העת החדשה. אתה לא לומד היסטוריה, אתה לא לומד לחשוב אפילו לרגע כהיסטוריון, שמעיין במסמכים ומנסה להפיק מזה משהו. אתה משנן את ההבדל שבין הרצל לביאליק. זה לא לימוד. יכול להיות שלא כולם ילמדו היסטוריה. גם לא כולם לומדים רבייה, או אסטרונומיה. יכול להיות שצריך לקבוע תחומי דעת שהתלמידים יבחרו כמה מהם, ואותם הם ילמדו באופן רציני. ילמדו לחשוב כהיסטוריון או כביולוג, או כמתמטיקאי. הווארד, שהזכרתי אותו, דיבר על בחירת תחומים, כשבוודאי יהיה מקום למדעי הרוח ולמדעי הטבע, לתחום אסתטי ולתחום מוסרי.

יש שאלות מוסריות, למשל, לו אתה גלילאו וקיבלת מברק מהוותיקן, האומר: או שאתה משנה את דעתך באשר לתפקיד ולמקום של כדור הארץ יחסית לשמש, או שאתה הופך להיות שישקבב בתוך שבוע. מה היית עושה? ואני לא מדבר על שאלות מוסריות הנוגעות לתקופות מאוחרות יותר, למשל בעיית קסטנר. בוא, תנקוט עמדה, זו בעיה מוסרית. אני רואה את תוכנית הלימודים מצטמצמת מבחינת היקף מקצועות הלימוד, ומדגישה במקום זה מקצועות נבחרים, שהם דיפרנציאליים. כלומר, תלמידים אולי יבחרו מקצועות שונים, עם כניסה לעומק, עם פיתוח החשיבה באותו תחום, למידה לשם הבנה, כפי שפרקינס פיתח את זה וכן הלאה. נקודה שלישית, יש בקונסטרוקטיביזם בכל זאת כמה דברים חיוביים, גם אם זה לא טוב

לכולם במידה שווה. יש מקום לגישה בין־תחומית, לעבודת צוות, ולהתמודדות עם בעיות חדשות, כפי שדיברתי על בחינות הבגרות. אני יכול לראות לנגד עיניי תוכנית לימודים גלית, במובן זה שיש פרק דיסציפלינארי כדת וכדין, וכשלומדים כימיה, לומדים כימיה כמו שצריך, עם פתרון בעיות מעבדה וכל היתר, ולאחר תקופה של תחומים דיסציפלינאריים, יש פרק של פרויקט בין־תחומי מהחיים, שבו יש ביטוי למה שנלמד בתקופה הדיסציפלינארית. גומרים את זה, חוזרים לתקופה דיסציפלינארית. שוב וחוזר חלילה. כלומר, זה יותר תקופות לימוד ולא הכל או לא כלום, כלומר, או הדיסציפלינות קשוחות או השיטות פתוחות יותר וכן הלאה.

אני מודע לכך שאי אפשר לחולל שינויים כאלה ביום אחד, ברור לי שזה צריך להיות על פי עקרון המשולש שהציגה ענת. אני מציג את זה כדרך לאיזו רפורמה אינטלקטואלית שאינה מתפתה לפיתוי הדור, שאינה נופלת במלכודת העתידנית של זבנג וגמרנו, שיש תשובה אחת לכל, אלא להתקדם למצב כזה.

יאיר קארו

תשתיות תרבות, רלוונטיות אישית ומעורבות אזרחית

אמרתי לאייל נווה שאני הולך להעלות דברים שרבים חוששים לומר, אבל חושבים עליהם. חלק מהדברים שעלו בעניין בחינות הבגרות, אני אומר בקול רם זה שמונה-תשע שנים. הנה, לאחר שהסתיים פרויקט המדעים "מחר 98", שמדינת ישראל השקיעה בו משאבי עתק וחמש שנים, אנשים ציפו שנקפוץ 15 מקומות קדימה בדירוג העולמי בתחומי המדעים, ושוב קפצנו 15 מקומות אחורה.

אלברט איינשטיין אהב לעשות תרגיל בניסוי מחשבתי. תארו לעצמכם שהיו אומרים לכם להרכיב מחדש את מערכת בית הספר. מה אתם מקבלים בכיתה א', ולמה אתם רוצים להגיע בכיתה י"ב. עשיתי את הניסוי הזה. להערכתי שוחחתי על כך כבר עם מאות אנשים. אני יכול לומר לכם שעד כיתה ג' התשובות היו די דומות, ומכיתה ג' יש אי הסכמה. אי הסכמה היא הדבר הראשון שאני רוצה לגעת בו.

אנחנו עסוקים בדיונים טקטיים, ואילו במדינת ישראל יש משבר. בהרבה מאוד מערכות יש משבר, ובתוך כך אנשים עסוקים בהישרדות ומנסים להציע פתרונות. האם יש אחד ביניכם שיגיד בניקיון דעת שהוא היה מעורב בדיון שעסק בשאלה מה היא מטרת בית הספר? דיון כזה לא נערך אף פעם. מערכת החינוך מבולבלת, חיה באי-הסכמות. למה אמרתי לכם קודם שעד כיתה ג' יש הסכמות, כי ברור שאנחנו רוצים מיומנויות יסוד, רכישת קריאה, רכישת כתיבה, היכולות הבסיסיות. אני זוכר, וגם אתם בוודאי זוכרים, שבעבר, עד חנוכה תלמידי כיתה א' ידעו לקרוא. לא היה מצב שהם לא ידעו לקרוא. הלכתי לשאול את אמא שלי, שהיא קצת יותר מבוגרת. כן, קראו בכיתה א', ובחנוכה היו עושים הצגה, והיו מחלקים תפקידים, ולמי שקרא יותר טוב נתנו את הטקסטים של יהודה המכבי, ואלה שקראו פחות טוב היו נר ג'. אבל היום, בכיתה ג', ד', אנחנו נאבקים בדבר שבכלל לא עלה בעבר. לא יודעים לקרוא. אז אנחנו מתפללים על דברים שקורים לנו בבגרויות?

אתם בוודאי רואים טלוויזיה. אני לא מתכוון לסדרה "הישרדות", שהפכה לדבר הפופולרי. תביטו פעם על התרגום בטלוויזיה, כמה שגיאות כתיב אימות, איזו יכולת הבעה דלה בעברית, והדברים קשורים. נניח שאייל נווה מקבל את כיתה ט' כדי ללמד את השיעור המרתק בהיסטוריה, אבל כיצד הוא ילמד אותם כאשר הם חסרים יסודות לשוניים בסיסיים?

אתם יודעים שבמדינת ישראל מסתובבים אנשים שצריכים לדבר עברית היטב, אבל לגבי 70 אחוז מהם זו שפה זרה שנייה משום שהם בכלל לא מסוגלים להתבטא? אז הם מגיעים לבחינות הבגרות, והם צריכים לענות על שאלה בספרות ובהיסטוריה. הם לא מבינים את מה שלמדו, אבל גם לו היו מבינים, אין להם יכולת מילולית לענות.

המערכת נמצאת בכשל מובנה שמתגלגל הלאה, משום שהיא לא מסדרת לעצמה מחדש את היסודות. מה ההמשך ומה הסוף. מה חשוב שאיתו מתחילים, מה אפשר לעשות אחר כך.

זה כבר ריטואל. ההשכלה הגבוהה בישראל צונחת באיכויות, אבל זו אותה השכלה גבוהה שמכתיבה את תנאי הכניסה אליה. מי הכניס את בחינות הבגרות? לשם מה הן באו? הן הפכו לכלי

פרופ' יאיר קארו הוא מתמטיקאי וראש המכללה האקדמית לחינוך אורנים.

ממיין בכניסה לאוניברסיטאות, שמאוחר יותר נפסל בחלקו, ונוסף לכך המבחן הפסיכומטרי, ועכשיו מדינת ישראל מוצאת את עצמה מנסרת את רגלי השולחן.

נניח שצריך בחינות בגרות: האם זהו כלי להערכת ידע? אם כן, מדוע האוניברסיטאות לא מקבלות את זה? איך נוצר מצב שהכלי בו מדינת ישראל רוצה לטפל, בחינות הבגרות, הוא למעשה פול גז בניוטרל, כי 45 אחוז לא עוברים אותן. זה אפילו לא זינוק בעלייה. אז מדי פעם מורידים קצת את הרמה כדי לשמור על האחוזים.

בסופו של דבר, האוניברסיטאות, שהן הגוף המוביל את ההשכלה הגבוהה בישראל, לא קיבלו את התוצאות של בחינות הבגרות ורצו מבחן פסיכומטרי. עכשיו מתחרטים על הפסיכומטרי. יש ערבוב של דברים ונושאים שהורס את המערכת, ואני לא צריך להסביר לכם מה קורה כשאין השכלה גבוהה ואין מערכת חינוך נורמלית. מדינת ישראל לא יכולה להרשות לעצמה מערכת עלובה של השכלה גבוהה, ולא מערכת של בתי ספר שהולכת ומתרחקת מיעדיה. מילת המפתח היא רלוונטיות. אני מסתובב בעשרות בתי ספר, אני שומע שהם יודעים מה הם רוצים לעשות. אבל האם את התלמידים מעניין מה שאתם רוצים להציע להם? במה הם עסוקים? זוהי רלוונטיות.

למשל, מוסיקה. אין שום קשר בין המוסיקה שאני שומע לבין המוסיקה שילדיי שומעים. באך ומוצרט, למרות שהם שמעו אותם, לא רלוונטיים לילדיי. הם שומעים את מירי מסיקה. אין לי בעיה עם זה, אבל אתם צריכים להבין שזה אפס קצהו של קרחון הרלוונטיות. חלק ממה שאנחנו רוצים נוכל להטמיע בדור הצעיר, אבל חלק מהדברים שאנחנו רוצים לא מעניין אותם. אנחנו צריכים להתגבר על מכשולים ובחלק מהדברים לדעת שזה קרב אבוד.

אני מדבר על זה כי חלק מהדברים קשורים למנהיגות, וחלק מהדברים קשורים להטייה מערכתית. כל היום אנחנו שומעים על חשיבות המדעים. 10 אחוז ממה שמערכת החינוך מייצרת נחוץ למדעים, לא יותר. אבל המדינה היא מוטת מדעים, מוטת מתמטיקה.

אני פרופסור למתמטיקה ואני אומר לכם, זאת איולת שאין כדוגמתה מה שעשו מהמתמטיקה. שאלתי פרופסור ללשון וספרות באוניברסיטת חיפה, שאני מעריך מאוד, האם בקריירה שלו השתמש במתמטיקה. הוא ענה לי: עד גמר כיתה ז'. מעולם לא נדרשתי ליותר. כי אנחנו מוטרפים מהטכנולוגיה, מהדיבורים על טכנולוגיה, מחזות הכל בגרות, או מחזות הכל טכנולוגיה. אלה הן טעויות יסוד.

חשוב לטעת ספרות ולשון ואנגלית וערכים ותרבות והיסטוריה. ומה אנחנו עושים פה, אם לא לפמפם את המוח, תסלחו לי על הביטוי, במדעים? אני בא מהתחום ואני אוהב אותו, אבל לא כולם צריכים. אנחנו מגדלים דור הייטק מצוין ואת המהנדסים של אמריקה. משום שהייטק איננו שורשים. הייטק זה הפרטה. אבל אנחנו רואים דור של עילגים שלא מסוגל לנסח משפט אחד עם תוכן, ומי שלא יכול לנסח לא יכול לחשוב. אתם הרי יודעים מה הקשר שבין שפה לבין יכולת חשיבה.

אני רוצה לומר בעניין הזה, שלא כולם צריכים הכל. בעולם שבו הרפואה תופרת לאדם את התרופה שלו, ואפילו בסין לא הולכים כולם באותה חליפה, יש דבר שכולם צריכים, ואחר כך לכל אחד להתאים את חליפתו. חנוך לנער על פי דרכו.

עניין נוסף הוא המנהיגות. מה ההבדל בין מנהיג למנהל? לראות קדימה, להוביל אנשים, זה הבסיס למנהיגות. חזון ממוקד לחבר אנשים, להוביל. בתוך זה יש גם ניהול. הרובד של הניהול זה מיומנות, שאותה ניתן ללמוד ולתרגל. חלק גדול ממנהלי בתי הספר במדינה הם טובים, אבל נתונים בלחצים ובמציאות קשה מנשוא. אנחנו גם נמצאים בחברה שיש בה משבר מנהיגות.

אסור שמשבר המנהיגות יחלחל למערכת החינוך. אם זה יקרה זו תהיה מערכת אפורה, דלת חזון, צייתנית מדי, נעדרת יצירתיות. ושאלה שתצטרכו לחשוב עליה: אילו נתנו לכם להקים בית

ספר, איזה בית ספר זה היה? עם מנהיגות בחינוך, מנהלי בתי ספר מוכשרים, מוגנים מפני רשויות, מוגנים מפני ההורים? שהרי הקול ההורי, שכל כך טיפחו אותו, הוא היום קול מרסק, מבהיל.

ולא פחות חשובים, המורים. אנחנו חיים במדינה קפיטליסטית. חינוך הוא מקצוע המוני מבחינת הנפחים שהוא דורש. מהמורים ומהמחנכים מצפים לתחושת שליחות. למה לא מצפים לתחושה כזו מגורמים אחרים שעובדים במדינה? בכל אופן, גם עם "אופק חדש", שהוא בבחינת צעד קדימה שנראה אם אכן יתממש, לא ייתכן שבתרבות מערבית קפיטליסטית תהיה מערכת שבה שכר המורים יהיה מתחת לממוצע במשק. בסופו של דבר השכר מייצר את הסטטוס. אי אפשר להפריד ביניהם.

מדינת ישראל תעמוד בפני שתי אלטרנטיבות, והיטיב לומר אותן נשיא המדינה. הוא סיפר על בן־גוריון שאמר: אם זה חשוב זה זול. אם זה מיותר, זה יקר. אבל זה בן־גוריון. בסופו של דבר, אם מערכת החינוך חשובה, היא תצטרך לשנות את כל צורת העבודה שלה.

ודבר אחרון, אסור להתיימש. אני זוכר שלפני עשור התחלתי לדבר עם גבי סלומון על השבר שאני רואה בבחינות הבגרות, על אי הרלוונטיות שלהן, ואני מסכים גם עם האמירה של ענת זוהר, שאי אפשר להיפטר בבת אחת מהכל. אתן כדוגמה את הבחינה באזרחות, שלשרה יולי תמיר הנושא הזה חשוב. אמרתי לה: את חושבת שהשאלות שנוגעות לוועדת חוקה חוק ומשפט, קריאה ראשונה, שנייה ושלישית, מעניינות מישהו? למה לומדים אזרחות? כדי ללמוד על מנגנוני הכנסת ולהיבחן עליהם, או כדי שהתלמיד ייצא אזרח כשיר לחיים? אדם שמסוגל להתבטא, שמסוגל להשתלב, לא סוציופוט שלא ראה חברים 15 שנה, כי הוא יושב בבית וחי מהמחשב. בארצות הברית קוראים לזה דור האיקס, משום שהם נעלמו, לא רואים אותם.

אני צריך בחינה באזרחות על חוק חוקה ומשפט? גמרת אזרחות אדוני, קדימה, תעשה פרויקט. מגמה ירוקה בשכונה שלך, עזרה לחלשים, עזרה לקשישים, מעורבות חברתית. מה מעניין אותי: הבחינה הזו או התוצאה בפועל? היסטוריה בשטח. לא מצדה בתיאוריה. רוצים מצדה? בבקשה, במצדה. רוצים יודפת? בIODפת. רוצים גיאוגרפיה על הירדן והמים? בבקשה, בירדן.

מנהיגות חינוכית היא להנגיש לתלמידים את המעולה והחשוב

עם דברים רבים ששמעתי כאן אני מסכים מאוד, עם דבר אחד אני ממש לא מסכים ואני רוצה לפתוח בו, והוא המילה רלוונטיות, שמשמשים בה באופן גורף מאוד. במיוחד משום שמבקשים ללמוד את הדבר שנקרא רלוונטי מן התלמידים, מן הדור הצעיר, לשאול אותם מה רלוונטי להם. לפי דעתי, אם נשאל אותם אם הפרק הראשון בישעיהו רלוונטי להם, הם לא יבינו את השאלה. הידע ואוצרות התרבות שאנחנו כמורים ממונים על הנחלתם, לא אמורים לעמוד במבחן הרלוונטיות. המילה רלוונטיות מובנת היום – אם היא בכלל מובנת ולא משמשת ככיסוי לחור שחור אחד גדול – כסוג של תועלת, או כסוג של עניין מידי, או כסוג של היכרות. שימו אותה באפסר, ובעיקר צריך לדחוף אותה עמוק מתחת למשהו. התרבות רלוונטית כצורך שלא תמיד נמענה יודעים עליו לפני שהם מכירים אותה. התפקיד שלנו הוא ליצור את ההיכרות עם אותם דברים שהשאלה אם הם יהיו רלוונטיים תלויה בנו. הרלוונטיות לא מחכה לנו כשטיח פרוש, גם לא הרלוונטיות של ספר בראשית, ולא של ביאליק ולא של זק, ולא של כל הדברים שנתפסים כאילו הם אקסיומה, קל וחומר דברים קרובים יותר.

מזה אני רוצה לגשת לדבר שבו פתח פרופ' סלומון, שאני מאוד מסכים לו, אבל רוצה ללכת איתו הלאה ולגעת בנזק שחולל האינטרנט במערכת החינוך. לא דרך הוראה רחוקה או הוראה להמון דרך מכשיר תקשורת, אלא באופן שבו נדמה למורים בימינו שהחידוש והרענון של מעשה ההוראה יעשה על ידי שילוב של אותו מכשיר בהוראה, גם אם זה ספרות, גם אם זה היסטוריה, וככל שהדברים יוכלו להילמד דרך המסך, יותר טוב.

רבתי, מניסיון פשוט, באמת, בלי מחקרים רחוקים, מחקרים מאוד קרובים שלי ושל עמיתי, כל מה שנעשה באינטרנט הוא ברכה לבטלה. לא משום שהאינטרנט רע, הוא טוב לכל מיני דברים, אבל לא ללימוד. משום שכדי ללמוד צריך להתאמץ. לא מעט, די הרבה, ואנחנו מפחדים מן המילה הזאת. אנחנו מפחדים לדרוש מהתלמידים לפתוח ספר, אנחנו מפחדים לדרוש מהם ללכת מספר לספר בדרך שהם עוד לא יודעים אותה, אנחנו מפחדים לדרוש מהם לעשות את המעשה שרק החיכוך שלו יכול לחרוט את מה שנמצא מאחוריו באיזו שהיא תודעה.

זה מוביל אותי אל שורה שלמה של הנחות שנמצאו גם בסוף דברך, פרופ' קארו, ולא לתחילתם, וגם להם אני לא מסכים. מראה הירדן במקום המילה ירדן? יודפת במקום סיפורה של יודפת? מראה של אושוויץ במקום הסיפור על אושוויץ? ההפך הוא הנכון. המרת הידע במראה היא הפקרות של הידע. אם לא לזה התכוונת, אני מתנצל, אז לא הבנתי את הרעיון שבדברך.

לדעתי, הדבר הגדול שמתרחש כאשר מלמדים הוא בין אדם לאדם, בין מורה לתלמיד, בין מורה לתלמידו. לא בין מורה לנוף, ולא בנסיעה לשום מקום. מה שקורה במחשבה על העתיד והדור הזה והתפוצצות הידע וכל הדברים האלה, גורם לשיכחה של דבר פשוט, והוא שתהליך הלימוד קשור בתודעה אנושית, כפי שהיא הייתה גם לפני מאה, מאתיים, ואלפיים שנה. לתלמידים שיושבים מולנו יש עדיין שתי אוזניים, עשרים אצבעות ולב אחד, ואל זה אנחנו צריכים להגיע,

ד"ר אריאל הירשפלד הוא חוקר וסופר, החוג לספרות עברית, האוניברסיטה העברית.

ובזה משתמשים. תודעה אנושית, ולא משנה כמה מכשירים יש סביבה, ולא משנה כמה וירטואלי יכול להיות הידע, פועלת באותו אופן, וצרכיה האנושיים הם אותם צרכים. העיקר בדיון שלנו לא נמצא בחדר הזה, והוא לא ייכנס היום כנראה, והוא שאלת דמות המורה. איזה מין מורים אנחנו רוצים ואיזה יש לנו? מהו מורה בימינו? חלק מזה היה בדבריו של קארו, מן הצד הכלכלי של העניין, וזה לא צד שולי. אבל אותו צד שני, קשור בתהליך הלימוד ובהבנה ובהתחברות עם הידע. להבין פרק בתנ"ך, להבין שיר של ביאליק או של זך, הוא אותו עניין היום כפי שהיה לפני 50 שנה, ואין שום בוושה לחשוב על מערכת הלימודים של תל אביב לפני 100 שנה. אם היא הייתה טובה, אני לא מבין מה הבעיה.

על כל פנים, בתוך המערכת הזו שבה אנחנו נמצאים, הרוב בגדו בתפקיד הזה, ללמד טקסט שעיקרו הוא היחס למילים ולרעיונות ולרגשות שבו. הרלוונטיות של פרק בתנ"ך לא יכולה לעמוד בספק אחרי שהוא יהפוך לנוכחות אנושית בשיעור. או אז הוא יהפוך לקניין שאין יקר ממנו אצל כל אחד שקרא אותו. ואם באמת עניות דעתי משנה כאן, נראה לי שהתנ"ך הוא המקצוע החשוב ביותר בעולם כולו. לא בגלל ערכו הלאומי, כי התנ"ך יותר מכל יצירה אחרת באיזה שהוא תחום, ספרות או היסטוריה, מחולל תהליך כל כך מקיף מצד הקוגניציה, תהליך כל כך מורכב, שאיננו רק כוונה של מילים עתיקות.

דרך הבנת המילים העתיקות האלה נשברים לא רק חומת העכשיו, שכולם כל כך מבוהלים ממנה, והמרכז הזה של ההווה והישגיו הטכנולוגיים המפוקפקים, נשברים גם הרבה דברים מובנים מאליהם אחרים. למשל, שהעולם היום מפותח יותר מאשר פעם, או שניתן להבין בכלים של היום את ענייני הגורל יותר מאשר בימיו של איוב. הפרספקטיבה של כל ההווה משתנה בעקבות קריאה רצינית בספר הזה.

המורים שלי לפני 40 שנה, 35 שנה, רבותיי, לא היו יוצאי דופן, אלה היו מורים רגילים במערכת החינוך של שנות השישים בישראל. הקניין שהם נתנו לי בלימודי התנ"ך מכיתה א' עד י"ב, אין לו מחיר. ילדי לא זכו לו, מפני שהם הלכו לבית ספר רגיל ואני לא השלמתי מספיק פערים בבית. לא עושים את זה יותר. אותו לימוד פשוט, חלקו אפילו לוגי, אולי נראה מיושן. אני לא מבין מה מיושן בלהבין מה שכתוב בטקסט ואחר כך לדון בו, כפי שעשו אז. לא למדו את תורת המקורות לפני שהבינו מה שכתוב. לימדו תנ"ך מתוך עניין בפירוש קיומי. גורלי. ואמנם התייחסו אליו כאל טקסט נשגב, לא פחדו ממנו.

אני רוצה לציין עוד דבר שנדמה לי שגם אותו שכחנו. לא כל מה שלומדים בבתי הספר צריך להיות אהוב ונפלא. צריך ללמוד גם דברים שבסופו של עניין מתנגדים להם. לא פעם אמא נותנת לילד קודם כל את הברש, גם אם הוא לא אוהב את זה, כי זה חלבון, ואחר כך את המתק. אני יודעת שזה טוב בשבילך. לא תמיד שאלו את כולם אם הם אוהבים קציצה. גם אי אפשר לשאול את כולם. בסופו של עניין, אנחנו בתפקיד האחראי הלא תמיד נחמד, זה שצריך להחליט מה נכון לעשות עכשיו.

אנחנו המורים בסיפור הזה, התלמידים הם התלמידים, והתפקיד שלהם הוא להיות הדור הבא, לא אנחנו. אנחנו הדור הזה. אנחנו חושבים שזה חשוב, ואם זה חשוב, זה מה שישלמד. אתה תתנגד לזה? נראה אותך. לא אשכח את הסצנות הנפלאות בסרט של פליני שבהן הוא יוצר קריקטורות של המורים שלו לאמנות ולתיאולוגיה, איזה מפלצות, אבל עם כל כך הרבה בשר שהם נתנו לו לנגוס בו. הוא ידע נגד מה לצאת. מה עכשיו נותנים להם? קלקר. כלומר, הדבר הדליל הזה, שקשור למערכת לימודים גדולה ומפוזרת מדי, בלתי ממוקדת, ושלא רוצה להכריע שום הכרעה. בסופו של עניין, היא מפחדת. לא רק מעצמה, אלא בעיקר מהתלמידים, וזה מצער מאוד.

הדברים האלה מתחברים באופן מאוד הרמוני דווקא עם דבריו של קודמי, את זה לפחות אני

בטוח שהבנתי היטב. אני מסכים עם דבריו שהפחד ויראת הכבוד מפני חידושי ההיי־טק במערכת החינוך והניסיון להכניס את עולם מדעי הטבע בשיא עדכוננו אל מערכת החינוך, בשלבים כל כך פורמטיביים וראשוניים של תהליך העיצוב של האדם, זה לא רק מיותר, אלא הורס כל חלקה טובה. אני חושב שהתנ"ך חשוב יותר מכל שאר הדברים, ואחריו הספרות, ההיסטוריה והמוסיקה וכל השאר, גם מתמטיקה, באמת עד כיתה ז' אולי. לצורך ייצור אותו גוף ידע שגם יהיה מוחשי מספיק, לא רק עמוק ומשמעותי, מוכרחים להוריד חלק גדול מהדברים, וכדאי להוריד את המתמטיקה.

אני רוצה לחזור עכשיו לדבר שקשור בענייני המחשב, וקשור בתהליך הקריאה של ספר אמיתי. כזה שנראה עם דפים ושיש בו אותיות. זה נראה אולי פטישיזם של איש ספרות שאוהב דפים ושירים וכל מיני דברים כאלה, אבל אני מבטיח לכם שזה לא כך. אני אפילו לא אספן ספרים. אני מאוד אוהב ספרים כמובן, אבל אני חושב שמעמדו של טקסט, כל טקסט, גם של ידע היסטורי וגם של ידע על שבלולים, הוא שונה אם הוא אירוע וירטואלי שנמצא על מסך ואחר כך נמוג אל שום מקום, ושגם בקיומו על המסך אין לו ממש. אפילו אם אתה קורא שם את ספר בראשית, הוא נמוג אל דבר שקודם לספר בראשית, אל התווה הגמור.

אין דומה לקריאת שיר, אפילו אם אין לך בו עניין רב, וכשאתה סוגר, אתה יודע שהוא מודפס שם, וכשתפתח הוא עוד יהיה שם. אפילו ההערות הדביליות של הדור הקודם על מהדורות ביאליק שאנחנו קונים יד שנייה ורואים את כל הסבל של קודמינו, שכתבו את דברי דובשני מפי המורה ליד "צנח לו זלזל". זה אולי מאוס, אבל זה יותר חשוב מ"צנח לו זלזל" אם הוא מופיע על המסך.

הידע, אם הוא נקנה דרך המחשב, הוא ידע שמחזיק מעמד דקות ספורות. זו עובדה מעניינת. המחקר שעליו אני משתית את דבריי הוא די ישן, הוא בפרקי אבות, ולאמיתו של דבר נמצא במשפט האחרון שבו, אם אתם זוכרים, לפי צער השכר. זה דבר מאוד פשוט, שנדרש מאמץ כדי להגיע למשהו. אני אגב מכיר אותו על בשרי, ואני בטוח שכל היושבים כאן מוכרחים לטרוח, מוכרחים להתאמץ. מוכרח להיות חלק לא נעים בדרך, וזה בכלל לא נורא. אפשר לחשוב שמחוץ למערכת הזאת הכל נעים כל כך.

במקום הזה יש, בסופו של עניין, שכר. אם המורים ואם אנחנו נהיה מסוגלים להראות את המקום הזה, ורבים מסוגלים – אני יודע את זה, קודם כל הם הצליחו עלי, לפעמים גם אני הצלחתי – אפילו תהליכים באמת מעצבנים, כמו שינון, שהוזכר בראשית הערב, ראויים שיוחזרו למערכת, במיוחד במדעי הרוח והספרות. אותו שינון הוא דוגמה לדבר שיש לעשות אותו. זה המון צער, ואחר כך הרבה שנים שיש בהן הרבה מאוד שכר.

ישראליות יפה,
ישראליות מכוערת -
אתגרים בחינוך הערכי

דברי פתיחה

הכותרת של המושב שלנו היא "ישראליות יפה, ישראליות מכוערת – אתגרים בחינוך הערכי". אני רוצה לברוח קצת מהחלק הראשון של הכותרת, נמרוד אלוני הרחיב על כך בדבריו, ולהתמקד דווקא בחלק השני, אתגרי החינוך הערכי. כי חינוך הרי צופה לעתיד ודילמות לא פשוטות מונחות לפני החברה הישראלית, ודורשות ממנה להיות מסוגרת חברתית ופוליטית המאפשרת צמיחה של חברה איכותית.

אני רוצה לקרוא קטע קצרצר שיכניס אותנו לדיון בנושא. תום שגב, בספרו "1949, הישראלים הראשונים", כותב את הדברים הבאים: "סיפורם של הישראלים הראשונים הוא סיפור של תקווה גדולה ואמונה שהכל יכול רק להיות טוב יותר, ואכן יהיה. הם חלמו על חברה נאורה וצודקת, שטוב לחיות בה והיא מבטיחה לכל איש ואיש את אושרו ברוח המשפט והמוסר, הצדק והשלום. "כשבן-גוריון הציג את ממשלתו הראשונה בפני הכנסת הוא הכריז כי מדינת ישראל לא תסתפק בכך שאזרחיה יאכלו, ישתו ויולידו ילדים. לא שיקולים משקיים וכלכליים בלבד מדריכים את פעולתנו ומדיניותנו, אמר בן-גוריון, אלא חזון מדיני וחברתי שנחלנו מנביאינו וספגנו ממורשת טובי החכמים והמורים בימינו". אבל בהמשך הדברים בן-גוריון גם אמר משהו על אופן מימושו של החזון הזה, "הממשלה רואה את חובת המדינה לתת מתמיכתה המוסרית, החוקית והכספית המלאה לטיפוח ערכים אלה". אני חוזרת על המשפט, הוא חשוב מאוד. "הממשלה רואה את חובת המדינה לתת מתמיכתה המוסרית, החוקית והכספית המלאה לטיפוח ערכים אלה".

על כל הדברים הברורים הללו תום שגב מוסיף הערה, קצת ברוח תום שגב, למי שמכיר את הכתובים שלו, "אך באמונתם נטו הישראלים הראשונים להעלים עין מהמציאות האמיתית. היו שם עולים חדשים, עקורים, מהגרים, מאות מהם היו באים לעיר בכל יום, מחפשים דירות שהתפנו מיושביהן הערבים. רובן כבר נתפסו, רבבות מהם ישבו במחנות אוהלים והיו גם הערבים שנשארו בארץ מובסים, מושפלים ואחוזי אימה".

יחד עם כל הקיטורים והקשיים של שנות ה-50 וה-60, הטענה של תום שגב היא שזרעי המשברים שאנחנו חווים היום נמצאים כבר שם. בכל זאת היתה אמירה מאוד ברורה שהקוד המצופה מהישראלי היפה הוא רוח של התנדבות, שנדרשת ממנו מידה של הגינות והצנע לכת, והייתה גם מחויבות ברורה שלחינוך הציבורי יש מעמד של עדיפות לאומית והממשלה משקיעה בו משאבים גדולים. היום האמירה הזאת הרבה פחות ברורה.

מדיניות כלכלית של הפרטה מאסיבית העמיקה את הקיטוב הפנימי, ההתכנסות הסקטוריאלית התעצמה והסולידריות החברתית נחלשה. השרוליק הזה, שראינו כל כך הרבה בקריקטורות של דוש, על כל מה שהוא מייצג, כבר לא כל כך רלוונטי. ואם נוסיף לתמהיל הזה גם את סכסוך הדמים המתמשך עם שכנינו הערבים, ואת חוסר האמון בהנהגה הלאומית, ומציאות פוסט-מודרנית יומיומית שמתאפיינת בשברור ערכי וזהות, עולה ההרגשה שהחברה הישראלית אולי נשאבת לנקודה קצת מסוכנת.

לכן, השאלה הגדולה שעומדת בפנינו היא מה הוא האתגר החינוכי-ערכי שאנחנו צריכים לקדם? א.ב. יהושע ניסה לתת לזה כמה פתרונות, אבל איך אפשר, גם מתוך עומק המשבר, בכל

ד"ר אסתר יוגב היא מרצה להיסטוריה, וראש בית הספר לחינוך במכללת סמינר הקיבוצים.

זאת ליצור ולהגדיר מושגים של זהות ערכית ראויה וגם לחנך לאורם? ואולי דווקא בעידן של יחסיות דרושה יותר מתמיד גישה שקובעת אמות מידה ערכיות ללא מגוום; גישה שמעמידה דפוסים של יחד אחראי, של ריבונות שבודקת את עצמה באמות מידה של צדק, של שוויון בהזדמנויות, של הגינות שלטונית ושל אחריות אנושית.

זאת משימה בכלל לא ברורה, והשאלה שהמושב הזה מנסה לטפל בה היא איך לעשות את זה. יש לנו כאן ארבעה אורחים, שלכל אחד בתחומו יש תרומה גדולה גם לעשייה וגם להתבוננות בשאלות האלה.

בזכות דיאלוג וקבלת האחר

קיבלתי בעונג את ההזמנה להשתתף בכנס, כי הדיאלוג בחברה בנושאים ערכיים קודם להרבה דברים. במה שנוגע לקמח, אני דוגל קודם בתורה, אחרי זה בקמח. לכן, אני בעד ישראליות יפה, אם כי אי אפשר להתעלם ולומר שאין לנו, לצערנו הרב, גם ישראליות מכוונת. בכל מקרה, אני שואף לחברה שאנחנו, כישראליות יפה, נהיה בה הרוב.

אך אל תטעו בי. נכון שאני ישראלי, אבל אני קודם כל ערבי. כשאני אומר ישראליות יפה, אני לא מבטל חלילה ולא מוותר על מה שאני.

אז אני חוזר ואומר, אנחנו רוצים חברה ישראלית יפה, ואנחנו רוצים להתמודד עם המכוער בחברה. אבי עליו השלום נהג לומר שטיפול מונע הרבה יותר טוב, יעיל וחסכוני מטיפול מתקן. ויש פתגם בערבית, שלפיו הטיפול המונע הכי קטן יותר טוב מהכמות הגדולה ביותר של תרופות לריפוי המחלה. ואני מאמין בכך. זהו החינוך בבית, ואחר כך בבית הספר. אבל תסלחו לי שאני אומר זאת דווקא בסמינר הקיבוצים, שאני מאוד מעריך כמערכת להכשרת מורים. מוסד ההורים איבד את מעמדו, מוסד המורה איבד את מעמדו, והתוצאה, מבחינת החברה הישראלית, היא מאוד קשה.

האלימות וההידרדרות בחברה הישראלית נובעות מכך שגם ההורים וגם המורים איבדו את מעמדם. זו לא הסיבה היחידה, אבל היא מאוד חשובה ולצערי, החברה הערבית הולכת בעקבות החברה היהודית הישראלית. המורה מאבד את מעמדו, ההורים מאבדים את מעמדם, ובימים אלה אנחנו עדים להרבה אלימות ביישוב הערבי. לצערי הרב, המגמה הזו נמצאת בעלייה.

התכנים והערכים שאנחנו רוצים לחנך אליהם יכולים להוביל לישראליות יפה. יותר מזה, אמרתי לפני ארבעה חודשים שבקרוב הצעירים הערבים יש תמיכה בשירות האזרחי, אבל כל ההנהגה הערבית יצאה נגדו כי אנשיה חשבו שמדובר בשירות לאומי. הם לא יודעים אילו שינויים התחוללו בו בממשלה, בזכות הערות שהעליתי וההתנגדות שהבעתי. בסופו של דבר, זה הפך משירות לאומי לשירות אזרחי, משירות חובה לשירות מתוך בחירה, משירות שאחרי שלוש שנים בודקים אותו, לשירות שוועדת משנה של הציבור הערבי תפקח עליו. אמרתי שאם יבדקו את הנושא ימצאו שההנהגה לא מדברת בשם הילדים שלה. ואכן, ד"ר נהאד עלי מאוניברסיטת חיפה ערך סקר ומצא ש־72 אחוז מהדור הצעיר הערבי תומכים בשירות אזרחי.

זו הייתה נורה אדומה להנהגה הערבית, אבל גם להנהגה הישראלית. להנהגה הערבית, משמעותה הייתה שאם ההנהגה מתנגדת למפעלים שיכולים להיות רלוונטיים לחברה הישראלית הערבית ולדור הצעיר הערבי, היא לא יכולה לדבר בשמו; ולחברה היהודית ולהנהגה היהודית, משמעותה הייתה שאם החברה היהודית מציעה פרויקטים שמונחים על ידי הציבור הערבי והם מהווים תולדה של חשיבה של הציבור הערבי, הרי שהם יכולים להתקבל על ידו.

ובחזרה לעניין הערכים שלנו כחברה ישראלית, על חברה שיש בה קבלה של האחר, שיש לה ערכים של דיאלוג עם האחר, כי אחרת נאבד את הייחוד שלנו, נאבד את הערכים שלנו. אנחנו כמובן שואפים שגם מדינות ועמים אחרים יהיו דמוקרטיים, אבל אנחנו לא נחליט בשבילם.

ראינו את נשיא ארה"ב שהחליט בשביל עיראק שהיא תהיה דמוקרטית ואיך זה נגמר שם. יש היום אנשים שמתחרטים ומתגעגעים, לצערי, לימים של סדאם חוסיין. אז אנחנו רוצים להיות דמוקרטים, אנחנו רוצים להוות דוגמה לחברה דמוקרטית, אנחנו רוצים לקבל את האחר, אנחנו רוצים לפתח דיאלוג עם האחר על בסיס הערכים שלנו כחברה דמוקרטית. ודבר נוסף, אנחנו חייבים לאמץ את הדוגמה האישית. כהנהגה, כמורים, כמחנכים. אם לא ניתן דוגמה אישית לילדינו, לדור הצעיר, לא נוכל לתבוע מהם התנהלות ראויה כחברה בעלת ערכים.

מצד שני, איבדנו כמה ערכים. תארו לעצמכם, למשל, מה היה קורה אילו לפני 30 שנה אבא שלי היה נכנס לבנק לקבל הלוואה. הוא היה חוטף נזיפות מכל הסביבה הקרובה: מה, בשביל מה אנחנו משפחה? בשביל מה אנחנו אחים? בשביל מה אנחנו ידידים? בשביל מה אנחנו שכנים? אתה צריך בנק? ואילו היום לכל אחד מאיתנו יש כמה הלוואות שהוא קיבל מהבנק. זו תמורה שעוברת על החברה הערבית.

העזרה ההדדית היא אחד הערכים הטובים ביותר של חברה שרוצה שיהיו בה גם חלוקה צודקת וגם הדדיות ועזרה הדדית. אבל העזרה ההדדית היום הרבה יותר רופפת. מה שעושים זה שבחגים אוספים אוכל ומזון לנזקקים. אנחנו עשינו את זה מתוך הבנה שאלה הערכים שלנו. איבדנו את הערכים האלה ואותם חייבים להחזיר לחינוך ולראות בהם חלק מסדר היום שלנו, אם אנחנו רוצים חברה צודקת, חברה שראוי לחיות בה.

החזרת האמון בסמכותו המוסרית והחינוכית של בית המשפט

אני מעדיפה להתרכז בכותרת המשנה של המושב שלנו "אתגרים בחינוך הערכי", ולא לדבר על הדיכוטומיה "ישראליות יפה, ישראליות מכוערת". האתגר שבחזרתי להציג הוא החזרת האמון בסמכותו המוסרית והחוקית של בית המשפט, אמון שהוא בסיס לדמוקרטיה, ובית המשפט, שכדברי אלכסנדר המילטון, אין לו לא חרב ולא ארנק, וכדברי איל בנבנישתי, במאמר שפרסם לאחרונה, אין לו גם הרבה חברים.

אכן, משבר האמון במערכת המשפט בכללותה, ובבית המשפט העליון בפרט, נובע לדעתי מהדברים שהוזכרו ועדיין מרחפים פה ועוד יוזכרו, על התפוררות חברתית ותרבותית שאנו עדים לה בשנים האחרונות, הידרדרות השיח הציבורי, אובדן האמון ברשויות השלטון, היעדר סולידריות חברתית ויחס ציני לערכים שקודשו בעבר.

לפני כמה ימים הייתי בבית גבריאל שעל גדות הכנרת, וראיתי שם את שירו המוכר של נתן אלתרמן, שהשורות החותמות אותו הן "עד עולם נאהב אותך מולדת אנו לך בקרב ובעמל". מי עוד כותב היום שירים כאלה?

בשנה האחרונה אנו עדים לנסיגה הדרגתית אך משמעותית באמון הציבור בבית המשפט העליון, כתוצאה ממה שכונה 'צונאמי', מתקפה, אפילו התנפלות שיטתית, כוחנית וברוטלית של שר המשפטים, היוזם חדשות לבקרים רפורמות, שעיקר תכליתן פגיעה בעצמאות בית המשפט, וכנגזרת מכך, בערכי היסוד שלנו, של חברה דמוקרטית. לפיכך, שאלתי את עצמי, כשהכנתי את הדברים למושב הזה, מי יגן על בית המשפט העליון, שבמשך 60 שנות קיום המדינה קנה לעצמו, כדברי אילנה דיין במקום אחר, מניית זהב במפעל הליברלי הלאומי?

בית המשפט העליון, שדאג ליישם את חזון המייסדים, חזון של חברה ליברלית והומנית, המקיימת ערכי יסוד של דמוקרטיה, שהיא לא רק שלטון הרוב אלא גם זכויות הפרט. שאלתי את עצמי מי יגן על בית המשפט שלנו, שר המשפטים? הרי זה תפקידו, בין יתר תפקידיו. אבל שר המשפטים, בכותרת ראשית של העיתון הנפוץ ביותר במדינה, ביום שישי לפני כחודשיים, צוטט: "בית המשפט העליון פועל כמפלגה דתית". ובראיון עצמו אמר השר: "בעלי הברית של בית המשפט העליון הם מרצ והערבים". וגם: "בג"ץ מבקש לעצמו כוח ולא מגן על ערכים".

טוב, אם לא שר המשפטים, אולי הפוליטיקאים יגנו על בית המשפט? אבל רבים מהפוליטיקאים, כך נוכחנו, מוחאים כפיים כשר המשפטים מגיע לכנסת. הם מעוניינים לפגוע בכוחו של בית המשפט ובמעמדו. ומנגד, שתיקת הכבשים של שרי הממשלה, שחלק מהם היו בעבר שרי משפטים. אני מזכירה את השרה ציפי לבני, את השר מאיר שטרית, וכמובן, הפוליטיקאים שמצטרפים לחגיגה ולמתקפה הזאת מכל הצדדים. אז אולי עורכי הדין והקהילה המשפטית יגנו על בית המשפט העליון? לא, גם הם לא. הם רואים, ובצדק, צורך ברפורמות במערכת המשפט, הם בחרו בשר המשפטים דניאל פרידמן כאיש השנה במשפט, וכאשר חלק מעורכי הדין מופיעים בבתי המשפט הם חוזרים כתוכים על הדברים שאומר פרידמן נגד בית המשפט.

פרופ' גבריאלה שלו היא משפטנית, ובעבר רקטור הקריה האקדמית אונו.

אז אולי המתדיינים, הציבור? אבל המתדיינים, אנשים שחוו באמת את עינויי הדין במערכת המשפט בארץ, לפחות מחצית מהם מאוכזבים, לפחות מחצית מהמתדיינים יצאו וחלק גדול מתאוותם לא בידם. והם צודקים. בית המשפט לא כל כך יעיל, יש סחבת, יש עלויות גדולות. אז אולי האקדמיה? הבונטון בעשור האחרון (שיכול להיות אפילו שאנחנו, חלק מהפרופסורים למשפט שהוא לא משפט חוקתי, גם תרמנו לו) הוא לבקר, לא לתקוף, לבקר את הפסיקה של הנשיא פרופ' אהרן ברק, השופט המוכשר, הפורה, המוכשר ביותר שקם לנו והפך את המשפט הישראלי למשפט מודרני, ואת בית המשפט הישראלי לבית משפט ששמו יצא בכל העולם.

כמורה וכמראה למשפטים אני עדה להידרדרות שלא תיאמן בשיח המשפטי. תלמידים בשנה א', בנושא נידח שלא קשור בכלל למחלוקת בעולם המשפט, מהינים, אחרי שיעור אחד או שניים, כבר לדבר על אקטיביזם, הפרדת רשויות, כל הסיסמאות הנבובות האלה. ועוד דבר הוא שרבים באקדמיה נוטים לשיח גלובלי. לא כל כך מעניין אותם מה שקורה בפרובינציה.

מי נשאר לנו? נשארה התקשורת. אבל פה אני מוכרחה להודות שלאחרונה מסתמן שינוי בגישה של התקשורת. העיתון הנפוץ במדינה וגם ערוצי תקשורת נוספים מעדיפים לא לעסוק במהות, בערכים, במעמד של בית המשפט, אלא בפיקנטריה, ביניש נגד פרידמן, וכמו שאומרים ב"הסנדק", הכל אישי, הכל יורד לרמה של ריב אישי. מי נשאר לנו, השופטים? ברגע ששופטים בדימוס פותחים את הפה, אומרים להם: זה לא הבית שלכם, מה פתאום אתם מגינים על בית המשפט, בייחוד אם זה שופט שלא נוקט לשון המעטה. והשופטים עצמם, לשונם קשורה בחרצובות, הם לא יכולים להתבטא. ואם בכל זאת ישנה איזו התבטאות, אז אומרים: הם מחוברים לתקשורת, הם מתדרכים חברות כנסת.

אחרי שעברתי על כל הסוכנים האפשריים להגנה על בית המשפט, אני רוצה לקרוא כאן מכתב של מישוה שאינני מכירה, דובי תמיר מרעננה, שהתפרסם ב"הארץ" לפני כחודש ועיני צדה אותו. למי שיש זיכרון היסטורי זה מעורר אצלו אסוציאציות מצמררות. וכך כתב אותו אזרח: "כשביטלו את סמכות בית המשפט העליון לשלול חוקים, נרגעתי, כי כך חיזקנו את עקרון הכרעת הרוב. כששללו את סמכות בית המשפט להתערב בתחומי חוץ וביטחון, שמחתי, כי כך חיזקנו את עקרון הפרדת הרשויות. כששינו את הרכב הוועדה למינוי שופטים, שמחתי, כי כך אפשרו לפוליטיקאים נציגי העם לבלום את עריצות בית המשפט העליון. כשהשלטון פגע בזכויותי מיהרתי לבית המשפט לבקש סעד, אבל לא נותרה כבר כל כתובת שתגביל את הרשות המבצעת ואת הרשות המחוקקת". עד כאן, שנאמר, הרוע משגשג במקום שאנשים טובים שותקים.

מכיוון שאני רוצה להיות בן אדם טוב, גמרתי אומר להציג בפניכם בקצרה את המפעל של בית המשפט העליון ב-60 שנות המדינה. אני רוצה להדגיש שלא מדובר פה, לטעמי, במלחמת בני אור בבני חושך. אני מכירה היטב את המערכת המשפטית, את מערכת בתי המשפט, וגם את הביקורת הנמתחת עליה. הייתי חברה בוועדת שריד שבדקה גם את תנאי השכר וגם את התנאים הפיזיים של השופטים, ואני יודעת שמצד אחד יש מקום להרבה תיקונים ולהרבה שיפורים, אבל יש גם מקום להוספת תקנים, למבנים חדשים, ללשכות ראויות, לתנאי עבודה מתקבלים על הדעת, אולי אפילו לשיפור הליכי המיון והבחירה של שופטים. אבל בעיקר, צריך להחזיר לשופטים את גאוות המקצוע. לא לרדוף אותם, לא לבזות אותם, לא להשתלח בהם, בוודאי לא לזהות אותם עם מפלגה כזאת או אחרת.

אני רוצה להזכיר לכל מי ששכח, דמוקרטיה היא לא רק שלטון הרוב, אלא גם ובעיקר שלטון של מערכת ערכים שמכירה בזכויות הפרט. במדינת ישראל, במצב של היעדר חוקה, היעדר מגילת זכויות אדם, היעדר הפרדה בין דת ומדינה, ריבוי של שסעים אתניים, חברתיים, מעמדיים וכלכליים, נדרשת מערכת משפט איתנה. רק היא תוכל לשמור על זכויות הפרט. הסכיתו ושמעו מה הן הזכויות היסודיות שלנו, של כולנו, נשים, ילדים, בני מיעוטים, דתיים,

חרדים, הומוסקסואלים, עובדים, בני משפחות השכול, יוצרים, עיתונאים ועוד, איך כל הזכויות האלה עוגנו בפסיקות בית המשפט העליון ב־60 שנותיו. אנחנו רגילים לצטט פסקי דין, כל מיני מספרים, אבל אתן רק את השמות שלהם וחלק מהם בטח מוכרים לכם.

פסק הדין "קול העם", שביטל צו של שר הפנים לסגירת עיתון קומוניסטי בשל פגיעה בחופש הביטוי. פסק דין "שניצר" ביטל את סגירת עיתון "העיר" עקב גילוי שמו של ראש המוסד. פסק דין "דנילוביץ" אישר זכות של בן זוג של דייל הומוסקסואל לקבל כרטיס טיסה חינוך, בדומה לבני זוג הטרוסקסואלים. פסק דין "בז'ראנו" קבע את חופש העיסוק. פסק דין "וקסלבאום" קבע את הזכות לכתוב שמות אחים ואחיות על מצבתו של חלל צה"ל. פסק דין "קסטנבאום" קבע זכות לכיתוב לועזי על גבי מצבה.

פסק דין "קעדאן" קבע זכות של בני זוג ערבים להתגורר בישוב קציר. בפסק דין "חנה סנש", קבע השופט חשין, כי הזכות לשם טוב של בני משפחה של חנה סנש גוברת על חופש הביטוי של המחזאי מוטי לרנר. פסק דין "כהנא" קבע את הזכות לבטא גם דעות מסוכנות ומרגיזות. פסק דין "אליס מילר" פתח את הדרך לנשים לקורס טיס. פסק דין "שדולת הנשים" קבע, שיש לתת ייצוג הולם לנשים בדירקטוריונים של חברות ממשלתיות. בפסק הדין בעניין "ג'נין ג'נין", בוטלה החלטה של המועצה לביקורת סרטים לאסור על הקרנת הסרט.

וגולת הכותרת, פסק דין שיש לו שמות שונים, התיקון ל"חוק גל" או "בנק המזרחי", הוא פסק הדין שחולל את המהפכה החוקתית. זהו פסק הדין שקבע את הביקורת השיפוטית על חוקי הכנסת, כאשר הם פוגעים בזכויות אדם המעוגנות בחוקי היסוד. בפסק הדין הזה, נדמה לי פסק הדין הארוך ביותר שניתן בתולדות הפסיקה של בית המשפט העליון, 500 עמודים, והשתתפו בו 11 או 13 שופטים, נקבעה עליונותם החוקתית של חוקי היסוד, חוק יסוד כבוד האדם וחוק יסוד חופש העיסוק. נקבע שחוק רגיל של הכנסת לא יכול לפגוע בהם, אלא אם הוא הולם את ערכיה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית, הוא נועד לתכלית ראויה ופגיעתו איננה למעלה מן הנדרש.

המפעל של בית המשפט העליון ב־60 שנותיו הוא מפעל אינטלקטואלי ושיפוטי אדיר, אך גם מורכב, מתוחכם, בנוי על איזונים דקים, כמו למשל האיזון בין ביטחון הכלל וחירויות הפרט. לעומת זאת, הסיסמאות כמו: חבר מביא חבר, אליטיזם, אקטיביזם שיפוטי, הפרדת רשויות, הן קליטות ומאפשרות, מה שהיום קוראים בלשון הרחוב, להתחבר אליהן בקלות.

אני רוצה לבחון את הרפורמות המוצעות על ידי שר המשפטים, שניחתות עלינו חדשות לבקרים, וספק רב אם הציבור מבין את משמעותן. אין בליבי ספק כי הן מחלישות את מעמדו המוסרי של בית המשפט, ומגמדות גם את כוחה של נשיאת בית המשפט העליון. חלק מהרפורמות האלה של השר הן עדיין בגדר הצעות, אך כמה מהן מיושמות. למשל, חוק הקדנציות, שקצב לראשונה את כהונת הנשיאים וסגניהם לשבע שנים. גם הקמת בית משפט חדש בפתח תקווה, שאליו העביר השר תיקים מתל אביב, לדעתי בחוסר סמכות.

קבלת הרפורמות המוצעות לא זו בלבד שתקעקע את סמכותו המוסרית ואת מעמדו של בית המשפט העליון, אלא תפגע גם בסמכותו החוקית לשמור על שלטון החוק וחוקיות השלטון במדינה. כדברי הנשיא בדימוס אהרן ברק "היא תדרדר את מדינת ישראל לעולם שלישי, עולם שבו הממשלה מנהלת את בתי המשפט".

אתיחס בקיצור להצעות לרפורמה של שר המשפטים שטרם יושמו, הקשורות למערכת בתי המשפט ופוגעות במעמד בית המשפט העליון, בעצמאות השפיטה ובזכויות האדם של כל אדם בישראל. ההצעה הראשונה היא בענייני השפיטות והביקורת השיפוטית, דוקטרינה שמונעת חורים שחורים בפעילות השלטון, ולפיה ניתן לבקר ולבחון כל פעילות שלטונית. בעניין הזה הצמיד השר אקדח לרקה של בית המשפט העליון, באומרו שאם השופטים החדשים שהוא מינה,

שלא עברו חונכות בבית המשפט, ישנו את הגישה, הוא לא יקדם את הרפורמה. העניין השני שהוא כל כך אקטואלי היום הוא זכות העמידה, או עקרון המעמד, שמקנה לכל אזרח את הזכות להתייצב בשערי בית המשפט הגבוה לצדק. רק העיקרון הזה מאפשר מלחמה בשחיתות השלטונית, באמצעות עתירות של מי שאין לו שום אינטרס מיידתי ואישי בעתירה. בינתיים הקפיא השר את הצעתו בעניין, אבל מי יודע אם עכשיו, בתקופה של בין השמשות, בלי הסכמים קואליציוניים, כל העניין לא יתעורר מחדש.

ההצעה השלישית מתייחסת לשינויים בהרכב הוועדה למינוי שופטים והכנסת יותר פוליטיקאים, כך שהשופטים יהפכו למיעוט. אני לא בטוחה שצריך לשנות משהו בשיטה, אבל אם כבר צריך לשנות משהו זה את העובדה ששר המשפטים הוא יו"ר הוועדה. זאת מכיוון שבגלל העובדה הזאת ישיבות הוועדה נדחות פעמים רבות, כך שבמשך תקופה ארוכה בית המשפט העליון פועל בתת-תקן. ויש גם הצעה מורכבת יותר, שאנחנו המשפטנים קוראים לה "האוברייד", לשלול מבית המשפט את סמכותו לביקורת שיפוטית.

אסכם ואומר, יש מקום לרפורמות במערכת המשפט, יש מקום לשינויים, אולם לא על ידי ניתוח הישן והריסת המורשת השיפוטית והמשפטית המפוארת, שהוקמה כאן בעמל רב ובמאמץ אינטלקטואלי עצום. השינוי שאני מייחלת לו הוא שינוי ערכי וחינוכי, שיבהיר כי בית המשפט העליון, הוא ואין בלתו, מהווה את המעוז החשוב ביותר לשמירה על ערכי הדמוקרטיה, זכויות הפרט וחיינו כאן כעם חופשי ובעל ערכים ליברליים והומניים. מה טעם במלחמות, בסבל, בקשיי היום-יום אם לא כדי להגשים את חזון מייסדי המדינה לפני 60 שנה, חזון של מדינה עצמאית שוחרת שלום וערכים של שוויון וצדק.

חינוך ערכי: גם אוניברסאלי, גם פרטיקולרי ועם הרבה צניעות

הפיתוי של מי שאיננו דובר ראשון הוא להתפלמס עם קודמיו, אבל לא אעשה את זה. אני אחזור לנושא המקורי, ואם יישאר זמן אתייחס למה שאיני מסכים לו במה שנאמר. הדיון בתחום החינוך הערכי, החינוך לערכים, נוטה להסתבך בשאלות פילוסופיות רבות. מאז המאמר המפורסם של יזהר סמילנסקי "נגד החינוך לערכים", אנחנו דנים רבות בשאלות בהיבטים הפילוסופיים של המושג הזה. מה זה חינוך? איך אתה מבחין בין חינוך לבין כפייה, בין הולכת עדר לבין החלילן מהמלין וכדומה? ובעיקר, מה הם ערכים? כיצד אתה מגדיר ערכים? כיצד אתה מרשה לעצמך להתייחס לערכים? האם ערך יישוב ארץ ישראל יכול להיתפס על ידי מישהו אחר ככיבוש? כלומר, היכולת בכלל להגדיר מה הוא הערך הנכון, כיצד קובעים אותו, מה המימד שלו וכדומה. השאלה הזאת מלווה את העולם החינוכי שלנו שנים רבות, כאשר בשנים האחרונות היא הופכת להיות הרבה יותר מסובכת, מכיוון שהבלבול או התמיהה מה הוא ערך נכון או מה הוא ערך לא נכון אינם נתפסים עוד כתאונה, כאילו איבדנו כיוון, אלא כהבנה שזה הרעיון של חברה פוסט-מודרנית, רב-תרבותית, ושהערכים ביסודם הם רלטיביים. מדובר בחברה שמקדמת את האינדוידואליות, במקום שבו ההפרטה מחייבת מדידה, ומדידת ערכים היא דבר שאיננו ניתן לביצוע. כלומר, במציאות של ימינו לדבר על חינוך לערכים ועל קידום מדינת ישראל כמדינה ערכית זה מסובך מאוד. התוצאה היא בעצם סוג מסוים של הרמת ידיים, וכאן אתפלמס עם הדוברים שקדמו לי.

הקשבתי קשב רב לשני הדוברים וחיכיתי לשמוע מתי הם יגידו למשל, ערכי מדינת ישראל כמדינה יהודית, ולא שמעתי. או ערכי מדינת ישראל כמדינה ציונית, ולא שמעתי. זו דוגמה. אני חושב שהנושאים האלה כמובן יכולים לעמוד לדיון. חלק מהביקורת על בית המשפט העליון היא על ההכרעה שהוא הכריע ב"יהודית דמוקרטית". מצד אחד זה מאוד מובן, מאוד חד. לאמור, אני קורא לזה סוג מסוים של הרמת ידיים דווקא בשל בעיות שחלקן מהותיות, קשות מאוד, אמיתיות, וחלקן בשל העובדה שאנחנו, כמחנכים וכמורים, עובדים במערכת ובשיח שאינם מאפשרים אלא עיסוק בערכים שביסודו של דבר הם אוניברסליים.

אף-על-פי-כן, הטענה המרכזית שאני מבקש לטעון היא שגם בחברה פוסט-מודרנית רב תרבותית, מורכבת ומסובכת, ניתן לקיים חינוך ערכי בשתי רמות: א', החינוך לערכים, ואקרא לזה אוניברסלי, רב, גם בערכים פרטיקולריים בתנאים מסוימים.

כדי להבהיר למה אני מתכוון בחינוך לערכים ברמה אוניברסלית, אמנה חמישה מאפיינים. אמנם יש יותר, אבל אסתפק בכך כדי שיובן הכיוון:

1. כאנשי חינוך אנחנו חייבים להכניס לתוך השיח את השאלה לא רק מה אפשר, אלא גם מה ראוי. אם תלמידינו יתרגלו לשאול את עצמם לא רק מה יש בכוחם, אלא מה ראוי לעשות, עשינו את הצעד הראשון לחינוך לחשיבה ערכית ומהותית.

2. אנחנו יכולים לארגן את בית הספר כסביבה אתית. ארגון כזה מחייב את המורים לתת משקל

הרב יובל שרלו הוא ראש ישיבת ההסדר בפתח תקווה ועמית במרכז לאתיקה בירושלים.

- עצום לאתיקה בעבודתם, קודם כל כדוגמה אישית, אבל לא רק בעבודתם. השאלה היא איך אנחנו מתייחסים להעתקה במבחן, איך אנחנו מתייחסים לפעולות מניפולטיביות לא הוגנות ולא צודקות, איך אנחנו דואגים לכך שהמערכת והשיח בבית הספר יחשיבו לא רק את התלמיד המצטיין בספורט או בלימודים, אלא גם בתחום הערכי, ולצרף לכך את מערכת המינהל של בית הספר. אני חושב ששאלת התנהגותם של המזכירות ושל אב הבית ושל כל המערכת הסובבת, היא חלק בלתי נפרד מהחינוך. חייב להיות חינוך שיוצר סביבה ערכית אתית.
3. גם בסביבה פוסט־מודרנית בית הספר יכול להגדיר לעצמו מערכת שלמה של יסודות כלליים, למשל, היחס לאחר, השבת טובה תחת טובה, יושרה אישית, לא פחות מכך יושרה אינטלקטואלית וכדומה.
4. הכרת המושג 'דילמה'. ההבדל בין מחלוקת לדילמה הוא בכך שמחלוקת מתרחשת בדרך כלל בין שני גופים, ואילו דילמה מתנהלת בתוכי. האתגר הגדול שלנו, מבחינת חינוך לחשיבה ערכית, הוא שתלמידינו יכירו את שפת הדילמה, שהם יהיו מסוגלים להבין את שני הצדדים, להכיר את הנימוקים בעד ונגד, שיהיו מסוגלים לייצג את שני הצדדים. תפקיד המורה הוא להיות לפעמים *The devil advocate*, כלומר, פרקליטו של השטן ואז יתברר לתלמידים שהצד השני איננו השטן. בכלל, דילמה היא מקצוע פילוסופי בפני עצמו, אך גם משהו שצריך להיות מושרש בכל מקצוע אחר.
5. זאת שאלת ההכרעה במצבי דילמה. כאשר תלמידינו יהיו מסוגלים להגדיר ולנתח את הצדדים לכאן ולכאן ולחיות בשפה של דילמה, עשינו רק את הצעד הראשון, ויכול להיות שאפילו גרמנו נזק, כי פעמים רבות אם שני הצדדים צודקים, אז בסופו של דבר אין משמעות לשום דבר. פעמים רבות דווקא עמדה ביקורתית אינטלקטואלית, שמסוגלת להבין את האמיתות בשני הצדדים, לא מובילה להתנהגות ערכית. להיפך, כל ניסיון לפעול בכיוון מסוים ייתקל בכיוון ההפוך, כי גם בו יש אמת, אז מוטב לא לעשות שום דבר וללכת למקום היציב ביותר, והוא הכסף.
- אשר על כן הנקודה המאוד משמעותית זו היכולת שלנו לחנך להכרעה, לקבל הכרעות במצבי ספק, במצבי דילמה. רבים יודעים לצטט את הביטוי "אלו ואלו דברי אלוהים חיים", אבל יש לביטוי הזה המשך והוא: "והלכה כבית הלל". כלומר, תפיסה של אלו ואלו אינה נעצרת רק באלו ואלו, זה השלב הראשון, אלא יש צורך בהכרעה אישית, פנימית ועמוקה, ובלעדיה לא יהיה חינוך לערכים.
- אלה חמש דוגמאות לדברים שניתן לעשות גם בעולם פוסט־מודרני. ועכשיו לתסיסה הגדולה אולי והיא החינוך הפרטיקולרי. אני בא ממנו, אני עובד בו. החינוך הציוני־דתי כדוגמה, הוא חינוך שיש לו מערכת ערכים שאינה רק אוניברסלית, אלא גם מאד מזוהה אמונית, ארץ־ישראלית. השאלה היא האם אנחנו, הציבור הישראלי בכללו, נבוכים ממתן לגיטימציה לחינוך פרטיקולרי, לערכים שאינם אוניברסליים, אלא מגדירים את הקבוצה כקבוצה. ואז נשאלת השאלה: מי שמכם? מה זכותכם? האם אתם לא סוגרים את תלמידכם?
- השאלות נכונות, יחד עם זאת, אני מבקש לטעון שלחינוך הציוני, לחינוך היהודי, לחינוך הציוני דתי, לחינוך החרדי, יש לגיטימציה לחנך לערכי הקבוצה ולערכים הפרטיקולריים שלהם. לא אסביר כאן את הסיבות הפילוסופיות, אבל אדבר יותר על התנאים, ואמנה ארבעה מהם: תנאי אחד הוא צניעות, שפה רכה. זאת אומרת, אלה הם הערכים שלנו, זאת אמונתנו, אנחנו אפילו מוכנים להיהרג עליהם. לא כל האמת נמצאת פה, יש גם אמיתות אחרות, אבל אנחנו בחרנו אחרת, אנחנו אפילו בונים את החברה שלנו אחרת.

תנאי שני הוא העמדת מרחב הבחירה הפנים-ערכי. גם בתוך המערכת עצמה, בתוך כל כיוון מסוים, יש חשיבות עליונה למחלוקות הפנים-ארגוניות או הפנים-תנועתיות, כי הן מחנכות להיפתח לאפשרויות אחרות וגם, אולי בלי כוונת משורר, ברגע שאתה מתחיל להיפתח לעניינים פנימיים זרמיים שלך אתה בהגדרה נפתח גם החוצה.

תנאי שלישי הוא אי הפעלת כוח. אני בוודאי לא מתכוון להפעלת כוח פיזי כלפי תלמידים, לא זו השפה. כוח יכול להיות מילולי, כוח יכול להיות איומי בתחום הציונים, בתחום הסיווגים וכדומה.

והתנאי האחרון, ואולי החשוב ביותר לחינוך הפנים-ארגוני או הפנים-תנועתי, שהוא יהיה קוהרנטי. כלומר, מקומות שיש בהם גחמות, שיש בהם סתירות פנימיות, אלה בדרך כלל מקומות שבהם הדברים נעשים כתוצאה מאמוציות, כתוצאה מהחלק הרע שבאדם. במקום שבו אתה יוצר תפיסה קוהרנטית יש יותר אפשרות שהיא תהיה ערכית ומוסרית יותר, אם כי כמובן שום דבר לא מובטח.

לסיכום, טענתי העיקרית היא שאנחנו נמצאים בעולם שמאוד קל לברוח בו מחינוך לערכים, ואם כך, אז למערכת ערכים שהיא יותר אוניברסלית במקרה הטוב ופרוצדורלית במקרה הרע. אני חושב שאנחנו אפילו מידרדרים מחינוך אוניברסלי לחינוך פרוצדורלי. המשימה שלנו כמורים היא להחזיר את החינוך הערכי מתוך מודעות לבעיות ולהתקדמות שחלה בעולם. פוסט-מודרניות הוא לא מילה גסה. האתגר הגדול שלנו בתוך עולם פוסט-מודרני הוא להשיב את מערכת החינוך הערכי לאור חלק מהעקרונות שמנתי, או עקרונות אחרים שמערכת החינוך או אנשי החינוך יכולים להציב לעצמם, ובלבד שבתוך העולם הזה יהיה מקום גם לחינוך ערכי כללי וגם לחינוך פרטיקולרי.

דניאל בן סימון

הפריפריה הפסיכולוגית שבראש

אני רוצה להתחיל בחידה: באיזו מדינה קרו הדברים האלה, ממאי 2006 עד מאי 2008? כלומר, החודש לפני שנתיים. החידה קשה מאוד, כי קשה לי להאמין שתעלו על המדינה הזאת. שוב, מאי 2006 חטיפה אחת, חטיפה שנייה, מלחמה, זה הולך ומסתבך לא? 4,000 טילים על יישובים, ועדת חקירה, עוד ועדת חקירה, נשיא מדינה שסרח, שר אוצר שנתפס עם מזוודות ובהן מזומנים, שר רווחה שהורשע ועומד להיכנס לכלא, בן של ראש ממשלה ששוהה בכלא, ראש ממשלה שחשוד בקבלת שוחד, שלא לדבר על שר, משנה לראש הממשלה, שהורשע בהטרדה מינית. ואלה הדברים הגדולים, שלא להזכיר את האיומים החיצוניים. וכל זה קרה בשנתיים האחרונות.

אם כל זה היה קורה במדינה נורמלית, למשל בשווייץ, היא הייתה מתמוטטת. גם אם זה היה קורה במשך עשור היא הייתה מתמוטטת. אני חושב שאנחנו לא כל כך מבחינים בהקרנה של ההנהגה, בהשחתת הערכית שהיא משיתה עלינו, ואני אומר את זה בלשון המעטה. הם הורסים אותנו. כל מה שאמרתי עד עכשיו בא מלמעלה. עוד לא נגעתי בעולם התחתון.

שמעתי את גבריאלה שלו. לתדהמתי, שוב התדיינות משפטית בין זה לבין זה, והנוער צופה בזה והציבור רואה ראש מדינה שיוצא נגד המדינה. ואני אומר, זה הרי הזוי. לכן, אני מתייחס לעניין הדוגמה האישית ולהקרנה של ההנהגה. מי שעוקב אחר הנעשה במדינות אחרות לא יכול שלא להתקנא לפעמים, כמה הנהגה חיובית או ערכית מקרינה גם על כל הציבור.

הישראליות המכוערת קשורה למשהו עמוק שקרה אצלנו בשנים האחרונות. בעשור האחרון, בשני העשורים האחרונים, התרחש בישראל שינוי עמוק כל כך שהסיט אותנו לדרך חדשה, שאולי לא מתאימה לנו. המעבר לשיטה כלכלית שונה לחלוטין מהחזון של מייסדי המדינה, השינוי המאוד דרסטי, הוא כל כך לא ערכי בעיני, שהתוצאה היא התרסקות הערכים שבבסיסם מדינת הרווחה, הדאגה לאחר.

זה נגמר, כי מדינת רווחה זה לא לתת קצבת ילדים, זה לעזור לאותו תלמיד שלא יכול להגיע לבית הספר עם כריך. המדינה אמרה לו: לך, fuck you. וזה דבר נורא ואיום. זו שביתה של נכים מול משרד האוצר שנמשכת חמישים יום, בלי ששר האוצר יוצא אליהם ולו פעם אחת. זה מה שקרה אגב, והיה דיון מי ייתן להם להיכנס לשירותים, איפה הם יוכלו ללכת לשירותים. היה ויכוח בין משרד הרווחה למשרד האוצר, איפה יש נגישות. אני זוכר את זה כי כיסיתי את השביתה.

מה קורה כאן? מדובר בהתמוטטות של כל החוליות החלשות של החברה הישראלית, והרי מדינת ישראל קמה על הערך הזה. לא רק כדי לקבץ את היהודים, אלא כדי ליצור מנגנון שונה מזה שבארה"ב. שלא נגיע למצב של ניו אורלינס, כשגופות צפו במשך שלושה ימים אחרי סופת ההוריקן והנשיא היה בנופש. הוא נפש כי לא היה אכפת לו. ואמו הופיעה ב-CNN ואמרה שזה אולי ישפר את חייהם, כי בסוף ייתנו להם קצת פיצויים ועם הכסף הם אולי ילכו לקנינו. זה הפחיד אותי, כי זה הזכיר לי את מה שקרה במלחמת לבנון השנייה, וגם את המבנה של החברה הישראלית.

דניאל בן סימון היה עתונאי ופובליציסט בעתון 'הארץ', במועד הכנס.

חזרתית אתמול מכנס בכפר שמריהו שבו קיבלתי תמונה איך גדל שם ילד. איך התלמיד צומח, איך הוא מגיע לכיתה י"ב, ואיך הוא בעצם מגיע לבגרות ב־5 יחידות כמעט בכל התחומים, ולא יכולתי שלא לחוש צביטה בלב בהשוואה לתנאים שבהם גדל ילד במקום אחר, שמדינת ישראל הפסיקה בו את הטיפול. אני אומר לכם, תנועת העבודה עשתה יד אחת בריסוק השיטה שהיא בעצמה פיתחה בשנות ה־50, בגלל סיבות שאפילו לא מכבדי להעלות אותן. השיטה הזו הביאה למצב שהחינוך לערכים, שבפי הרב שרלו יכול להישמע מאוד יפה, לא קיים בפועל ברוב המקומות בארץ.

כאשר המדינה נותנת לתלמידים מסוימים, בגלל זיקתם הפוליטית לתנועה שבראשה עומד קבלן מצוקה, שהוא אלי ישי, מכספי המדינה את כספי ההזנה, את כספי ההסעה, את כספי שיעורי העזר כדי ליצוק תשתית או איזו אורגיה קואליציונית, והשאר, אנשים בזרם הרגיל, לא מקבלים, כי הם לא שייכים לשום קואליציה – זה פשע. זה אומר שאין סל חינוכי שווה לכולנו. גם לא כפר שמריהו, שכמות המשאבים שמרעיפים שם על תלמיד היא כזו שאפילו אם הוא אהבל הוא חייב לסיים 5 יחידות כמעט בכל תחום. כל זה בהשוואה לעובדה שבקריית מלאכי סיימו לפני שנה שלושה תלמידים בלבד בגרות ב־5 יחידות במתמטיקה, בפיזיקה ובביולוגיה. שלושה בלבד בעיר של 22,000 תושבים!

חינוך לערכים זה לאפשר לתלמיד לחלום, ולא רק לחלום אלא להגשים את חלומו. מדינה שבה תלמידים לא יכולים להגשים את חלומם, תסגרו אותה. אין מדינה. הם דור העתיד, למרות שאצלנו הזקנים מחזיקים גם את העתיד. העובדה היא שהחלום של תלמידים במקומות קשים נמוך כגובה דשא.

שלושת התלמידים האלה מקריית מלאכי יתקבלו לאוניברסיטה. האם הם יחזרו לקריית מלאכי? אין סיכוי. וטוב שלא יחזרו לשם, שהרי לאן יחזרו? פעם הייתה להם שם גאווה, היה להם נשיא מדינה. האמת היא שזה עבד. אמרו: אין לנו כלום, אין לנו מה לאכול, אבל יש לנו נשיא. מאז גם אין להם נשיא, אבל יש להם חמישה בתי תמחוי שחלק מהתלמידים, כולל המצטיינים, לוקחים בדרך הביתה אוכל להורים. ומי שמתבייש עושה take away. איזה תלמיד ואיזה ערכים ייצאו משם?

מה שאנחנו עושים פה זה דיון לעשירים, דיון אקסקלוסיבי, הקצפת, קרם דה לה קרם, כמו שאומרים הצרפתים. ושוב, זה לא עניין הפריפריה. תוך עשר שנים הרכבת תחבר את כולנו בעשר דקות לכל מקום. זו הפריפריה הפסיכולוגית בראש, כשמתקבעת התחושה שהתלמיד לא יכול להגיע, וזה מה שיש בהרבה מקומות בארץ.

כל ההשחטה המסממת הזאת מטריפה את הדעת, יחד עם ההשחטה מלמעלה ויחד עם המזימתיות של המדינה, לתת לאלה פי 20, פי 30, פי 40 מאשר לאחרים. לא אשכח את זה, כתבתי ספר על הדרום, קראתי לזה "עיסקה אפלה בדרום", ובדקתי למה התמוטטו יישובי הדרום. ובתקופה שכתבתי את הספר יצא דו"ח מבקר המדינה על דרום הארץ. זה היה בשנת 2000. ומה התברר? הנתונים מופיעים שחור על גבי לבן, בכפר דרום, מרחק זריקת אבן מיישובי גוש קטיף, מערי הפיתוח, המדינה נתנה פי 38 לתושב, מאשר לתושב אופקים. איזה סיכוי יש לתלמיד באופקים מול תלמיד בכפר דרום, שמקבל פי 38 משאבים? וזה, רבותיי, בממשלת העבודה והליכוד. אני לא מדבר על רוב היישובים מעבר לקו הירוק, ששם שיעור הזכאות לבגרות יוצא דופן. הם מגיעים ל־80-90 אחוז. במקומות אחרים, בירוחם למשל, לפני 10 שנים הגיעו ל־10 אחוז. צריך לקרוא בין השורות כדי לדעת מדוע, בשם האלוהים, כפר דרום צריך לקבל פי 38? האם זה מוסיף לערכים של אותם חלוצים שרצו להפריח את השממה?

איזה סיכוי יש לתלמיד בקריית גת להשתוות לתלמיד בכפר שמריהו? הם הרי נפגשים בצבא. אנחנו מביאים ערכים, אמרו לי אתמול כמה תלמידים בכפר שמריהו, אנחנו מוכנים להתגייס

ליחידות העילית, חינכו אותנו לזה, קיבלנו שיעורי טניס, קיבלנו חוגים, אנחנו בצופים. אין להם דקה פנויה כי כל הזמן הם נותנים ונותנים.

כמי שמטייל בחצר האחורית של המדינה, בפריפריה, שוב, לא כל כך הגיאוגרפית אלא הפסיכולוגית, יש לי תחושה שלא כולם זוכים לאותו סל ערכים. לכן נלך ונסתבך, כי מעבר לזה שיש ארבעה־חמישה זרמי חינוך, תתפתח תחושה של זעם גדול בקרב אלה שלא יכולים לרכוש ערכים בצורה הוגנת והגונה. לכן, כשמדברים על החינוך לערכים זה באמת חינוך מכוּעַר. מעבר לזה שההנהגה משחיתה בהתנהגותה, הרי שגם כאשר היא מפעילה או מורידה או מנסה לווסת את המבנה, או לעצב את החברה הישראלית, היא מובילה אותנו למקום לא טוב.

מושב נעילה

אתגרים ישראלים: עשיית שלום עם השכנים ושיפור החינוך בבית

הגעתי לכאן הערב כדי לשאת דברים ולפרוש בפניכם את האני-מאמין שלי ושל הממשלה בתחום שהוא אולי הקרוב ביותר לליבי, תחום החינוך. אבל לפני כן, אבקש לייחד מספר מילים להתפתחויות המדיניות של השבועות האחרונים שגם הן, בדיוק כמו נושא החינוך, מגלמות את היכולת להבטיח את עתידנו וביטחוננו כאן במדינת ישראל.

היום, כידוע לכם, פורסמה בזמנית בירושלים, בדמשק ובאנקרה, הודעה על פתיחת מו"מ לשלום בין ישראל לסוריה בחסות טורקיה. ההודעה הבוקר מהווה סיום שלב בתהליך בן למעלה משנה, במהלכו ביקשנו לכוון מסלול שיאפשר קיומן של שיחות שלום עם סוריה. לשמחתי, נענה ראש ממשלת טורקיה ראג'יב ארדואן, לאתגר התיווך בין הצדדים ולאחר חודשים ארוכים של שיחות ומגעים יצאה הבוקר ההודעה על כך שהשיחות מתחילות. חידוש המו"מ עם סוריה לאחר שמונה שנות קיפאון הוא בוודאי עניין מרגש. אבל מעבר לכך, זוהי חובה לאומית שיש למצותה. לאותה מסקנה בדיוק הגיעו שלושה ראשי ממשלה לפני: יצחק רבין ז"ל, בנימין נתניהו ואהוד ברק, אשר השקיעו, כל אחד בתורו, מאמצים באפיק זה ואף היו מוכנים לוותרים כואבים ומרחיקי לכת כדי להשיג שלום עם סוריה.

השנים שחלפו מאז הוקפא המו"מ לא היטיבו את המצב הביטחוני בגבולנו הצפוני, אשר עדיין מהווה מקור דאגה עיקרי שלנו מפני הידרדרות אזורית. במצב דברים זה עדיף תמיד לדבר מאשר לירות. ואני שמח ששני הצדדים החליטו לדבר. אין לי אשליות, המו"מ לא יהיה קל ולא יהיה פשוט, ויכול שיארך זמן רב ואף יהיה כרוך בסופו של יום בוותרים לא פשוטים. יחד עם זאת, לאחר שקלול כל הנתונים הרלוונטיים וקבלת חוות הדעת של כל גורמי הביטחון וההערכה של ישראל, הגעתי לכלל מסקנה שהסיכוי במקרה זה גובר על הסיכון ועם התקווה הזאת אנחנו יוצאים היום לדרך.

ומכאן לנושא שלשמו התכנסנו. "כבד את תלמידך ואל יהיו בעיניך כילדי היום כי אם כאנשי המחר", אמר המחנך והסופר צבי שרפשטיין, ואני חושב שמדובר במשימה לא פשוטה כלל, אך ראשונה במעלה. גבירותי ורבותיי, מחנכות ומחנכים, המשימה שעומדת בפניכם היא המפרכת מכל, הדורשת את הסבלנות הרבה מכולן, אך לטעמי גם המתגמלת מכל המשימות. אין כמעט ילד שלא זוכר את המורה הראשונה שלו בכיתה א', תאמינו לי. אני זוכר היטב גם את המורה מן התיכון ואת כל אלו שביניהם. אתם המשפיעים הגדולים על הילדים, ומכך, על החברה כולה. אתם שעוסקים בחינוך באופן יומיומי, יודעים הרי שחינוך לא מדברים, חינוך עושים, במעשים ובפעולות יומיומיות. הממשלה הזו שחרתה את החינוך על דגלה, גם היא יודעת זאת, לכן אנו עושים.

שנת 2008 הוגדרה באמצעות פעולותיה של ממשלת ישראל כשנת מפנה בחינוך, ואני מאמין שבעתיד תצוין שנה זו כשנה של מפנה, שנה שתסמן את תחילתה של מהפכה במערכת החינוך הישראלית. אני זוכר היטב את הלילה שישבנו בלשכתו, נדמה לי עד שתיים בלילה, עם שרת החינוך יולי תמיר, עם אנשי האוצר, עם ידידי יוסי וסרמן, כדי להגיע להסכם שהשיק את תחילתה של תקופה חדשה בכל מה שקשור להשקעות הממשלה בחינוך, בכל ההיבטים.

אהוד אולמרט היה ראש ממשלת ישראל במועד הכנס.

היה מדובר בהרבה מאוד מיליארדים ובלילה, ממש ברגעים האחרונים, נכון, בלחץ של הסתדרות המורים, אבל מתוך איזו שהיא תחושה פנימית של אחריות של אנשי האוצר, שהם אף פעם לא נדיבים מדי, ובהתעקשות שלעיתים נדירות אפשר למצוא אותה אצל שרת החינוך שלנו, שעושה עבודה אדירה, עם מסירות נפש בלתי רגילה לחינוך, אמרנו 'או.קי, נוסף עוד משהו'. זה היה אפס פסיק משהו באחוזים. אחרי זה אמרו לי 'אבל זה עוד שני מיליארד שקל'. אמרתי: רבותי, זה שני מיליארד שקל לחינוך. זה מה שאנחנו צריכים. בשנה הזאת, הממשלה הקצתה 5 מיליארד שקל לבניית 8,000 כיתות לימוד חדשות כדי לפתור אחת ולתמיד את בעיית המחסור הכרוני בכיתות. אגב, אני צריך לומר כאן, 40% מהכיתות הללו ייבנו למגזר הלא יהודי, שבמשך שנים רבות לא קיבל את ההקצאות שהיו ראויות לו בתחום החינוך.

בשנה הזו החליטה הממשלה על כך שמספר התלמידים בכיתה לא יעלה על 32. בשנה הזו חתמה הממשלה עם הסתדרות המורים על רפורמה מקיפה. בשנה זו העלתה הממשלה את שכר המורים, למעשה בדרגות לא מעטות וכמעט הכפילה אותו. אני יודע שיוסי וסרמן רוצה עוד, וגם רן ארז, אבל זה היה צעד מרחיק לכת, חסר תקדים. אם אצטט את דברי ראשי הסתדרות המורים באותו מעמד, ב-2 בלילה, הרי שהם אמרו 'שישים שנה לא נעשה כצעד הזה'. מפיחם, לא מפינו. בשנה הזו הוסיפה המדינה אלפי שעות לימוד פרטניות לתלמידים מתקשים ולתלמידים מצטיינים. בשנה הזו נמשכו פרויקטים כמו מחשב לכל ילד ומחשב נייד לכל מורה, פרויקט שיביא לכך ש-60,000 מורים בישראל יקבלו מחשב נייד שיהיה צמוד אליהם, שישפר את אפשרויות ההוראה, את יכולות ההוראה ואת איכות ההוראה במדינת ישראל.

הטיפול שלנו במערכת החינוך אינו מתמצה רק בכך, זהו טיפול כולל של סידור מערכות מהיסודות ועד הטפחות. ביסודות עסקה ועדת שמידט, בראשות פרופ' הלל שמידט מהאוניברסיטה העברית. מסקנותיה של הוועדה בדבר הרחבת מסגרות הטיפול בגיל הרך ובנוער בסיכון הן אחד הצעדים החשובים ביותר בטיפול בבעיות החברתיות ובמכת העוני בחברה הישראלית. דעתי ברורה בעניין זה. עלינו להשקיע במניעה ולא בתיקון, לפעול מוקדם ולא להיזכר מאוחר. ליישום מסקנותיה של ועדת שמידט הקצינו 400 מיליון שקל.

בטפחות מטפלת ועדת שוחט, שהוקמה על מנת לעודד את המחקר וההוראה במוסדות להשכלה גבוהה בארץ, להתמודד בין השאר עם בעיית בריחת המוחות אל מעבר לים, וכן לקבוע את שכר הלימוד באוניברסיטאות. לתחילת ביצוע המלצות ועדת שוחט הקצתה הממשלה כבר השנה 277 מיליון שקל. ממשלה זו משקיעה ותשקיע בתחום החינוך סכומים חסרי תקדים בהיקפם, אבל ברור לכולנו שעם כל חשיבותה וחיוניותה של ההשקעה הכספית, הכסף לבדו לא יענה על כלל הבעיות הקיימות בתחום. אנחנו זקוקים לרוח מחודשת במפרשיהם של העוסקים במלאכת החינוך.

מדינת ישראל אינה רק ישות מדינית בעלת מערכת כלכלית ועוצמה צבאית. מדינת ישראל היא בראש ובראשונה תופעה רוחנית, וליסוד הרוחני שלה משמעות לאומית עמוקה. כשם שאנו זקוקים לעוצמה פיזית ולחוסן כלכלי, אנו זקוקים לא פחות לחוסן רוחני, לחיזוק מתמיד של שורשינו הלאומיים, לטיפוח מתמיד של הקשר של כל אדם בישראל לעברו, לאדמת הארץ, לתולדותיו של העם, לערכי ההתנדבות ועזרה לזולת, לטיפוח האחריות האישית של כל אחד ואחד מאיתנו כאזרחים טובים ולחיבור של כל חלקי האוכלוסייה הישראלית יהודים כלא יהודים, דתיים, חרדים וחילונים לחברה עם תחושה פנימית של סולידריות עמוקה.

אנחנו זקוקים למערכת חינוך שתחדיר לתלמידיה את המודעות לכל אלה וממילא תיטע בהם מוטיבציה לשרת את הכלל, אם באמצעות השירות בצה"ל או בשירות חברתי ולאומי אחר. האם יכולה החברה המתלבטת, החלוקה בינה לבין עצמה בשאלות מהותיות רבות, לדרוש ממחנכיה

להיות מורי הלכה לבניה? התשובה היא בהחלט כן, וזהו אתגר לא פשוט של מערכת החינוך, ובעיקר של המורים והמחנכים. אמרתי בעבר מספר פעמים את דעתי ביחס למעמד המורה במדינת ישראל: אנו יודעים כי עלינו להעניק לכם את הכלים הנכונים על מנת שתצליחו במשימת חינוך ילדינו. לא רק שכר הולם, לא רק הכשרה מתאימה והשתלמויות מקיפות, אלא גם הוקרה מאיתנו, כולנו, אזרחי ישראל.

אני שמח לומר כי החלטתי, בתיאום עם שרת החינוך, יולי תמיר, לקבוע יום בשנה אשר ייקרא "יום המורה". יום זה ישולב עם היום לציון פועלו של אחד המחנכים הגדולים בדורנו, יאנוש קורצ'ק. יום המורה יכלול שורה ארוכה ומרשימה של פעילויות, שכל מוסדות המדינה והארגונים הוולונטריים שרואים את עצמם, בצדק, חלק בלתי נפרד מן המאמץ הלאומי בתחום החינוך, יהיו שותפים להם. אני מאמין שזה יתרום תרומה נוספת לחיזוק מעמדו של המורה בישראל, המורות והמורים.

קהל נכבד, אל לנו בשום פנים לאבד את היכולת לשאול שאלות, גם שאלות קשות. זה החינוך לחירות שהוא בסופו של דבר הסוד שמאחורי הצלחת המדע והישגי הטכנולוגיה הישראלים. פרופ' איזי דוראבי, יהודי אמריקני, חתן פרס נובל בפיזיקה, סיפר פעם איך אמו הפכה אותו למדען. בעוד כל האימהות האחרות בברוקלין דאגו לשאול את הילדים שלהם בשוכם מבית הספר: 'נו, למדת משהו חדש היום?' אמא שלו חזרה ושאלה אותו רק שאלה אחת: 'שאלת היום שאלה טובה?' העניין הזה של שאלת השאלות הטובות הוא שהפך אותי למדען, כך סיפר.

חינוך הדור הצעיר אינו מתמצה רק במערכת החינוך או בהקניית הידע, הוא שזור בכל התחנות שעובר הילד או הנער המתבגר, בגן, בבית הספר, בבית ההורים, בחוגי ההעשרה, בתנועת הנוער ולצדדי, גם בטלוויזיה. עלינו לתת את הדעת על מספר השעות שבני הנוער שלנו מבלים אל מול הטלוויזיה ועל תוכן ואיכותן של חלק מהתוכניות המשודרות. האם ראוי לחנך דור צעיר, רק בתפיסתו, על ערכי הצלחת אינסטנט ועל תרבות של 'מגיע לי', על ערכי זכייה בפרס או בפרסום ללא צורך בעבודה קשה או מאמץ? דומני כי הגיע הזמן שגם האחראים לכך יבחנו את האחריות המונחת גם בידיהם לחינוך הדור הצעיר.

מורות ומורים, מנהלי מערכת החינוך, אני רוצה לומר לכם עוד משהו על הלקוחות שלנו, על התלמידות והתלמידים. נדמה לעיתים שקל מאוד להעביר עליהם ביקורת, קל לומר שפעם היה דור אחר, אבל אני חושב שאנו קצת חוטאים כלפיהם במשפטים מן הסוג הזה. ילדי ישראל והנוער שלנו הם חכמים יותר, מתוחכמים יותר ואולי רגישים יותר ממה שהיינו אנו בגילם. נכון, לפעמים זה נראה אחרת, אבל אני יודע שיש בהם ערכים, שיש בהם רצון לתרום ושיש בהם יכולת לקדם את המדינה הזו אל פסגות חדשות של הצלחה.

אני נפגש איתם, אני משוחח איתם ואני רואה אותם גם אחר כך, כשהם מגיעים אל הצבא חדורי מוטיבציה וכשהם חובשים את ספסלי האקדמיה ולהט בעיניהם. אין ספק שהיכולות שלהם מחייבות התמודדות אחרת, אולי הסתכלות אחרת לפעמים על דרך החינוך, אבל הנוער הזה, שזוכה בתחרויות בינלאומיות של פיתוחים אלקטרוניים, שיועד להשתמש בטכנולוגיה שאנחנו אפילו לא חלמנו שהיא אפשרית, את הנוער הזה צריך לחנך על פי דרכו ואז נראה שאפילו השמיים אינם הגבול.

אנחנו אוהבים את הילדים שלנו, אבל ההשקעות העצומות שלנו בתחום החינוך אינן רק פרי של אהבה, אלא גם של שיקול דעת לאומי ארוך טווח. רק חינוך איכותי יכול להבטיח את המשך צעידתה של ישראל אל המקום הראוי לה בקבוצת המדינות המפותחות בעולם. אני עומד כאן בפניכם היום, לאחר שנעשתה כברת דרך משמעותית בחינוך בשנה החולפת. אני יודע כמה מאמצים אתם עושים כדי לחנך את ילדינו ואני גאה בכך. כותרת הכנס היא "לאן נוליך את החינוך?" ואני יודע שיחד אתכם נוליך אותו למחוזות טובים, להישגים ולהצלחה.

משימת החינוך: מיצוי מלוא הפוטנציאל של המחצב האנושי

עניינו של הכנס הזה, כנס תל אביב־יפו לחינוך מתקדם, הוא העתיד. לא רק מפני שכל מי שעסק מימיו בחינוך יודע שאין עניין החינוך עניין של זבג וגמרנו, אין הוא מעשה כשפים שתוצאותיו נראות מהיום להיום, אלא הוא תהליך ארוך הדורש זמן והבשלה, כמו נטיעת עץ שלא הנוטע יהנה מפירותיו, אלא אלה שיבואו אחריו.

לפני כמה ימים שמעתי את מוקי צור, שאני מניח שכולם יודעים מי הוא, מדבר על שנת השמיטה שאנחנו היום בעיצומה. הטעם בשנת שמיטה, אמר מוקי צור, הטעם במצווה הכופה עלינו לקחת אחת לכמה שנים פסק זמן מן העיסוקים הרגילים שלנו הוא לאפשר לאדם ולחברה, לא רק לאדמה, מצב של התחדשות ושל בראשית חדשה. התורה אף מאיימת שאם לא תקויים השמיטה, אם לא נקיים את חובת ההתחדשות ההכרחית הזאת, הארץ תקיא אותנו מקירבה, או בלשון ימינו, התנאים והמצויאות יכפו עלינו את ההתחדשות הזאת.

זה כנראה המצב שבו אנחנו נמצאים היום במדינת ישראל, החוגגת 60 שנה של עצמאות. בתחומים רבים, ובראש ובראשונה בתחום החינוך, נדרשות בחינה מחדש ואולי התחלה מחדש, וראינו את זה גם בכנס הזה. מוטב לנו שאנחנו ניזום את התהליך החיוני הזה לפני שהדבר ייכפה עלינו, לפני שנמצא את עצמנו מידרדרים מדחי אל דחי ונאלצים לאלתר פתרונות של חירום. זה טעמו וזה עניינו של הכנס הזה.

לכאורה, כמעט מיותר לדבר על חשיבותו של החינוך, ועוד בחברה ישראלית־יהודית, ושמענו היום הרצאה נפלאה על ענייני ההגדרה של יהודי וישראלי. הרי מתחילת דרכה שמה האומה העברית את החינוך במקום הראשון בסדר העדיפויות שלה, גדול תלמוד תורה יותר מבניין בית המקדש, גדולה תורה יותר מן הכהונה ומן המלוכה, אין בן חורין אלא מי שעוסק בתורה – אלה האמירות שלאורן התחנכו דורות על דורות של למדנים ורודפי חידושים. זו הרוח שב־3,000 שנה של היסטוריה ו־2,000 שנה של גלות טיפחה את אוצר הטבע הגדול ביותר של העם שלנו.

מערכת החינוך שלנו חייבת למצות את מלוא הפוטנציאל של המחצב האנושי הזה ולא חלילה להכשילו. בנושא הרחב שנקרא חינוך, מחובתי לציין שלוש רגליים המשמשות לו כבסיס: 1. ללמד; ללמד ללמוד ולדרוש. לדרוש שינון. 2. להקנות תרבות ומשמעת; 3. ולא פחות חשוב, לדאוג לאיכות המורים ולהשבחתם, ולא להרפות.

מזה זמן בכל מפגש שלי עם מנהלים ומורים אני אומר להם את המשפט הבא, ואני אומר אותו בצער: רבותיי, עשר שנים אני ראש עיריית תל אביב־יפו, ובעשר השנים הללו לא ניגש אלי אפילו הורה אחד בעיר הזאת והתלונן שבנו או בתו עמוסים יותר מדי בשיעורי בית ועבודה בבית. אני מחכה לרגע הזה בכיליון עיניים, כי עד שזה לא יקרה, סימן שאנחנו לא דורשים מספיק מתלמידינו. אין הם לומדים מספיק ואין הם משננים מספיק. יותר מפעם אחת שאלתי תלמידים בעיר הזאת 'כמה אתה משקיע בבית בשיעורים או בעבודה?' ויותר מדי פעמים ויותר מדי תלמידים אני שומע 'עשר דקות' ו־'רבע שעה'. אם זה המצב, לאן פנינו מועדות?

רון חולדאי הוא ראש עיריית תל אביב-יפו.

בדברים שנשא בשם מקבלי פרס ישראל בשנה שעברה, הביע דוביק לאוטמן, חתן פרס ישראל על מפעל חיים ויו"ר תנועת "הכל חינוך", משאלה כי האתגר החינוכי של כולנו יהיה להחזיר את ילדי ישראל למקום הראשון בעולם בלימודי מתמטיקה ומדעים, כפי שהיו בשנות ה-60, מהמקום ה-39 שבו הם מצויים היום. אנחנו זקוקים למערכת חינוך הישגית, קודם כל בתחום הידע. בתחום הזה לא יכולות להיות פשרות. ישראל לא יכולה להרשות לעצמה לא לחנך להצטיינות ולא להשיג את ההצטיינות הזו. כל עתידה כמדינה נאורה ומפותחת, התופסת את המקום הראוי לה בצמרת המדינות המתקדמות בעולם, תלוי בכך. זה נשמע בנאלי, אבל זה אמיתי.

בזכות הישגי העבר הגיעו מדענים ישראלים לזכייה בפרס נובל בתחומי המדע, והיום אנחנו צריכים לדאוג ולגדל את זוכי פרס נובל של העשורים הבאים. אבל אנחנו זקוקים למערכת חינוך שאינה מסתפקת בהקניית ידע, אלא גם מחנכת, מקנה דרכי התנהגות ותרבות חיים, מלמדת נימוס וכבוד לזולת ונלחמת בנגע האלימות. האלימות היא אתגר. בית הספר איננו מעבדה סטרילית, הוא חלק מהמציאות הישראלית, שהיא מציאות של אלימות פיזית ומילולית, מציאות של אי כיבוד החוק ואי כיבוד הזולת. מערכת החינוך שעליה אני מדבר מכירה במציאות הזאת, איננה מתעלמת ממנה, מוכנה, נלחמת ומתמודדת בה.

ברצוני להעלות כאן סיפור אישי: כשהייתי מנהל גימנסיה הרצליה הייתה מכה של גניבות בכיתות ז'. עשינו הכול כדי לתפוס את הגנבים ולא הצלחנו. האווירה הייתה קשה. שמנו מצלמות ותפסנו את הגנבים, שלושה ילדים. הדבר התפרסם בתקשורת, ואז באו אלי בטענות. כתב ניגש אלי עם מיקרופון ביד, כפי שאתם מכירים את זה, ושאל אותי: "אם בארזים נפלה שלהבת, מה יגידו אזובי הקיר?" בבחינת איך מוסד כגימנסיה הרצליה יכול להרשות לעצמו שיהיו גניבות? אמרתי לו "תראה, הבעיה היא לא שהיו גניבות, הבעיה היא שהיום הוכחנו שאנחנו לא מוכנים לעבור לסדר היום על כך שיש גניבות. אני מקווה שאת הלקח הזה למדו יתר התלמידים בגימנסיה הרצליה".

למרבה הצער, נלקחה מן המורים ומן המנהלים היכולת לטפל ביעילות בנושא האלימות בבתי הספר ולהבטיח אפס סובלנות לכל גילוי של אלימות. האם אנחנו היינו זקוקים למבקר המדינה, בדו"ח השנתי שהונח אתמול לפתחנו, כדי לדעת שזו המציאות בבתי הספר שלנו? אנחנו זקוקים למערכת חינוך שאינה רק מלמדת אלא לומדת בעצמה, משתכללת ומשתפרת, משביחה את עצמה תוך כדי עבודה, מתאימה את עצמה לאתגרי היום-יום.

מתוך הכרה כי איכות המורה חשובה מגודל הכיתות, אנחנו משקיעים בתל אביבי-יפו מאמץ רב ומתמיד בפיתוח סגלי ההוראה בכלל, ובהשבחת כוח ההוראה בתחום המדעים בפרט. אבל התוצאות החשובות יותר בעינינו הן הישגי התלמידים, וגם בתחום הזה אפשר לציין שהישגי תלמידי העיר בבחינות הבגרות השתפרו גם כמותית וגם איכותית. במקביל, הורדנו את אחוזי הנשירה, כשאנחנו מעודדים את בתי הספר לשמור על כל ילד בשיניים ולהילחם על כל אחד מהם. אלו לא דברים שאפשר להשיג במבצעים או בפרויקטים חד פעמיים, אלא הם פרי מאמץ ממושך עקבי וסבלני בתהליך הנתון לביקורת עצמית מתמדת.

עשינו לא מעט, אך בהחלט לא מספיק. אנחנו דורשים יותר ונדרוש גם בעתיד יותר. המאמץ המתמיד שלנו לשפר ולשדרג את עצמנו הוא שמוביל ושימשיך להוביל אותנו למערכת חינוך טובה יותר.

כאן רציתי להגיד, אדוני ראש הממשלה, שמערכת החינוך בישראל קוראת לעצמה מערכת של חינוך חינוך, אבל בפועל היא מתוקצבת בהרבה נושאים בחוסר כרוני עמוק, המחייב את הרשויות המקומיות ואת ההורים להשקעה כספית ניכרת ונכבדה, והיום אנחנו אף עומדים בפני קיצוץ נוסף. רק הבטחת תקציב המאפשרת יכולת תכנון לאורך זמן תעניק לנו את המפתח להצלחה

וששכר המורים לא יתקבל מידי שמיים, אלא מחברה המכירה בערך עבודתם. רבותי, ביותר ממקום אחד בעיר הזאת ובארץ הזאת, יש היום צעירים שמוחם הפורה יכול להוליד המצאות ותגליות מדעיות מדהימות, או גילויים שיביאו מזור למחלות שהיום הן חשוכות מרפא. גדלים היום צעירים שכישרונותיהם האמנותיים יכולים להוליד יצירות מופת בתחומי הספרות, המוזיקה והתיאטרון, או אפילו כאלה שחשיבתם המקורית יכולה לפרוץ דרכים חדשות שיקרבו אותנו אולי אל השלום המיוחל, אל שכנינו. החובה שלנו היא להסיר מדרכם של הצעירים הללו כל מכשול העלול למנוע מהם מלממש את הפוטנציאל היצירתי האנושי המופלא שלהם, לטובתם ולטובת החברה הישראלית כולה.

אני יודע שרבים וטובים בחברה הישראלית חשים כמונו, והכנס הזה הוא בסופו של דבר כנס אופטימי, שמחזק את תחושת האחדות, את אחדות הכוחות ואחדות המאמץ לשינוי פני החינוך בחברה הישראלית. ואמנם, המאמץ הזה חייב להיות מאמץ כולל ומשותף של כל חלקי ומרכיבי החברה הישראלית. כדברי הנשיא ישעיהו 'איש את רעהו יעזור הוא ולאחיו יאמר חזק'. כשזאת הרוח וזאת האווירה, כל הישג הוא בהישג יד. ברוח זו אני רוצה להזמין אתכם לכנס תל אביב לחינוך בשנת ה־100 של העיר הנפלאה שלנו, בשנה הבאה.

לקראת אופק חדש בחינוך

יש בעיה לשרת חינוך, שראש הממשלה שלה נותן את נאום שר החינוך. כשבאתי בפעם הראשונה לשבת עם אהוד אולמרט, בראשית תפקידי, הוא אמר לי: 'אני רוצה להתוודות בפנייך שאני מאד רוצה להיות גם ראש ממשלה וגם שר חינוך'. אמרתי לו: 'קודם כל תסיר דאגה מליבך, אני לא רוצה להיות ראש ממשלה', ולא ידעתי כמה צדקתי, 'ואם אתה רוצה להיות שר חינוך אז מתי שאתה רוצה - אתה מוזמן להתערב', וגם אז לא ידעתי כמה הרבה האמירה הזאת תתממש. למרות שהוא לא כאן, אני רוצה לומר באמת תודה רבה לראש הממשלה שלקח את נושא החינוך והעמיד אותו על סדר היום של הממשלה באופן חסר תקדים.

אין שר חינוך שיכול לעשות שינוי מהותי כשאין לצידו ראש ממשלה תומך ויעידו הימים והלילות הרבים שהוא הקדיש גם למשא ומתן שלנו עם הסתדרות המורים (וזה הזדמנות טובה להגיד תודה רבה לידידי יוסי וסרמן ולחבריו), אבל גם בנושאים רבים אחרים, כאשר בכל עת ובכל שעה, ועל כך בספרי הזיכרונות, הוא התערב ברגע הנכון לטובת העניין.

כאשר קיבלנו החלטה כממשלה, שעלינו לעשות שינוי ממשי בחינוך, שינוי ולא ניסוי, עמדה לפנינו סוגיה לא פשוטה. ראשית, ההחלטה הקשה ביותר - וכאן באמת נדרש ראש הממשלה להחליט החלטה תקציבית משמעותית - היא שאנחנו לא עושים עוד משהו קטן בהיקף של חמישה, שישה או שבעה בתי ספר. וכמו שאתם יודעים, ניסויים בחינוך תמיד מצליחים. זה מין קסם כזה, לא חשוב איזה ניסוי עושים זה תמיד מצליח. כי זה קטן וזה אינטימי, ורק מי שנורא רוצה משתתף בזה, וכולם שמים את כל תשומת הלב בבית הספר הזה וזה נפלא, עד שמכילים את זה או מנסים להכיל את זה על המערכת כולה.

הארץ מלאה ניסויים מופלאים. פעם מישהו אמר לי, 'יש כל כך הרבה איים, מתי נחבר אותם ליבשת אחת חדשה?' וזו הייתה המטרה שלנו, והיא מטרה לא פשוטה, כי אם אתה עושה מהלך גדול, ארצי, מקיף, אז אתה צריך לעשות גם שיקולים של עלויות. דרך אגב, תמיד בניסוי משקיעים יותר ממה שהתכוונו.

הדבר השני שנמצא על סדר יומנו הוא עם מי עושים את זה? ואני שוב שמחה להגיד תודה להסתדרות המורים, כי זה לא פשוט לדרוש מארגון מקצועי לעשות רפורמה. ארגונים מקצועיים לא עסקו ברפורמות בעבר. הם הגנו על זכויות העובדים, הם שלחו שי לחג, הם לא עשו רפורמות. לא כאן ולא במקומות אחרים. אנחנו התעקשנו לעבוד יחד, לצערי לא הצלחנו לרתום גם את ארגון המורים העל יסודיים למשימה הזאת, אבל עם ארגון שמייצג כ-80 אלף מורים ישבנו שעות רבות. נדמה לי שהמשא ומתן הראשוני ארך למעלה מתשעה חודשים ואנחנו עדיין משלימים את השלבים הבאים. השאלה ששאלנו, יחד עם המורים, הייתה לא פשוטה. נדמה לי שבכל נאום שאתם שומעים על חינוך אומרים את אותם דברים: צריך לשפר את האיכות, צריך להשיג הישגים, צריך לעשות מערכת חינוך טובה יותר. הכל נכון, השאלה היא איך.

כל מי שיושב כאן ומכיר קצת מחקר השוואתי בחינוך יודע שהיכולת של אנשי החינוך, גם האקדמאים שבהם וגם אנשי השטח, לנבא את השינוי המוצלח, היא די מצומצמת. ובכל זאת, רצינו לגעת בדבר שבעינינו הוא הכי משמעותי, שימנף בסופו של דבר את המערכת למקום אחר.

פרופ' יולי תמיר כיהנה כשרת החינוך במועד הכנס.

לכן, הדבר שעמד לנגד עינינו הוא לא עוד מאותו דבר, לא עוד שעות של 40 ילד בכיתה באותה שיטת לימוד, עם יותר תקציב שמאריך את יום הלימודים. זה טוב למשק, זה טוב להורים, אבל אנחנו שאלנו את השאלה שבעיני צריכה לעמוד בלב כל עשייה חינוכית - מה ייתן לתלמיד, זה שבדרך כלל לא רואים אותו, כי יש ארגונים מעליו, ארגונים מתחתיו ואינטרסנטים מכל צד, מה ייתן לתלמיד הזה את מירב הסיכויים להצליח?

המערכת שלנו היא מערכת מורכבת. אירחתי לא מזמן את שר החינוך הסינגפורי, אחרי שכבר הייתי בביקור אצלו, ומעניין לראות מה קורה שם ועוד יותר מעניין לראות את ישראל בעיניו של שר סינגפורי. הוא הסביר לי שהוא עשה רפורמה וזה היה מאוד פשוט. היו לו שני יתרונות שלי אין: ראשית, השר שעשה את הרפורמה היה גם שר האוצר. שנית, הוא עשה את זה עם הארגונים. הוא אמר שיש לו שישה ארגונים. אמרתי לו: 'אני מצדיעה לך, שישה ארגונים, והגעת איתם להסכם?' הוא אמר: 'כן, זה היה לא פשוט, אבל בסוף השר הכריע'. שאלתי אותו: 'איזה שר?' והוא ענה: 'השר האחראי על הארגונים'. הוא הכריע והארגונים הסכימו, אז הייתה רפורמה.

אצלנו זה קצת יותר מסובך. אבל גם הם וגם אנחנו שואלים את אותה שאלה, רק נתנו שתי תשובות שונות. אני רוצה לעמוד על ההבדל ביניהן כי לדעתי זה לב ליבו של השיח החינוכי שאנחנו צריכים לנהל ביושר עם עצמנו. הסינגפורים נתנו תשובה, שדרך אגב נטועה מאוד עמוק במסורת שלהם, והיא אומרת כך: אנחנו ניקח את הילדים, אנחנו נבחן אותם כל שנה, אנחנו נסליל אותם בהתאמה לבחינות, אנחנו נמייין והטובים ביותר ילכו הכי רחוק.

כששאלתי את השר הסינגפורי אם בעיניו זה לא גורם להדרה של קבוצות שלמות באוכלוסייה הוא הסתכל בי בתימהון ואמר לי: 'זאת הדרך היחידה שבה לכל אחד יש סיכוי שווה. מי שטוב מצליח, מי שלא - מצליח פחות'. אלה הם שורשים מנדריניים עתיקים שלפיהם שוויון הזדמנויות זה כשלוקחים ובוחנים - מי שיכול מצליח, כל השאר יצליחו פחות.

"נסליל אותם" - חצי מהתלמידים הולכים שם כבר אחרי 10 שנות לימוד לחינוך טכנולוגי, וזה לא מדאיג אף אחד. אנחנו הלכנו לקוטב ההפוך - אנחנו לא מסלילים, כי יש לזה טעם מאוד מר בהיסטוריה החינוכית שלנו. אנחנו לא ממינים, ואנחנו מאוד מנסים לא להנשיר. אנחנו רוצים להחזיק את כולם במערכת, כולם אצלנו זה הקבץ מאוד הטרוגני של תלמידים ואנחנו מחזיקים את הכיתות הכי הטרוגניות בעולם, ואנחנו רוצים להצליח בהן. והשאלה היא איך מצליחים בכיתה הטרוגנית בלי להסליל, כי המודל הסינגפורי, בין אם הוא טוב ובין אם הוא רע, לא יעבור פה. אז איך עושים את השינוי במבנה הנוכחי עד כמה שאפשר? ורבותיי יישמנו! אנחנו נמצאים השנה ב-313 בתי ספר, בשנה הבא יצטרפו עוד למעלה מ-400 בתי ספר. זה קורה, זה עובד, וזה מתרחש!

ועוד אמרנו: בכיתה הזו, הצפופה, ההטרוגנית, עם הילדים הישראלים שהם קצת פחות, נאמר, צייתנים מהסינגפורים, מה אנחנו יכולים לתת שחסר להם? ומה אנחנו יכולים לתת למורים שאין להם? והתשובה שעלתה מכל הדיונים שערכנו היתה מאוד מעניינת וחשובה - חסר מגע אינטימי בין מורה לתלמיד לצורך עבודה אישית.

אמרו לנו המורים פעם אחר פעם: כשאתה עומד בפני כיתה גדולה, גם אם אתה מורה נפלא, אין לך דרך לדעת מה קורה לתלמיד בשורה החמישית. האם הוא הבין את החומר או לא הבין, האם הוא הולך איתך קדימה, או משתרך מאחור. ההחלטה שלנו להכניס למערכת עשרות, מאות אלפי שעות פרטניות, כשנגיע להבשלה המלאה של הרפורמה, נועדה לעשות דבר אחד - לקחת את מערכת השיעורים ולהכניס לתוכה שעות שבהן מורה עובד עם מספר מצומצם של תלמידים. תרצו, תקראו לזה שיעור פרטי, תרצו, תקראו לזה "טיוטוריאל", כאשר יושבים ועובדים פנים אל פנים.

אחד הדברים הנפלאים שאני שומעת ממורים שכבר חווים את זה במערכת, זאת האמירה

'הפעם אני רואה את התלמידים שלי, אני מקשיב להם, אני מאזין להם'. אני שומעת מורים שאומרים: 'זה נורא קשה, יותר קל לנאום בפני קהל, כי אצל ארבעת הילדים שנמצאים אצלי בשיעור הפרטני, לאחד יש בעיית קשב וריכוז, לשני יש בעיה קשה בבית שהוא לא סיפר עליה אף פעם והוא בא לכיתה לא מרוכז והוא לא מסוגל ללמוד, השלישי יודע את החומר והוא סתם קצת עצלן והרביעי מסתבר עלה לארץ לפני ארבע שנים והעברית שלו לא מושלמת. עכשיו עם ארבעת הילדים האלה אני צריך להכין ארבעה מערכי שיעור'...

אחד הדברים שלמדנו הוא שזו מעמסה מאוד גדולה על המורים. השעות הפרטניות הן לא איזו תוספת קטנה שעושים בקבוצה קטנה, כמו שזה נשמע בהתחלה. זה הרגע הכי אמיתי והכי קשה. ואז אומרים לי מורים: 'תראי, סיפר לי הילד שישבתי איתו שיש לו נטייה אובדנית, מה אני עושה?' פתאום הבנו שצריך לקשר את מערכת הרווחה, כי אנחנו חושפים דברים שמעולם לא נחשפו.

פתאום אנחנו רואים שיש ילדים שצריך לתת להם עוד דחיפה קלה ואז הם יפרחו. ואנחנו יכולים לתת אפשרות גם להוציא את המצטיינים, כי גם הם יכולים להפריע ולהעיק על כיתה וגם להם מגיעות שעות של תמרוץ נפרד. אנחנו יכולים להרשות למורים לחלום ולעשות דברים שסתם מתחשק להם לעשות. כבר ראיתי מורים שמלמדים יוגה ועושים פיסול ומלמדים דברים שממש לא בתחום הלימוד הרשמי שלהם, אבל הם רוצים להתמחות בהם.

אנחנו יוצרים בתהליך הזה משהו שלא היה קודם, והכי משמח אותי, כי כך נדמה לי צריך להיות – כל בית ספר יוצר משהו אחר לגמרי. ביקרתי כבר בעשרות בתי ספר ולא היו שניים דומים. באחד עשו דבר אחד, באחר עשו דבר אחר. בכל בית ספר שיש בו היום רפורמה מתרחשת עשייה שונה ומגוונת.

פעם אמרו שצריך גיוון כדי שאנשים לא יברחו למערכת הפרטית. אנחנו מכניסים את הגיוון הזה למערכת הממלכתית. עם שעות שהן שוות ערך לשעות של שיעורים פרטיים. דרך אגב, זה נחמד לשמוע את הילדים אומרים עכשיו 'לקחתי שעה פרטנית', כמו שהיו אומרים 'לקחתי שיעור פרטי'. 'לקחתי שעה פרטנית במתמטיקה וזה מאוד עזר לי' או 'לקחתי שעה פרטנית בקריאה וזה מאוד חשוב לי'. התחלנו ליצור דינמיקה בית ספרית אחרת. נתנו למנהלים את החופש לבנות את בית הספר הזה, שאינו סטנדרטי, כי השעות יכולות להופיע בהתחלת היום או בסוף היום, וכי המורים יכולים לתת דגשים אחרים, והתחלנו לבנות משהו אחר.

שינוי זה דבר איטי. כמו שכולנו אומרים, תהליכים חינוכיים הם תהליכים הדרגתיים. קודם כל, אני מוכרחה לומר שהופתעתי ושמחתי שהשינוי הזה התרחש יותר מהר ממה שחשבתי, כי יצאנו לדרך מאוד מאוחר. השנה התחילה ואנחנו התחלנו לרוץ אחריה, ובכל זאת, זה קורה. אני רואה בתי ספר מרגשים, אני רואה פה את סולי נתן, מנהלת המחוז, שלא מזמן סיירת אתה בבתי ספר ברמלה. באמת אפשר לבכות. אתה בא לשם ורואה דברים מדהימים. וזה כבר קורה ובשנה הבאה זה יתרחש יותר ונלמד מהטעויות ונשתפר.

ויש דברים נוספים שנידרש לעשות. צריך להמשיך להעלות את שכר המורים, ואין מספיק שעות שהייה, וצריך ללמוד מורים ללמד באופן פרטני, כי זה דבר חדש, והמכללות להכשרת מורים יצטרכו להירתם למשימה הזו. אנחנו התחייבנו שתוך ארבע-חמש שנים כל כיתות א'-ב' יקבלו עשר שעות, לפצל את כיתות א'-ב' שבהן מעל 25 תלמידים ללימודי יסוד. וכל זאת למטרה אחת בלבד – כשתלמידינו יסיימו את בתי הספר היסודיים יהיה להם הכוח ללמוד ולחשוב ולהיות אנשים בעלי יכולות מפותחות ועצמאיות.

זאת משימה לאומית משונה, כי היא חודרת אל לב ליבו של הילד, אל אופן החשיבה שלו. אתם יודעים, בדרך כלל לא אוהבים שהמדינה אומרת איך לחשוב, אז אנחנו לא אומרים איך לחשוב אבל אנחנו מבקשים, כפי שאמר ראש הממשלה קודם, שהילדים יחשבו. ואני רוצה גם

להודות לפרופ' ענת זוהר שמובילה את האופק הפדגוגי, על הדרך שבה אנחנו מתחילים לחייב את התלמידים ואת המורים, דרך הבחינות, דרך חומרי הלמידה, לחשוב אחרת. לכן, זה לא רק כסף וזו לא רק השקעה מאוד גדולה, בעיניי זו דרך חשיבה אחרת, איך רוכשים השכלה בעידן של ידע, בעידן מהיר, בעידן אלקטרוני.

לא נוכל לעשות את כל הדברים. ואני אגיד לכם - שר חינוך שרוצה להיות הכי אהוב לא עושה רפורמה. הוא הולך לראש הממשלה ואומר לו: תשמע ידידי, בוא לא נעשה רפורמה, למה לנו צרות ושבתות? תן לי 200 מיליון שקל, בוא נעשה פרויקטים. קצת רווחה חינוכית, ניתן קצת לזה, ניתן קצת לפרויקט הזה. לכל פרויקט דרך אגב יש בעל בית, ולכל פרויקט יש מישהו שמגן עליו. כל שבוע מגיעה אליי איזו קבוצה ואומרת: 'בשם מורי השחייה חייבים שכל הילדים ידעו לשחות, אחרת ילדים יטבעו וזה דבר נורא ואיום, תכניסו שיעורי שחייה חובה'. אחר כך הם הולכים לוועדת החינוך שמאמצת את זה בחום ואומרת 'משרד החינוך יחיל שיעורי שחייה לכל הילדים'. ומיד אחריהם באות הפמיניסטיות, שקרובות ללבי, ואומרות: חייבים להיות 'שיעורים בשוויון בין המינים! תכניסו שוויון בין המינים!' דבר מאוד חשוב. הוועדה למעמד האישה בכנסת קובעת שזה חייב להיות מיד חלק מתוכנית הלימודים, להוסיף לזה שעה, וכן הלאה.

ומוסיף מבקר המדינה שיש בעיה עם אלימות. עושים פרויקטים בנושא אלימות ובאים אליי כבר עכשיו אנשים שיש להם פרויקטים למאבק באלימות, והם אומרים: בואו נעשה פרויקטים למאבק באלימות. בסוף אתה מסתכל על התקציב של המשרד - לזה ולזה ולזה יש פרויקט כזה ופרויקט כזה, ובאמצע הילד בכיתה ג' לא קיבל את שעות הקריאה והכתיבה שלו, כי לקחו ממנו את השעות שקיצצו מהמשרד, כי לשעות אין לובי ולילד ב-ג' גם אין לובי ואף אחד לא מגן עליו. הוא לא שייך לשום מפלגה, ואף אחד לא מאוד אינטרסנט שהוא יידע לקרוא... עד שרואים את תוצאות המבחנים הבינלאומיים.

לכן אני מציעה שאנחנו, אנשי חינוך, אנחנו המורים, נהיה האינטרסנטים של הילד הזה. התהליך הזה נכון למורים ונכון לתלמידים, כי כשהילד יושב עם המורה פעם או פעמיים, באופן אינטימי, הוא מסתכל עליו אחרת, והוא מבין אותו אחרת, והוא רואה אותו אחרת. אנחנו נשלב את הכשרת המורים עם הצורך האמיתי שלנו שהמורים שבכיתות, ולא איזה פרויקטור שמביאים מבחוץ בחצי מחיר, הם אלו שיעשו את העבודה. במקום לקנות עוד פרויקט נגד אלימות, נשנה את האקלים הבית ספרי כי יהיו בו אינטימיות וקשב והבנה לילדים. נעבוד פנימה, לתוך המערכת, בלי הרבה רעש וצלצולים, אבל עם הרבה התמדה והרבה קשב.

כששואלים אותי מה החזון החינוכי שלי, אני תמיד אומרת שהוא מאוד קטן ומאוד גדול. הוא מאוד קטן, כי הוא מסתכל על הרגע הזה שבו כל אחד פה שמלמד, וכולכם אנשים מלמדים, הרגע הזה שבו אתם מלמדים, שבו אתם מסתכלים למישהו בעיניים ואתם יודעים שעכשיו הוא הבין משהו שהוא לא הבין קודם. בעיניי זה הרגע הכי משכר בחיים, שבו אתה יודע שנתת למישהו משהו שלא היה לו. לפעמים, דרך אגב, זה קורה לשניכם ביחד, וזה הכי יפה. נוצרת דינמיקה שממנה יפרחו ויצמחו דברים אחרים. אם יהיו לנו רגעים כאלה במערכת יהיו לנו תלמידים בעלי יכולות, יהיו לנו מורים מסופקים, ותהיה לנו מערכת איכותית.

איכות היא סיסמה. אנחנו צריכים לדעת להגיע אליה בעבודה קשה ועקבית ומתסכלת. אף אחד לא יגיד לנו תודה, אף אחד לא יקום בבוקר ויריע לאנשי החינוך, וגם ב'יום המורה' שיהיה נפלא, כולם ישימו שלטים גדולים למען המורה העברי ולמחרת בבוקר ימצאו איזה מורה ששכח באיזו שנה נולד טשרניחובסקי, ויגידו 'וואו, אלה המורים בישראל!'. זה אנחנו לעצמנו, אנחנו עם העבודה שלנו, שבונה את עצמה על מה שאנחנו יודעים שאנחנו עושים.

על הזיקות בין דמוקרטיה, זכויות אדם וחינוך

אני מודה לכם שהזמנתם אותי לדבר בפני קהל המחנכים, זו הזדמנות נדירה ומרגשת. אשתדל למסור את אשר בלבי בצורה תמציתית.

ברצוני לדבר איתכם על דמוקרטיה, זכויות אדם וחינוך, ובין אלה יש זיקה, משום שהדמוקרטיה מושתתת על מנגנון חוקתי, ועל כך ארחיב את הדיבור. על הבעיות שאני רואה, ועל אזרחים שמוכנים לקחת חלק ומשתתפים, והם חלק מהמסטר הדמוקרטי. כלומר, אזרחים שמבינים שיש צורך להגן על זכויות אדם, לא של עצמם – כל אחד חושב שיש לו זכויות אדם – אלא זכויות אדם של האחר, בעיקר של המיעוט.

לפני מספר שנים הזמין אותי נכדי, והוא אז בן 10, לדבר לפני הילדים בכיתתו, כיתה ה' בבית ספר בגבעתיים. זו הייתה הרצאה שהתרגשתי לפנייה כמו שלא התרגשתי לפני שום הרצאה קודמת. תארו לכם כישלון במצב עניינים זה בפני הנכד. דיברתי עם הילדים וניסיתי להסביר להם שהשלטון, גם הפרלמנט, הכנסת, מוגבלים בחקיקה, הם לא יכולים לפגוע בקבוצות של אנשים אחרים, במיעוטים אחרים, ואמרתי: 'תארו לכם שהכנסת שלנו מקבלת חוק שכל היהודים מקבלים משהו והערבים לא, זה צודק?' כל הכיתה ענתה לי: 'לא'. טוב, נאמר שזה חוש הצדק של הילדים בני העשר בגבעתיים באותה שנה. אבל אני חוששת שלא אקבל תשובה דומה בכל הכיתות. ללא אזרח שמבין בסובלנות ומזדהה עם זכויות, שמבין שצריך לשמור על זכויות אדם של האחר, שום מנגנון, טוב ככל שיהיה, לא יהיה בכוחו באמת לקיים משטר דמוקרטי אמיתי.

נחזור, אפוא, לדמוקרטיה ולזכויות אדם. מה זו דמוקרטיה? דמוקרטיה זה כמובן שלטון הרוב שנבחר בבחירות חופשיות, אבל זו דמוקרטיה פורמאלית. דמוקרטיה אמיתית זו דמוקרטיה שמגינה על זכויות אדם של המיעוט. מי נתן לנו את הזכויות? מה זאת אומרת זכויות אדם? מה הן זכויות אדם? אנחנו מכירים זכויות אדם אזרחיות, החירות, הכבוד, השוויון, חופש המצפון והדת, קניין, חופש העיסוק, ואנחנו מכירים זכויות חברתיות. אני בעד כולן. והזכות המרכזית החשובה בעיניי, לצד הקיום בכבוד, זה כמובן הזכות לחינוך. האם מישוה צריך לתת לנו את הזכויות האלה? לנו, אזרחי המדינה הזו? האם הכנסת צריכה לתת? היא יכולה לתת זכויות? האם העם ייתן זכויות ליחיד? זכויות אדם אין נותנים. אפשר להכריז עליהן.

האדם נולד כשהוא בעל זכויות. ההכרזה לכל באי עולם משנת 1948, שניתנה על ידי האומות המאוחדות אחרי הניסיון הנורא שהיה במלחמת העולם השנייה, מכריזה על זכויות אדם ומכריזה על הזכות לחינוך, אבל היא מוסיפה לזכות הזאת את החובה במה לחנך – להיכן תוליכו את החינוך. היכן תוליכו את החינוך? לידע, יפה מאוד. אבל יכולים להיות מתמטיקאים מובהקים מצטיינים, שהם חסרי ערכים, חסרי ערכים דמוקרטים, ערכים של שמירה על זכויות אדם. אז איזו מין דמוקרטיה תהיה לנו?

אני רוצה להתייחס למה שהייתי מצפה מהמחנכים: אין צורך בפרויקטים מיוחדים. זה מופרך להעביר דברים בפרויקטים. הייתי מצפה מחינוך, תוך מתן דוגמה אישית ויישום בחיי יום-יום כיתתיים, לחנך את הילד לסובלנות, לקבל את האחר. את האחר הלאומי, את האחר המעמדי, את האחר המגדרי, את הנכה, את הילד בעל הצרכים המיוחדים.

דליה דורנר היא שופטת (בדימוס) בבית המשפט העליון ונשיאת מועצת העתונות.

החברה שלנו היא חברה לא פשוטה. אנחנו לא בשלב הזה שיש מדרסות שמחנכות לגיהאד או דברים כאלה, חס וחלילה, אבל החברה שלנו אינה סובלנית. רבים לא מקבלים את האחר, הוויכוחים הם לא ויכוחים אלא דחיית האחר. איפה אם כך זה מתחיל? אני מאמינה בילד שיש לו חוש צדק. החינוך, לפי פסיקת בית המשפט העליון, הוא זכות יסוד של האדם. משמעות הדבר היא שהכנסת לא נותנת לנו את הזכות הזאת. היא קיימת, אנחנו מכריזים עליה, וזו זכות חברתית. היכולת של החברה צריכה להילקח בחשבון, אבל יש תמיד איזשהו מינימום או פירוש חוקים שלא יכולים להתקבל אלא בהתחשב בכך שזה לא מעשה שנעשה כדבר רגיל, אלא זכות אדם.

איך אפשר לשמור על זכויות אדם מפני הרוב? על זכויות של המיעוט? מטבע הדברים הרוב, גם בדמוקרטיה, דואג לעצמו, ויש מיעוטים קבועים, כמו אצלנו, המיעוט הערבי, חרדים, נכים, ואפילו הנשים - למרות שאנחנו רוב, אנחנו מיעוט.

מי ידאג לאלה? האם אפשר בחקיקה לפגוע בזכויות אלה? אין זכות שהיא מוחלטת? אחת הזכויות החשובות ביותר היא הזכות לחירות, אבל אנחנו מכניסים אנשים לכלא. האם זה אומר שברגע שיש אינטרס חברתי הזכות נסוגה? אנחנו חייבים לשלם מחיר חברתי כדי להגשים את הזכות, לוותר על מקצת מהאינטרס החברתי האחר כדי לקדם את הזכות. יש לנו זכות לפרטיות, אבל יש האזנות סתר, יחד עם זאת אנחנו מגבילים את רשויות השלטון מלפגוע בזכויות מעבר למידה הדרושה, ואנחנו קובעים פרמטרים, מתי ואיך מותר לפגוע בזכות הזאת. אם צריך, אפילו הכנסת, אם היא מחוקקת חוק שפוגע בזכות לשוויון ומפלה, אם היא פוגעת בחינוך למשל מעל המידה, או בקיום בכבוד, אזי מישוה צריך להגיד: החוק שלכם הוא לא חוקתי! וכך גם לגבי הממשלה.

איך אפשר להבטיח את ה"רגל" האחת של המשטר הדמוקרטי? איך בכלל אנחנו מבטיחים שהפרלמנט ברוב דעות לא יפגע בזכויות אדם של המיעוט? השיטה המקובלת היא שיש חוקה או חוקי יסוד, שתפקידם לקבוע את כללי המשחק. מקימים מערכת משפטית בלתי תלויה, עצמאית, קובעים מגילת זכויות אדם וכיצד ובאילו תנאים אפשר לפגוע בה, כאשר הפיקוח הוא בידי בית המשפט, שדואגים לעצמאותו. העיקר, שבפרלמנט של דור זה או אחר, ברוב כזה או אחר, לא ניתן יהיה לגעת בדברים האלה, וכדי לשנות חוקה צריכים הסדרים מאוד מסובכים וקשים.

ומה במדינת ישראל? מדינת ישראל נולדה ללא חוקה והיא עדיין ללא חוקה. חוקי היסוד הראשונים ניתנו בשנת 1992 בלבד וחסר בהם השוויון, החינוך, חופש הביטוי, חופש המצפון והדת, זה מה שחסר. ובמסגרת החוק שקיים, יש גם את פרשנות בית המשפט. ומה לגבי בית המשפט? אז בית המשפט העליון, ואני מדברת על השופטים הראשונים, הוא שהכריז על זכויות האדם. אלה היו השופטים בראשית ימיה של המדינה, האקטיביסטים ביותר. אבל למרות החקיקה המנדטורית ולמרות האווירה הקולקטיביסטית במלחמות ששררו, פסקי הדין שלהם, גם אם לא נעמו לממשלה ולכנסת - התקבלו, עם ביקורת כזאת או אחרת.

אגב, אם פרשנות כלשהי לא נראית, בהחלט אפשר לתקן, וזכורה בהקשר זה האימרה המפורסמת של מנחם בגין 'יש שופטים בירושלים', אחרי שהרכב של בית המשפט הגבוה פסק שישוּב בשטחים, באלון מורה, לא יכול לעמוד כי הוא על אדמה פרטית, ערבית, והיישוב הזה הורד חרף העובדה שמנחם בגין נבחר אז כאשר המצע שלו היה ארץ ישראל השלמה.

הימים השתנו, לצערי. רוחות רעות התחילו לנשוב בכנסת, הצעות לשנות את כללי המשחק, לשנות חוקים, יקימו בית משפט אחר, בית משפט לחוקה, והתחילו להתגלגל הצעות. פה אני חוזרת לחינוך ולפסק דין, שהייתה לי הזכות לכתוב אותו: ילדי תסמונת 'תד'. זה היה כשמשרד החינוך לא קיים את פסק הדין שקבע כי צריך לתת לילדים האלה שוויון הזדמנויות וצריך לפרש את החוק באופן שהתקציב יחולק בצורה שוויונית. פסק הדין הזה לא קיים, בית הדין עוד פעם התערב ואמר שצריך לקיים אותו. זה כמובן עולה כסף, ונשמעה הטענה מה פתאום בית משפט

מתערב בתקציב?

ב-3.12.04 פרשתי מבית המשפט, ובדברי הפרישה אמרתי כמה דברים, שהבוקר עיינתי בהם ואמרתי לעצמי שהמצב הרבה יותר גרוע. אמרתי כך גם אחרי כל האירועים הדרמטיים סביב ההצעות לבית משפט לחוקה והחלטת הכנסת נגד פסק דין שיעוד עמד בבקשה לדיון נוסף, ואמרתי כך, ואני מצטטת מן הזיכרון:

'המשפט כוחו נובע מעצמאות בתי המשפט ואם תיפגע עצמאותו, מדינת ישראל לא תהיה עוד הדמוקרטיה שהכרנו'; והוספתי ואמרתי ש'אני מקווה שהכנסת שלנו, בטוחה בכוחה ובמעמדה הבכיר במשטרנו הדמוקרטי, לא תיכנע לרוחות השעה ותשמור מכל משמר על אי תלותו החיונית של בית המשפט'. כך אמרתי והוספתי, 'באשר לי, אלך לי לדרכי'. ולא נותנים לי ללכת לדרכי, אני חוזרת ודושה באותה רגל האחת של משטרנו, משום שבשנים שחלפו המצב הלך והחמיר.

ככלל, אחד התפקידים, או אפילו התפקיד המרכזי של שר המשפטים היה לגונן על המערכת המשפטית, שאין לה גישה פוליטית, אסור שתהיה לה, והשופטים צריכים להיות בבועה, מנותקים כליל מהזרם הפוליטי ומהחיים הפוליטיים ומגישה לשרים. זה לא עסקה. מטבע הדברים, בית משפט פוסק כן או לא, ותמיד יש מפסידים, ותמיד יש עניינים רגישים שאנשים חושבים שהם היו פוסקים אחרת. השמאל לא מרוצה, חושב שבג"צ מאפשר את ההתנחלויות ומעשי עוולה. הימין, כמובן, חושב שהוא מתערב יותר מדי לטובת המיעוט. בענייני דת ומדינה בוודאי יש טענות כאלה ואחרות, וגבירותיי ורבותיי, כוחו של בית המשפט הוא לא בהתערבות שלו אלא בעצם קיומו כרשות עצמאית שיש בה כוח הרתעה מפני שרירות.

אם כן, מישהו צריך לקום כאשר יש התקפות מצד גורמים כאלה ואחרים ולגונן על בית המשפט. אנחנו הגענו למצב עניינים שהתמנה שר, שבראיון שהוא מסר לאחרונה ב"דיעות אחרונות", כתב עליו המראיין ש'בשנת כהונתו אין ספק שהצליח להוריד את קרנו של בית המשפט העליון'. כן, זה מדיר שינה מעיניי, משום שללא תדמית ואמון בבית המשפט העליון, אנה אנו באים?

אני מזמינה את ציבור המחנכים לחנך את הילדים להיות אזרחים, אזרחים במדינה דמוקרטית, אזרחים שיש להם תרבות פוליטית ראויה, שמשתתפים ויש להם עניין בחיים הפוליטיים וסובלניים להכיר את האחר. המבקשים מהפוליטיקאים שלהם טוהר מידות ומתעניינים במה שקורה, ולא רק בענייניהם הפנימיים. זאת בצד, כמובן, הישגיות והצלחה בלימודים שבוודאי דובר רבות בכך, ולא על כך אני מדברת. אני מדברת על המשטר הדמוקרטי שלנו. רק שילוב של אזרח שמבין מה זו דמוקרטיה, מבין בזכויות אדם ובנחיצותה של מערכת חוקתית שיש בה איזונים ושיש בה מערכת מבקרת, שדואגת לכך שהשלטון שהוא תמיד בידי הרוב לא יפגע מעבר למה שדרוש בזכויות אחרים – רק שילוב כזה יקדם אותנו. אני מזמינה אתכם לנהוג כך כלפי התלמידים שלכם, ואין צורך בפרויקטים.

אני רוצה לסיים את דבריי בנימה אישית. אני גדלתי במוסד לילדים של עליית הנוער. היינו כולנו עולים, ילדים עם ביוגרפיה קשה מאוד. 50 ילדים היינו, ולעליית הנוער לא היה כסף, אז היינו קצת רעבים, קצת לבשנו בגדים מסמורטטים, ולמדנו בנהריה. ילדי נהריה קראו לנו "נעבעך הילד", כי שם המוסד היה "נווה הילד", אבל זה לא הפריע לנו. הייתה לנו רוח יחידה.

מדריכינו הייקים נתנו לנו חינוך נהדר. בוודאי לציונות. כולנו ראינו את הצורך הנואש של העם היהודי במדינה, אבל בצד הציונות חינוכו אותנו לכבד את האדם. הסבירו לנו שהאדם הוא המטרה, לא אמצעי. היום קוראים לזה כבוד האדם. ועם ערכים אלה הלכתי כל ימי חיי, לא היה פרויקט. בידכם לעשות ניסים ונפלאות באזרחים לעתיד של מדינת ישראל.

